

UTJECAJ INSTITUCIJSKOGA OKRUŽENJA EUROPODRUČJA NA POSLJEDICE FINANCIJSKE KRIZE

Žugčić, Dean

Doctoral thesis / Disertacija

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Economics and Business / Sveučilište u Zagrebu, Ekonomski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:148:652037>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-ShareAlike 3.0 Unported/Imenovanje-Nekomercijalno-Dijeli pod istim uvjetima 3.0](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-01**

Repository / Repozitorij:

[REPEFZG - Digital Repository - Faculty of Economics & Business Zagreb](#)

Sveučilište u Zagrebu
Ekonomski fakultet Zagreb

Dean Žug i

**UTJECAJ INSTITUCIJSKOGA
OKRUŽENJA EUPODRU JA NA
POSLJEDICE FINANCIJSKE KRIZE**

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2020.

Sveučilište u Zagrebu

Faculty of Economics and Business Zagreb

Dean Žug i

**THE IMPACT OF THE INSTITUTIONAL
FRAMEWORK OF THE EUROZONE ON
THE CONSEQUENCES OF THE
FINANCIAL CRISIS**

DOCTORAL THESIS

Zagreb, 2020.

Sveučilište u Zagrebu

Ekonomski fakultet Zagreb

Dean Žug i

**UTJECAJ INSTITUCIJSKOGA
OKRUŽENJA EUROPODRU JA NA
POSLJEDICE FINANCIJSKE KRIZE**

DOKTORSKI RAD

Mentor: prof. dr. sc. Boris Cota

Zagreb, 2020.

Sveučilište u Zagrebu

Faculty of Economics and Business Zagreb

Dean Žug i

**THE IMPACT OF THE INSTITUTIONAL
FRAMEWORK OF THE EUROZONE ON
THE CONSEQUENCES OF THE
FINANCIAL CRISIS**

DOCTORAL THESIS

Supervisor: Boris Cota, PhD

Zagreb, 2020.

DEAN ŽUGČIĆ
Ime i prezime studenta/ice

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da je DOKTORSKI RAD
(vrsta rada)
isključivo rezultat mog vlastitog rada koji se temelji na mojim istraživanjima i oslanja se na objavljenu literaturu, a što pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da nijedan dio rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz necitiranog rada, te da nijedan dio rada ne krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za bilo koji drugi rad u bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili obrazovnoj ustanovi.

Student/ica:

U Zagrebu, 21.01.2020.

Dean Žugčić
(potpis)

ŽIVOTOPIS MENTORA

Rođen je 25.12.1961. godine u Kninu. Diplomirao je na bivšem Fakultetu za vanjsku trgovinu Sveučilišta u Zagrebu 1986. u razdoblju 1987.-1989. Bio je zaposlen u Centru za ekonomski razvoj grada Zagreba - Zavod za plan, kao stručni suradnik - planer za komparativno i operativno istraživanje. Od veljače 1989. godine radi na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu. Pohodio je poslijediplomski studij Ekonomska analiza i planiranje i magistrirao na temu "Empirijska analiza privrednih ciklusa". Doktorsku disertaciju pod naslovom "Privredni ciklusi u Hrvatskoj" obranio je na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu 1997. godine. U redovitog profesora izabran je 2007. godine. Na Ekonomskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu izvodi nastavu iz kolegija Makroekonomija i Ekonomska politika na preddiplomskom studiju, te iz kolegija Makroekonomija financijskih tržišta na diplomskom studiju. Na doktorskom studiju Ekonomskog fakulteta u Zagrebu nositelj je i izvoda nastave iz kolegija Modeli ekonomske politike. Voditelj je specijalističkog poslijediplomskog studija Meunarodna ekonomija i financije na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu. Na Prirodoslovno-matematičkom fakultetu - Matematički odjel Sveučilišta u Zagrebu nositelj je i izvoda nastave iz kolegija Makroekonomika 1 i Makroekonomika 2 kao vanjski suradnik. U akademskoj 2006./2007. godini boravio je proljetni semestar na stručnom usavršavanju u New Yorku na Graduate Center (The City University of New York). Vodio je sedam doktoranada koji su doktorirali na Sveučilištu u Zagrebu. Bio je član Upravnog vijeća Ekonomskog instituta, Zagreb od lipnja 1997. do travnja 2000. godine. Bio je Predsjednik Nadzornog vijeća Sindikata znanosti i visokog obrazovanja Republike Hrvatske od 2003. - 2006. godine. Od srpnja 2006. godine do srpnja 2013. bio je član Savjeta Hrvatske narodne banke. Od 10. ožujka 2010. godine do 1. listopada 2012. godine obavljao je dužnost Posebnog savjetnika predsjednika Republike Hrvatske za gospodarstvo, a od 26. ožujka 2010. godine do 18. veljače 2015. godine bio je Predsjednik Savjeta predsjednika Republike Hrvatske za gospodarstvo. Odlukom Vlade Republike Hrvatske od 26. siječnja 2012. godine imenovan je članom Savjeta inicijative Partnerstva za otvorenu vlast.

SAŽETAK

Financijska kriza iz 2008. godine ukazala je na nedostatke institucijskoga okruženja, odnosno strukture europodručja. Nakon krize ekonomski oporavak zemalja europodručja bio je neujednaen i spor. Jedan dio ekonomista razlog tome vidi u nedostatku strukturnih reformi u zemljama koje su prije krize imale deficit na tekućem računu. Neki drugi ekonomisti smatraju kako bi se trebala napraviti reforma institucijskoga okruženja europodručja kako bi u budućim financijskim i gospodarskim krizama europodručje bilo otpornije na negativne šokove. Iskustvo nakon krize pokazalo je kako struktura europodručja stvara ranjivosti na financijske krize zbog divergentnih politika i gospodarskog rasta. Kriza je pretvorila takve ranjivosti u nestabilnosti na tržištima kapitala koje su putem zaraze imale značajan makroekonomski učinak na promjenu bruto domaćeg proizvoda (BDP), nezaposlenosti i javnog duga u zemljama europodručja. Mjere europskih institucija nakon krize javnog duga 2010. godine povećale su negativan učinak financijske krize te trošak asimetričnog procesa prilagodbe prebacile na deficitarne zemlje. Rezultati istraživanja provedenog u radu pokazuju kako je poboljšanje institucijskoga okruženja pozitivno utjecalo na promjenu BDP-a zemalja europodručja. Rezultati također ukazuju na važnu ulogu financijske otvorenosti na gospodarski rast. Međutim, proračunski je deficit više pridonio promjeni BDP-a nego promjene u institucijskom okruženju u razdoblju nakon financijske krize. To pokazuje na bitan utjecaj proračunskih deficita na oporavak BDP-a nakon financijske krize.

Ključne riječi: institucijsko okruženje, kriza europodručja, financijska kriza, gospodarski rast

SUMMARY

The financial crisis of 2008 pointed to the shortcomings of the institutional framework of euro area. After the crisis, the economic recovery of euro area countries has been uneven and slow. Some economists see the reason for this in the lack of structural reforms in countries that had a current account deficit before the crisis. Other economists believe there needs to be a reform of the euro area's institutional framework to make the euro area more resilient to negative shocks in future financial and economic crises. Post-crisis experience has shown that the structure of the euro area creates vulnerabilities to financial crises due to divergent policies and economic growth. The crisis has turned such vulnerabilities into instability in capital markets that, through contagion, has had a significant macroeconomic effect on changes in gross domestic product (GDP), unemployment and public debt in euro area countries. The measures of the European institutions after the public debt crisis in 2010 increased the negative effect of the financial crisis and shifted the cost of the asymmetric adjustment process to deficit countries. The results of the research conducted in this paper show that the improvement of the institutional framework has had a positive impact on the change in the GDP of the euro area countries. The results also point to the important role of financial openness to economic growth. However, the budget deficit contributed more to the change in GDP than the change in the institutional framework in the post-financial crisis period. This shows the significant impact of budget deficits on GDP recovery after the financial crisis.

Keywords: institutional framework, euro area crisis, financial crisis, economic growth

SADRŽAJ

1. UVOD	1
1.1. Definiranje problema istraživanja	2
1.2. Ciljevi istraživanja.....	4
1.3. Hipoteze istraživanja	9
1.4. Metodologija znanstvenog istraživanja	12
1.5. O ekivan znanstveni doprinos	13
1.6. Kratak opis strukture dispozicije.....	14
2. UZROCI NASTANKA, TIJEK I POSLJEDICE FINANCIJSKE KRIZE IZ 2008. GODINE TE KRIZE JAVNOG DUGA U ZEMLJAMA EUROPODRU JA	17
2.1. Uzroci nastanka financijske krize u europodru ju	19
2.1.1. Odnos financijske krize u Sjedinjenim Ameri kim Državama i europodru ju	21
2.1.2. Utjecaj promjene konkurentnosti zemalja europodru ja na nastanak financijske krize.....	25
2.1.3. Utjecaj toka kapitala od sjevernih prema južnim zemljama europodru ja na nastanak financijske krize	27
2.2. Tijek financijske krize u europodru ju	32
2.2.1. Utjecaj stabilizacijskih politika institucija Europske unije na financijska tržišta ...	33
2.2.2. Utjecaj stabilizacijskih politika institucija Europske unije na gospodarski rast europodru ja.....	34
2.2.3. Uloga institucijskoga okruženja, fleksibilnosti tržišta rada i tržišta proizvoda u europodru ju.....	36
2.3. Utjecaj krize javnog duga na zemlje europodru ja	38
2.3.1. Utjecaj budžetskog deficita i javnog duga na makroekonomsku stabilnost u zemljama europodru ja	42
2.3.2. Posljedice promjena javnog duga na gospodarstva europodru ja.....	45
2.3.3. Utjecaj fiskalnih pravila na promjenu javnog duga	47
2.4. Posljedice financijske krize i krize javnog duga u europodru ju	49
3. RAZVOJ EUROPSKE UNIJE I UTJECAJ INSTITUCIJSKOGA OKRUŽENJA NA MAKROEKONOMSKU STABILNOST I RANJIVOST EUROPODRU JA	54
3.1. Odre enje pojma institucijskoga okruženja	56
3.2. Razvoj Europske unije od Europske ekonomske zajednice do ekonomske i monetarne unije.....	57
3.2.1. Utjecaj carinske unije na trgovinsku politiku europodru ja.....	60
3.2.2. U inci uvo enja eura u zemljama europodru ja	62

3.2.3.	Odnos heterogenosti europa i optimalnog valutnog podruja	68
3.3.	Utjecaj institucijskoga okruženja europa na makroekonomsku stabilnost.....	71
3.3.1.	Utjecaj zajedničke monetarne politike na gospodarski rast	73
3.3.2.	Utjecaj financijske otvorenosti zemalja europa na financijska tržišta	75
3.3.3.	Utjecaj konkurentnosti tržišta proizvoda na gospodarski rast europa	78
3.3.4.	Utjecaj fleksibilnosti tržišta rada na gospodarski rast europa	83
3.4.	Utjecaj ranjivosti europa na financijske krize	86
3.4.1.	Utjecaj asimetričnih šokova na zemlje europa	87
3.4.2.	Utjecaj strukture europa na stvaranje endogenih divergencija u konkurentnosti i gospodarskom rastu.....	88
4.	TEORETSKA RJEŠENJA ZA RAZVOJ INSTITUCIJSKOGA OKRUŽENJA EUROPODRUJA	90
4.1.	Utjecaj planiranog daljnjeg razvoja ekonomske i monetarne unije na zemlje europa	91
4.2.	Utjecaj formiranja bankovne unije u europa na financijska tržišta	94
4.2.1.	Utjecaj formiranja bankovne unije u europa na ve u integraciju između zemalja članica europa	95
4.2.2.	Utjecaj zajedničkog osiguranja depozita na financijsku stabilnost europa	97
4.3.	Prijedlozi za novi dizajn institucijskoga okruženja europa	99
4.3.1.	Odnos fleksibilnosti i stabilnosti u oblikovanju strukture europa	100
4.3.2.	Uloga Europskog monetarnog fonda u pružanju financijske potpore zemljama članicama.....	102
4.3.3.	Utjecaj Europske središnje banke na institucijsko okruženje europa	104
4.3.4.	Utjecaj zajedničkih makroekonomskih stabilizatora za vrijeme ekonomske krize na promjenu ranjivosti europa	105
4.4.	Utjecaj formiranja euroobveznica na gospodarstvo europa	108
4.4.1.	Utjecaj zajedničkih euroobveznica na održivost javnih financija u europa	109
4.4.2.	Prijedlozi za formiranje euroobveznica.....	110
4.5.	Mogućnost formiranja fiskalne i političke unije u europa	114
4.5.1.	Mogućnost uvođenja zajedničkih poreza za sve zemlje europa	116
4.5.2.	Mogućnost formiranja funkcije europskog ministra financija	117
5.	UTJECAJ INSTITUCIJSKOGA OKRUŽENJA NA RAST BRUTO DOMAĆEG PROIZVODA ZEMALJA EUROPODRUJA NAKON FINANCIJSKE KRIZE IZ 2008.	119
5.1.	Pregled literature o dosadašnjim empirijskim istraživanjima	120
5.2.	Objašnjenje metodologije istraživanja.....	125

5.3. Analiza istraživanja i objašnjenje rezultata	130
5.4. Ograničenja istraživanja i preporuke za daljnja istraživanja	146
6. POSLJEDICE FORMIRANJA FISKALNE UNIJE NA PROMJENU INTEGRACIJE EUROPODRUJA	148
6.1. Pregled literature o dosadašnjoj teoriji	150
6.2. Metodologija istraživanja	154
6.3. Analiza rezultata istraživanja.....	159
6.4. Preporuke za sljedeća istraživanja	165
7. ZAKLJUČAK.....	168
POPIS TABLICA	170
POPIS SLIKA.....	171
POPIS LITERATURE.....	173
PRILOZI	195
ŽIVOTOPIS STUDENTA	205
POPIS RADOVA.....	205

1. UVOD

Rad spada u područje ekonomije, a istražuju se ranjivost europskog društva na financijske krize i institucijsko okruženje koje bi umanjilo tu ranjivost. Ova tema uvijek je aktualna jer se financijskih kriza vjerojatno bit će još u budućnosti. Zato je važno razumjeti koja je bila uloga institucijskoga okruženja na posljedice utjecaja financijske krize iz 2008. u europskom društvu. Međutim, institucijsko se okruženje nakon krize iz 2008. nije značajno poboljšalo, barem ne dovoljno kako bi europsko društvo bolje funkcioniralo. Osim toga, pitanje je koliko bi bolje institucijsko okruženje pridonijelo poboljšanju europskog društva.

Ekonomске koristi od europskog društva poznate su u ekonomskoj literaturi. Europsko društvo nudi zemljama koje se nalaze u njemu u ekonomsku, monetarnu i financijsku suradnju. Zemlje imaju pristup jedinstvenom tržištu roba i usluga, što pomaže kod razvoja domaćih tržišta i internacionalizaciji gospodarstva zemalja europskog društva. Europsko jedinstveno tržište jedno je od temelja na kojem se bazira zajednička europska valuta, euro. Iskustvo mnogih zemalja europskog društva nakon financijske krize iz 2008. pokazalo je kako postoje određeni nedostaci institucijskoga okruženja europskog društva.

Svrha ovoga rada nije ponoviti postojeća istraživanja, nego unaprijediti ekonomsku znanstvenu literaturu novim saznanjima. Mnoge rasprave među ekonomistima o utjecaju institucijskoga okruženja europskog društva na razvoj i stabilnost europskog društva još traju. Ova tema važna je za Hrvatsku zbog mogućeg prihvatanja eura kao nacionalne valute. Hrvatska je bila jedna od zemalja Europske unije koja je imala spor gospodarski oporavak nakon krize.

1.1. Definiranje problema istraživanja

Institucijsko okruženje europskog područja definira se kao skup postojećih institucija europskog područja koje su zajedničke svim zemljama europskog područja, ali i drugih institucija poput tržišta rada i tržišta proizvoda koji su različiti za svaku zemlju europskog područja te moguće promjene tog okruženja kroz daljnju integraciju zemalja europskog područja i razvoja unije.

Ranjivost europskog područja na financijske krize pokazala je slabost institucijskoga okruženja europskog područja na negativne financijske šokove, kao što je bilo nakon financijske krize iz 2008. Stoga se u ovom radu istražuje kako su institucije reagirale nakon te krize koja je zahvatila europsko područje te bi li poboljšanje institucijskoga okruženja moglo dovesti do boljeg rezultata. Ranjivost europskog područja na financijsku krizu pokazala je kako ona nema odgovarajuća institucijska rješenja.

Euro je bio politički projekt koji je trebao zbliziti zemlje. Prije samog uvođenja eura 1999. godine, ekonomisti su znali kako europsko područje neće funkcionirati kao optimalno valutno područje, ali nadali su se kako će se s vremenom ti problemi otkloniti (Mundell, 1961.).

Postoje određene koristi od europskog područja koje nisu samo ekonomske već mogu biti društvene i političke. Primjerice euro pomaže građanima da lakše putuju po zemljama europskog područja jer ne trebaju mijenjati financijska sredstva, što im uklanja transakcijske troškove i valutni rizik od konverzije valute. Međutim, postoje i značajni nedostaci u institucijskom okruženju europskog područja. Financijska kriza iz 2008. ukazala je na nedostatke institucijskoga okruženja. Financijska tržišta unutar europskog područja nisu integrirana. Kretanje rada unutar europskog područja nije savršeno mobilno. Ne postoje trajni mehanizmi koji bi mogli ublažiti posljedice asimetričnih šokova. S druge strane poslovni ciklusi unutar europskog područja bili su usklađeni u razdoblju prije krize 2008. godine.

U pretkriznim razdobljima za vrijeme gospodarskog rasta bilo je malo interesa u Europskoj uniji za unapređenje institucijskoga okruženja. Nakon financijske krize, zemlje europskog područja imale su

slab i spor oporavak gospodarskog rasta. Istovremeno su se neke zemlje brže gospodarski oporavile, a u drugima je izostao potreban gospodarski rast. Moguće je da zbog divergencije gospodarskog rasta u razdoblju nakon krize u zemljama europodručja posljedice budu ih financijskih kriza budu još veće. Iako je teško predvidjeti kada će biti nova kriza, prijašnja iskustva zbog cikličkih karakteristika ekonomije i procesa nastanka cjenovnih balona nakon kojih dolazi do pada cijena pokazuju kako je pitanje vremena kada će dogoditi nova kriza. Ako se do tada ne uklone nedostaci institucijskoga okruženja europodručja i ne naprave potrebne reforme, nestabilnosti bi mogle imati dalekosežne posljedice.

Koju je ulogu odigralo institucijsko okruženje na posljedice utjecaja financijske krize u europodručju i kako se ranjivost europodručja može smanjiti, ključna su pitanja kojima se bavi ova doktorska disertacija. Pitanje je i koliko su institucije pridonijele ublažavanju negativnog utjecaja financijske krize i oporavku nakon krize. Je li uzrok tome što su se neke zemlje brže oporavile od drugih u razvijenosti njihovog institucijskoga okruženja ili postoje drugi značajniji faktori?

Doktorski rad odgovara na sljedeća pitanja:

- 1) Koja je bila uloga institucijskoga okruženja na posljedice utjecaja financijske krize u europodručju?
- 2) Kako dinamika promjene institucijskoga okruženja europodručja utječe na promjenu bruto domaćeg proizvoda nakon financijske krize?
- 3) U kojem smjeru bi se institucijsko okruženje europodručja trebalo razvijati?
- 4) Kako bi formiranje bankovne unije i uvođenje euroobveznica osnažilo funkcioniranje europodručja?
- 5) Koliko bi se institucijsko okruženje europodručja poboljšalo nakon formiranja fiskalne unije te koliko bi zapravo koristila fiskalna unija europodručju donijela?

Pomoću navedenih pitanja, teorijskim i empirijskim istraživanjem dade se zaključiti i preporuke za nositelje monetarne i ekonomske politike, investitore i znanstvenu zajednicu.

1.2. Ciljevi istraživanja

U ovom doktorskom radu cilj istraživanja je pridonijeti postojećem teorijskom i empirijskom znanju. Glavni je cilj istražiti kakva je uloga institucijskoga okruženja u europodručju u posljedicama financijske krize te kako se institucijsko okruženje može poboljšati. Kako bi se glavna svrha rada mogla što jasnije istražiti, postavljeni su sljedeći ciljevi:

1. Kroz teorijske doprinose prikazati uzroke, tijek i posljedice financijske krize nakon 2008. godine u europodručju te utvrditi kako je uloga institucijskoga okruženja utjecala na ranjivost europodručja.

Ekonomisti zastupaju različita mišljenja o uzrocima financijske krize iz 2008. godine i krize javnog duga koja je uslijedila. Krugman (2010.) smatra kako je uzrok financijske krize precijenjenost tržišta nekretnina u određenim zemljama europodručja koja su djelomično uzrokovana tokom kapitala od sjevernih prema južnim zemljama europodručja. Međutim, Sinn (2010.) smatra kako uzrok krize u europodručju leži u nedovoljnoj fiskalnoj disciplini. Zato je jedan od ciljeva istraživanja prikazati i sistematizirati uzroke financijske krize te tijek i posljedice financijskih kriza nakon 2008. godine u europodručju. De Grauwe (2011a) napominje kako u europodručju postoje ranjivosti zbog kojih su financijske krize bile snažnije izražene. Stoga u ovom cilju istraživanja sistematizirati će se razlozi iz kojih institucijsko okruženje može utjecati na ranjivost europodručja.

2. Istražiti utjecaj promjene institucijskoga okruženja europodru ja na rast bruto doma eg proizvoda nakon financijske krize 2008. godine.

Nakon financijske krize iz 2008. godine došlo je do opadanja rasta bruto doma eg proizvoda zemalja europodru ja u odnosu na rast prije krize, pri emu je rast bruto doma eg proizvoda bio neujedna en me u zemaljama europodru ja. Jedan od argumenata ekonomista i donositelja odluka (Europska središnja banka, 2015.) za poticanje gospodarskog rasta u zemljama europodru ja bio je provo enje strukturalnih reformi (na tržištu proizvoda, tržištu rada i financijskom tržištu), odnosno poboljšanje institucijskoga okruženja. Oni su se nadali kako e poboljšanje institucijskoga okruženja pove ati rast bruto doma eg proizvoda u srednjem roku. Neke zemlje europodru ja više su promijenile svoje institucijsko okruženje nego druge. Me utim, u ekonomskoj literaturi postoji više razli itih mišljenja o utjecaju promjene institucijskoga okruženja na gospodarski rast nakon zna ajnih financijskih kriza. Zbog toga nije poznato koliko su zemlje europodru ja imale koristi od promjene institucijskoga okruženja. Ovaj cilj istraživanja testirat e se empirijski ekonometrijskim istraživanja te kroz pregled literature o institucijskom okruženju.

3. Istražiti odnos promjene institucijskoga okruženja i deficita na promjenu bruto doma eg proizvoda nakon financijske krize 2008. godine.

U ekonomskoj literaturi postoji zna ajan broj radova o utjecaju reformi tržišta proizvoda, tržišta rada i poboljšanja financijske otvorenosti, odnosno poboljšanja institucijskoga okruženja. Me utim, manji je broj radova koji su prou avali utjecaj reformi nakon financijske krize. Rezultati radova razlikuju se po stupnju utjecaja provedbe reformi. Zbog toga postoji nesuglasje izme u autora oko toga koje reforme imaju ve i utjecaj na promjenu bruto doma eg proizvoda nakon financijske krize. McQuinn i Whelan (2015.) naglašavaju važnost provedbe reforme tržišta rada u zemljama europodru ja na koje je najviše utjecala financijska kriza. Blanchard i Giavazzi (2001.) predlažu kako bi zemlje europodru ja prvo trebale napraviti reformu tržišta proizvoda, a

tek nakon što tržište proizvoda postane konkurentnije, trebaju napraviti reformu tržišta rada. Međutim, njihovo istraživanje uključuje europske zemlje u razdoblju prije nastanka europske krize, zbog čega njihovi rezultati ne trebaju nužno odgovarati preporukama ekonomske politike. Njihovo istraživanje također provedeno u razdoblju koje nije slijedilo nakon značajne financijske krize poput one iz 2008. godine, kada su se zemlje europske zone našle u recesiji i zamci likvidnosti. Radi toga jedan je od ciljeva istraživanja u ovom radu utvrditi koje reforme u svrhu poboljšanja institucijskoga okruženja najviše pridonose rastu bruto domaćeg proizvoda nakon financijske krize. Naime, određeni ekonomisti (Alesina, Ardagna i Galasso, 2008.) zagovaraju provedbu strukturnih reformi, odnosno poboljšanje institucijskoga okruženja kako bi zemlje europske zone ubrzale rast bruto domaćeg proizvoda nakon financijske krize 2008. godine. Međutim, Krugman (2012.) smatra kako su zemlje europske zone imale sporiji rast bruto domaćeg proizvoda zbog mjera štednje. Predlagao je ekspanzivnu fiskalnu politiku kako bi se ubrzao gospodarski rast. Zato je jedan od ciljeva istraživanja u ovom radu istražiti je li utjecaj promjene institucijskoga okruženja veći nego utjecaj promjene deficita kao mjere agregatne potražnje.

4. Istražiti ulogu dinamike promjene institucijskoga okruženja na promjenu bruto domaćeg proizvoda nakon financijske krize.

Određene reforme institucijskoga okruženja mogu dati koristi tek nakon protoka vremena. Zato je bitno istražiti koliko bi reforme s ciljem promjene institucijskoga okruženja utjecale na promjenu bruto domaćeg proizvoda. U ekonomskoj literaturi postoje različita tumačenja utjecaja reformi. Anderson, Barkbu, Lusinyan i Muir (2016.) navode kako je kratkoročan utjecaj reformi tržišta rada pozitivan za zapošljavanje i rast bruto domaćeg proizvoda. Međutim, Adascalitei i Pignatti Morano (2015.) smatraju kako u slučaju liberalizacije tržišta rada povećava stopu nezaposlenosti u kratkom roku. Duval i Furceri (2018.) naglašavaju kako se utjecaj reformi tržišta rada i tržišta proizvoda mogu vidjeti tek nakon određenog vremena. Zato se u radu istražuje uloga dinamike promjene institucijskoga okruženja u razdoblju nakon financijske krize.

5. Istražiti koliko bi zemlje europodru ja trebale izdvajati financijskih sredstava kao postotak bruto doma eg proizvoda u zajedni ki prora un kako bi se oja ala otpornost europodru ja na budu e financijske krize.

Jedno od rješenja kako bi europodru je moglo umanjiti negativne posljedice budu ih financijskih kriza moglo bi biti u pove anju izdavanja financijskih sredstava iz nacionalnih prora una. To bi moglo pridonijeti formiranju stabilizacijskog mehanizma koji bi služio u smanjenju ranjivosti europodru ja na asimetri ne šokove i negativna kretanja poslovnoga ciklusa. Arnold, Barkbu, Ture, Wang i Yao (2018.) zalažu se za formiranje stabilizacijskog mehanizma pove anjem izdvajanja financijskih sredstava izraženih kao postotak bruto doma eg proizvoda. Prema Europskoj komisiji (2016.), zemlje Europske unije godišnje upla uju oko 1% svojeg bruto nacionalnog dohotka u zajedni ki prora un Europske unije (EU). Europski bi prora un prema pravilima trebao biti uravnotežen. Iako u prora un EU ide 0,3% iz harmonizirane osnovice PDV-a svake države (Europska komisija, 2016.), Europska unija nema zajedni ke poreze te ovisi o doprinosima pojedinih lanica. Me utim, prora un Europske unije uklju uje i zemlje koje se ne nalaze u europodru ju. Pove anje izdvajanja financijskih sredstava iz nacionalnih prora una zemalja europodru ja moglo bi imati pozitivne stabilizacijske u inke na zemlje europodru ja u budu im financijskim krizama.

6. Prikazati rješenja za razvoj institucijskoga okruženja europodru ja kroz teorijske doprinose.

Jedan je od ciljeva rada kroz dosadašnju ekonomsku teoriju prikazati rješenja za daljnji razvoj i poboljšanje institucijskoga okruženja europodru ja. Europska komisija (2015a) predložila je u svome izvješ u kako vidi daljnji razvoj institucijskoga okruženja europodru ja te ponudila više mogu nosti razvoja. Europska komisija (2015c) tako er sugerira kako bi integracija europodru ja trebala i i u smjeru dovršetka bankovne unije. Me utim, ekonomisti nemaju jedinstveno rješenje kako bi se institucijsko okruženje europodru ja moglo poboljšati s ciljem smanjivanja ranjivosti u europodru ju. Neki autori (De Grauwe i Moesen, 2009. te Delpla i Weizsäcker, 2010.) predlažu

formiranje euroobveznica kako bi se smanjile ranjivosti europodru ja na koje je ukazala kriza javnog duga. Zato se kroz teorijske doprinose prikazati prijedlozi za formiranje euroobveznica u europodru ju.

Institucijsko okruženje europodru ja može biti ranjivo na financijsku nestabilnost. Za formiranje odgovaraju ih ekonomskih politika i poticaja za smanjenje nestabilnosti potrebni su koraci prema dijeljenju rizika između zemalja europodru ja. Zbog različitih političkih preferencija daljnja integracija europodru ja ne treba nužno uključivati euroobveznice ili formiranje fiskalne unije. Međutim, postepeni koraci prema većoj ulozi tržišne discipline i dijeljenja rizika mogli bi biti potrebni kako bi se unaprijedilo institucijsko okruženje europodru ja. Skupina francuskih i njemačkih ekonomista u radu Bénassy-Quéré et al. (2018.) predlažu skup mjera koje uključuju dodatne kapitalne zahtjeve za banke koje u imovini imaju visok udio državnih obveznica zemalja europodru ja. Autori također predlažu zajedničko osiguranje depozita na razini europodru ja, uvođenje moguće urednog restrukturiranja javnog duga nesolventnih zemalja, ali i promjenu sadašnjih fiskalnih pravila. Njihovi prijedlozi usredotočeni su na jačanje stabilizacijskih mehanizama. Bénassy-Quéré et al. žele formiranje zajedničkog fonda europodru ja koji bi bio financiran nacionalnim doprinosima zemalja te formiranje sigurne imovine koja bi poslužila ulaganja kao alternativa za državne obveznice.

De Grauwe (2013.) se zalaže za formiranje fiskalne unije jer smatra kako samo fiskalna unija može dovesti do održivosti europodru ja u dugom roku. S njegovim argumentima slažu se i Berger, Dell'Ariccia i Obstfeld (2018.). Pod pojmom fiskalne unije podrazumijeva se transferna unija i određena integracija fiskalnih politika zemalja europodru ja na razini federalne vlasti europodru ja. Međutim, Dolls, Fuest, Heinemann i Peichl (2016.) smatraju kako nije nužno formiranje fiskalne unije i euroobveznica s ciljem postizanja održivosti europodru ja, već je dovoljno uspostaviti stabilizacijski mehanizam koji bi ublažio razlike u gospodarskom rastu između zemalja nakon financijske krize pomoću privremenih transfera. Ideja kako bi uvođenje fiskalne unije pomoglo ublažiti posljedice budućih financijskih kriza postala je već u ekonomskoj literaturi nakon financijske krize iz 2008. godine. Radi toga predloženo je kako bi trebao postojati zajednički mehanizam kojim bi europodru je moglo djelovati s ciljem umanjavanja negativnih utjecaja asimetričnih šokova i kretanja poslovnog ciklusa. Kroz teorijske doprinose

prikazat e se dosadašnji teorijski prijedlozi za novi dizajn institucijskoga okruženja europodru ja.

1.3. Hipoteze istraživanja

U ovom su poglavlju predstavljene hipoteze istraživanja koje su postavljene kako bi odgovorile na ciljeve istraživanja:

H1: Promjena institucijskoga okruženja zemalja europodru ja pozitivno je utjecala na promjenu bruto doma eg proizvoda nakon financijske krize 2008. godine.

U ekonomskoj literaturi mogu se prona i radovi koji istražuju utjecaj institucijskoga okruženja na gospodarski rast u dugom roku ili u razdobljima koja nisu slijedila nakon zna ajne financijske krize (Blanchard i Giavazzi, 2001., Alesina et al., 2003., Alesina, Ardagna i Galasso, 2008.). Me utim, promjene institucijskoga okruženja, odnosno promjene tržišta proizvoda, tržišta rada i financijske otvorenosti za vrijeme gospodarskog rasta ne trebaju nužno imati isti u inak na rast bruto doma eg proizvoda kao promjene institucijskoga okruženja nakon zna ajne financijske krize. Posljedice financijske krize 2008. godine u europodru ju mogle su utjecati na promjenu institucijskoga okruženja. Ako se utvrdi kako poboljšanje institucijskoga okruženja utje e na gospodarski rast nakon financijske krize, taj e argument i i u prilog tezi kako bi slabije lanice europodru ja imale koristi od ve e integracije europodru ja.

H2: Utjecaj institucijskoga okruženja zemalja europodru ja na rast bruto doma eg proizvoda ovisi o dinamici promjene institucijskoga okruženja.

U ekonomskoj literaturi ne postoji jedinstveni zaklju ak o utjecaju promjene institucijskoga okruženja na rast bruto doma eg proizvoda. Bekaert, Harvey i Lundblad (2001) smatraju kako utjecaj poboljšanja financijske otvorenosti na rast bruto doma eg proizvoda može biti samo u kratkom roku i srednjem roku. Njihove rezultate odbacuju Kose, Prasad i Terrones (2008) koji navode kako se isti utjecaj može izmjeriti samo u dugom roku. Kod utjecaja promjene tržišta rada

na gospodarski rast tako jer postoji različitost mišljenja. Meunarodna organizacija rada (2015.) pronalazi kako povećanje zaštite radnika negativno utječe na stvaranje novih radnih mjesta i time na gospodarski rast. Međutim, s njihovim zaključkom ne slažu se Banerji et al. (2017.), te smatraju kako povećanje zaštite radnika negativno utječe na gospodarski rast, osim za vrijeme recesije.

U empirijskom istraživanju proučava se kako promjena tržišta proizvoda, tržišta rada i financijske otvorenosti utječe na promjenu bruto domaćeg proizvoda u kratkom i dugom razdoblju.

H3: Promjena institucijskoga okruženja zemalja europodručja ima veći i utjecaj na rast bruto domaćeg proizvoda nakon financijske krize 2008. godine nego rast deficita.

Nakon financijske krize, u ekonomskoj literaturi neki su autori zagovarali promjenu institucijskoga okruženja, odnosno strukturalne reforme, kako bi zemlje europodručja brže izašle iz krize i ubrzale rast bruto domaćeg proizvoda. Ova podjela ekonomista mogla je imati značajan utjecaj na donošenje odluka o ekonomskoj politici za vrijeme financijske krize te u razdoblju oporavka od krize. Fatás (2016.) zagovara tezu kako se s promjenama institucijskoga okruženja mogu ne samo umanjiti već i potpuno nadoknaditi negativni učinci financijske krize. Krugman (2012.) zagovara tezu o korištenju ekspanzivne fiskalne politike, odnosno povećanja deficita kako bi se povećao rast bruto domaćeg proizvoda u zemljama europodručja. De Grauwe i Ji (2016.) nastoje riješiti ovu debatu prijedlogom kako odgovarajuća ekonomska politika ovisi o vrsti šoka. Naime, De Grauwe i Ji predlažu korištenje stabilizacijskih politika povećanjem deficita ako je pad gospodarstva uzrokovan kretanjima poslovnog ciklusa, odnosno privremenim šokom, a poboljšanje institucijskoga okruženja kada šokovi imaju trajan učinak.

U empirijskome istraživanju nastoji se utvrditi je li utjecaj promjene institucijskoga okruženja zemalja europodručja veći od promjene deficita na promjenu bruto domaćeg proizvoda nakon financijske krize 2008. godine. Rezultati će biti u prilog određenoj tezi.

H4: Veće izdvajanje proračunskih prihoda zemalja europa u zajednički europski proračun smanjilo bi pad bruto domaćeg proizvoda zemalja nakon budućih financijskih kriza.

Ideja o povećanju zajedničkog europskog proračuna dobila je na snazi nakon financijske krize 2008. godine. Ako bi zemlje izdvajale više financijskih sredstava u zajednički europski proračun, financijska sredstva mogla bi se koristiti za pomoć onim gospodarstvima koja bi bila pogođena asimetričnim šokovima ili financijskom krizom. Slična situacija već postoji u Sjedinjenim Američkim Državama. Prihodi federalne vlade mogu se koristiti kao automatski stabilizatori (naknade za nezaposlene i druga transferna davanja) za savezne države koje su pogođene asimetričnim šokom.

Kada bi se utvrdilo kako povećanje zajedničkog europskog proračuna može imati stabilizacijsku ulogu, to bi išlo u prilog tezi o koristima većee integracije europa. De Grauwe (2016.) smatra kako je formiranje snažnijeg središnjeg proračuna ključno u postizanju transfera između zemalja kojima bi se smanjili negativni ekonomski šokovi. Neki autori sugeriraju kako je potreban stabilizacijski mehanizam koji ne treba nužno imati oblik zajedničkog europskog proračuna. Furceri i Zdzienicka (2013.) zagovaraju stabilizacijski mehanizam koji bi se financirao od strane zemalja europa, a imao bi ulogu u smanjivanju negativnih šokova u europa.

1.4. Metodologija znanstvenog istraživanja

U doktorskom radu korištene su različite znanstvene metode. U objašnjenju ciljeva istraživanja te dosadašnjeg teorijskog doprinosa korištene su metoda kompilacije i metoda deskripcije. Kod istraživanja teoretskih doprinosa iz ekonomske literature još su korištene metoda konkretizacije i metoda generalizacije. Kod proučavanja uzroka nastanka financijske krize, uloge institucijskoga okruženja na ranjivost europa i teoretskih rješenja za razvoj institucijskoga okruženja korištene su komparativna metoda te metoda klasifikacije kako bi se opći pojmovi podijelili na posebne. U empirijskim istraživanjima korištene su statističke metode. Za donošenje odluka o prihvatanju ili odbijanju hipoteza korištene su metoda dokazivanja i metoda opovrgavanja. U doktorskom radu korišteni su sekundarni izvori podataka iz baza podataka Europske središnje banke, Eurostata, Svjetskog ekonomskog foruma te drugi izvori pouzdanih podataka.

Hipoteze $H1$, $H2$ i $H3$ testiraju se pomoću panel VAR (PVAR) modela zato što se u modelu može ispitati nezavisnost varijabli u modelu bez podjele varijabli na endogene i egzogene. Naime, sve varijable u VAR model ulaze kao endogene varijable, i promatra se njihova nezavisnost u dinamičnom i statičnom smislu. Panel VAR modeli imaju istu strukturu kao VAR modeli, ali dodaje se nova dimenzija poprečnog presjeka slično kao u panel modelima s linearnim regresijama.

Zaključci za hipoteze $H1$, $H2$ i $H3$ donose se na temelju funkcija impulsnog odaziva i dekompozicije varijabli iz PVAR modela kako bi se utvrdio utjecaj određene varijable na cijeli sustav. Koristi se metoda komparacije kako bi se istražilo koja promjena, ona institucijskoga okruženja zemalja europa ili ona deficita, ima veći i utjecaj na promjenu bruto domaćeg proizvoda nakon financijske krize iz 2008. godine te kako bi se istražila dinamika promjene institucijskoga okruženja.

Hipoteza $H4$ ispitat će se pomoću Monte Carlo simulacija. Ova metoda daje širok raspon svih mogućih ishoda, što donositeljima politika daje mogućnost da bolje razumiju prirodu rizika kod promatranog događaja. Za svaki odabrani izbor postoji određeni skup mogućih rezultata, od

ekstremnih slučajeva do najsigurnijih ishoda. Metoda se sastoji od izgradnje modela u kojemu je svaki faktor s određenom neizvjesnosti prikazan kao distribucija vjerojatnosti. Tako se dobiti realističiji prikaz nesigurnosti ishoda varijabli u modelu. Rezultat se dobije kroz veliki broj ponavljanja simulacija svaki put s različitim vrijednostima iz distribucije. Rezultat je simulacije distribucija mogućih ishoda.

1.5. Očekivani znanstveni doprinos

Dosadašnja istraživanja proučavaju utjecaj promjene institucijskoga okruženja za vrijeme gospodarskoga rasta u dugom roku na podacima od razvijenih zemalja. Slična su istraživanja za Europu rijetka i nekonzistentna. U ekonomskoj teoriji i empiriji nije određen utjecaj promjene institucijskoga okruženja u razdoblju nakon financijske krize. Ova problematika održava znanstveni doprinos ovog rada. Doktorski rad pokazat će je li utjecaj institucijske promjene financijske otvorenosti, tržišta proizvoda i tržišta rada pozitivan na gospodarski rast u zemljama Europe nakon financijske krize. Unaprijedit će se razumijevanje o dinamici utjecaja promjene institucijskoga okruženja na promjenu bruto domaćeg proizvoda, inflacije i stope nezaposlenosti. Istraživanje će u odnosu staviti utjecaj promjene proračunskog deficita i promjene institucijskoga okruženja, te će odrediti koji je utjecaj na gospodarski rast veći. Utvrdit će se kako povećanje proračunskog deficita u razdoblju nakon financijske krize više utječe na kretanje stope BDP-a nego pozitivna promjena institucijskoga okruženja. To je u suprotnosti s konvencionalnim razmišljanjem u ekonomskoj teoriji koja naglašava reforme na tržištu rada i tržištu proizvoda s ciljem povećanja fleksibilnosti za lakšu prilagodbu ekonomije nakon šoka. Drugim riječima, povećanje proračunskog deficita više povećava prilagodbu ekonomije nakon značajnog šoka nego reforme na tržištu rada i tržištu proizvoda. Implikacija ovog doprinosa je kako nije nužno da se nakon financijske krize pomoću reformi na tržištu rada i tržištu proizvoda može nadoknaditi negativan utjecaj smanjenja deficita.

Definirat će se uvjet koliko bi zemlje Europe trebale izdvajati proračunskih prihoda u zajednički proračun kako bi se povećala fiskalna stabilizacija. Očekivani znanstveni doprinos

pokazati je bolje razumijevanje utjecaja promjene institucijskoga okruženja europa na smanjivanje njegove ranjivosti i dovesti do rješenja za unapređenje institucijskoga okruženja europa. Zato je znanstvena komponenta u ovom radu doprinijeti shvaćanju kako se ranjivosti europa mogu smanjiti pomoću veće integracije u europa.

1.6. Kratak opis strukture dispozicije

U uvodu se definira problem istraživanja, koji se razrađuje dalje u radu kroz teoretske i empirijske spoznaje. U ovom se poglavlju predstavljaju i ciljevi i hipoteze istraživanja, odnosno što se želi istražiti ili dokazati. Kako će se to napraviti, objašnjava se pomoću metoda znanstvenog istraživanja. Uvod završava otkrivanjem znanstvenim doprinosom te kratkim opisom strukture dispozicije.

U drugome poglavlju raspravlja se o financijskoj krizi iz 2008. godine te njenim makroekonomskim posljedicama u zemljama europa. Riječ je o uzrocima financijske krize u europa, ali i o ulozi promjene konkurentnosti zemalja europa prije krize. Govori se također o ulozi koju je odigrao tok kapitala iz sjevernih zemalja europa prema južnim zemljama europa. Promatra se odnos financijske krize u Sjedinjenim Američkim Državama i u europa. Nadalje govori se o tijeku financijske krize u europa, pri čemu su bile ključne stabilizacijske politike koje su imale institucije Europske unije na financijska tržišta te na gospodarski rast. U razmatranje se uzima i reakcija Međunarodnog monetarnog fonda. Dispozicija nastavlja s ulogom institucijskoga okruženja, fleksibilnosti tržišta proizvoda i tržišta rada u europa. Objašnjenje financijske krize u europa bilo bi nepotpuno bez raspravljanja o visokom javnom dugu u zemljama europa. Važna je bila uloga budžetskog deficita i javnog duga na makroekonomsku stabilnost u zemljama europa. Promjena javnog duga imala je posljedice na gospodarstva europa te se u ovom poglavlju raspravlja o tim posljedicama, kao i o ulozi fiskalnih pravila na promjenu javnog duga. Poglavlje završava posljedicama koje je financijska kriza ostavila u europa.

Tre e poglavlje opisuje ulogu koju je imalo institucijsko okruženje europa. Na makroekonomsku i financijsku stabilnost europa. Poglavlje započinje određenjem pojma institucijskoga okruženja kako se ono definira u ekonomskoj teoriji. Ovdje se također govori i o razvoju Europske unije, od vremena postojanja Europske ekonomske zajednice do ekonomske i monetarne unije. Nadalje raspravlja se o ulozi carinske unije na trgovinsku politiku europa. Isto tako razmatraju se argumenti o koristima i nedostacima eura, odnosno o uvođenju eura na gospodarstva europa. Međutim, rasprava o euru ne bi bila potpuna bez odnosa heterogenosti europa i optimalnog valutnog područja. Objašnjava se teorija optimalnog valutnog područja te može li se europa smatrati takvim područjem. Zatim se govori o makroekonomskoj stabilnosti te ulozi institucijskoga okruženja europa na tu stabilnost. Rasprava o tome uključuje ulogu monetarne politike Europske središnje banke na gospodarski rast, ali i financijske otvorenosti europa na financijska tržišta. Nadalje opisuje se i uloga fleksibilnosti tržišta rada i tržišta proizvoda na gospodarski rast. Na kraju poglavlja opisuje se utjecaj ranjivosti europa na financijske krize. Ovdje se postavljaju dva pitanja. Prvo, pitanje utjecaja asimetričnih šokova na zemlje u europa i politika koje mogu ublažiti te šokove; drugo, pitanje uloge strukture europa na stvaranje endogenih divergencija u konkurentnosti, kao i u gospodarskom rastu. U ovom poglavlju nude se mogući odgovori na ta pitanja.

U četvrtom poglavlju nudi se teorijska podloga za daljnju integraciju europa. Drugim riječima, razlažu se moguća rješenja za jačanje institucijskoga okruženja europa. Prvo, razmatra se utjecaj budućeg razvoja ekonomske i monetarne unije u europa; drugo, opisuje se uloga formiranja bankovne unije u europa na financijska tržišta te koliko bi utjecalo na promjenu integracije između zemalja. Potom se daju prijedlozi za formiranje novog dizajna institucijskoga okruženja, pri čemu je bitan odnos fleksibilnosti i stabilnosti u stvaranju strukture europa. Jedno od mogućih unapređenja je i uvođenje zajedničkog osiguranja depozita, te se takva aktivnost razmatra na financijsku stabilnost europa. Dizajn europa može uključivati i formiranje Europskog monetarnog fonda koji bi djelovao na sličan način kao Međunarodni monetarni fond, ali prvenstveno za zemlje europa. Raspravlja se i o ulozi zajedničkih makroekonomskih stabilizatora koji bi se koristili za vrijeme krize. Nude se prijedlozi za formiranje euroobveznica te propitivanje njihovog funkcioniranja u praksi. U ovom

poglavljju odgovara se na pitanje koliko bi zajedni ke euroobveznice utjecale na održivost javnih financija u europodru ju. Poglavlje završava s mogu im utjecajem formiranja fiskalne i politi ke unije u europodru ju, ulozi zajedni kih europskih poreza te europskog ministra financija.

U petom poglavljju daje se istraživanje koje govori o u incima institucija nakon financijske krize na gospodarski rast svih zemalja europodru ja, ali i pregled dosadašnjih empirijskih istraživanja te kako su ona povezana s istraživanjem u ovom radu. Zatim se obrazlaže detaljna metodologija istraživanja, navode se matemati ki izrazi te se opisuju korištene varijable. Nakon toga slijedi analiza empirijskog istraživanja i prikaz dobivenih rezultata koji je povezan s drugim teoretskim i empirijskim radovima na ovu temu. Opisuju se i ograni enja istraživanja te se nude savjeti za budu a istraživanja.

U šestom poglavljju daje se istraživanje o mogu im posljedicama formiranja fiskalne unije na promjenu integracije europodru ja. Za razliku od prethodnog poglavlja gdje se opisuju dosadašnja empirijska istraživanja i njihova povezanost s istraživanjem u ovom radu, ovdje to nije mogu e s obzirom na injenicu nepostojanja fiskalne unije u europodru ju. Zato se daje pregled dosadašnje teorije o iskustvima postoje ih fiskalnih unija te o uvjetima formiranja unija. Opisuje se metodologija istraživanja u kojoj je napravljen model u kojem se koriste Monte Carlo simulacije. Osim prikaza dobivenih rezultata, analiza rezultata istraživanja obuhva a raspravu o tome kako dobivene spoznaje mogu unaprijediti integraciju europodru ja. Na kraju poglavlja daju se preporuke za sljede a istraživanja.

Rad završava zaklju kom, popisom tablica i slika, kao i popisom literature koja se koristila u radu, a na samom kraju nalaze se prilozi, životopis studenta te popis objavljenih radova.

2. UZROCI NASTANKA, TIJEK I POSLJEDICE FINANCIJSKE KRIZE IZ 2008. GODINE TE KRIZE JAVNOG DUGA U ZEMLJAMA EUROPODRU JA

Globalna financijska kriza započela je nesolventnošću u investicijske banke Lehman Brothers u rujnu 2008. godine. Nakon recesije 2009. godine, svjetska ekonomija zabilježila je period oporavka gospodarskog rasta 2010. prvenstveno zbog rasta ekonomija u razvoju. Financijska kriza imala je značajan negativan utjecaj na bruto domaći proizvod (BDP) zemalja europskog područja. Kriza je dovela do najdublje recesije u europskim zemljama još od Velike depresije 1930-ih godina. Svaka zemlja Europske unije ušla je u recesiju. Nestabilnost na financijskim tržištima dodatno je pridonijela produbljivanju krize. Bankama je prijetila kriza likvidnosti i solventnosti zbog poremećaja na međunarodnim međubankovnim tržištima, pada cijena dionica na tržištima kapitala te pogoršavanja makroekonomske ravnoteže. Naime, financijski je stres transmisivnim kanalom negativno utjecao na realnu ekonomiju. Rastu i nesigurnost smanjila je investicije poduzeća i potražnju kućanstava.

Države i središnje banke nastojale su ne ponoviti pogreške iz Velike depresije. Nije došlo do značajnijeg rasta protekcionizma, kao što je bio slučaj tijekom Velike depresije. Koordiniranim djelovanjem država Europske unije stvorili su se uvjeti za stabilizaciju makroekonomske ravnoteže te se izbjegao najlošiji scenarij. Države su na krizu reagirale značajnom ekspanzivnom fiskalnom politikom. Državnim intervencijama stabilizirao se i dokapitalizirao bankarski sektor. Zahvaljujući tome izbjegnuto je juriš na neke velike banke u europskom području. To je najviše bilo izraženo u zemljama koje su bile najviše izložene negativnim šokovima na financijskim tržištima. Države članice zbog koordiniranih stabilizacijskih ekonomskih politika uspjele su kratkotrajno vratiti povjerenje u financijski sustav, time su pridonijele ekonomskom oporavku u kratkom roku. Ključna je bila uloga europskih institucija poput Europske središnje banke koja je provela agresivnu ekspanzivnu monetarnu politiku. Europska središnja banka smanjila je službeni kamatnjak na rekordno niske razine. Europska komisija na krizu je reagirala donošenjem Europskog plana gospodarskog oporavka (engl. *European Economic Recovery Plan*) u prosincu 2008. u visini od 5% BDP-a EU (Europska komisija, 2009.) putem javnih investicija i

automatskih stabilizatora (naknade za nezaposlene i dr.) pojedinih država radi ja anja doma e potražnje i vra anja povjerenja u financijska tržišta.

U narednim godinama ekonomski oporavak bio je spor i neujedna en. Zna ajnim razlikama u ekonomskom oporavku pridonijela je divergencija fiskalnih politika zemalja Europske unije. Vlasti nekih zemalja odgovorile su ekspanzivnom fiskalnom politikom. Neke države lanice europodru ja implementirale su ekonomske politike koje su se usredoto ile na kratkotrajnu potporu gospodarstvu investicijama u javnu infrastrukturu te pove anjem naknada za nezaposlene. Druge zemlje uvele su politiku štednje smanjivanjem državne potrošnje s ciljem smanjenja omjera javnog duga i BDP-a te vra anja fiskalne pozicije države na održivu putanju. Na ekonomsku situaciju negativno se odrazio i jaz konkurentnosti izme u zemalja u europodru ju. Prije nego što se gospodarstvo europodru ja u potpunosti oporavilo od financijske krize iz 2008. godine, u odre enim zemljama na periferiji europodru ja nastala je dugovna kriza. To je dovelo do toga da kamatne stope na državne obveznice porastu na razine koje ne zadovoljavaju održivost javnih financija. Postojala je opasnost da se kriza likvidnosti pretvori u krizu solventnosti te da neke države lanice više ne mogu otpla ivati kamate na javni dug. Taj se rizik i ostvario. Te su zemlje zbog visokih kamata i nepovjerenja ulaga a izgubile pristup tržištu kapitala. Dugovna kriza u europodru ju predstavljala je prijetnju financijskoj stabilnosti te oporavku svjetske ekonomije. Fiskalna situacija država nastavila se pogoršavati zbog cikli kih razloga kako se porezna baza nastavila smanjivati. Osim cikli kih razloga, dodatni uzrok nestabilnosti bili su i strukturni problemi nastali zbog obveza spašavanja bankovnog sektora, rasta javnog duga te nedostatka strukturnih reformi. Visoka razina duga ku anstava dodatno je usporila rast osobne potrošnje koji je bio pod pritiskom i zbog snažnog pada cijena nekretnina nakon financijske krize.

Dugotrajna recesija u mnogim zemljama europodru ja dovela je do dugoro nih negativnih ekonomskih i društvenih posljedica. Premda je razina BDP-a tih zemalja nakon dugovne krize bila viša nego 2008. godine, stopa nezaposlenosti ostala je na višim razinama nego prije krize. Neke države iskoristile su situaciju za provo enje ekonomskih politika koje su se usredoto ile na rješavanje strukturnih problema u gospodarstvu. Iako je prošlo više od desetlje a od posljednje financijske krize, još uvijek postoje nesuglasice me u ekonomistima oko toga što je dovelo do

krize u europodru ju te kako su države i europske institucije trebale reagirati na krizu. Kako bi se što bolje razumjela problematika, potrebno je razjasniti svaki od mogućih uzroka i koliko su bili utjecajni u stvaranju financijske krize te njezinim posljedicama.

2.1. Uzroci nastanka financijske krize u europodru ju

Ekonomisti nude različita tumačenja kako je financijska kriza nastala. Jedni smatraju da uzrok leži u previsokim cijenama na tržištu nekretnina koje su se zatim korigirale, a drugi naglašavaju previsoku financijsku polugu kao jedan od glavnih razloga koji su doveli do krize te značajna odstupanja u konkurentnosti tržišta rada i tržišta proizvoda između zemalja i nemogućnost eksterne devalvacije zbog nestanka vlastite valute. Ostali ekonomisti ističu eksterne neravnoteže, naglo zaustavljanje (engl. *sudden stop*) toka kapitala i negativne posljedice toga na likvidnost, slabu fiskalnu disciplinu prije krize te niske kamatne stope zbog politika središnjih banaka.

Neki autori (Taylor, 2007.) smatraju da su za financijsku krizu odgovorni središnji bankari jer su, prema njihovom mišljenju, provodili ekspanzivnu monetarnu politiku duže nego što je trebalo, odnosno predugo su držali kamatne stope niskima. Prema ovom mišljenju, središnja banka SAD-a držala je kamatne stope prenisko u razdoblju između 2002. i 2005. godine, zbog čega je došlo do pojave cjenovnih balona. S druge strane Europska središnja banka provodila je politiku niskih realnih kamatnih stopa, što je zbog heterogenosti europodru ja dovelo do snažnog rasta kredita te cijena nekretnina u zemljama periferije.

Nakon što je stvorena Ekonomska i monetarna unija (EMU), među ekonomistima se nametnulo pitanje koliko je jedinstvena monetarna politika poželjna za područje europodru ja. Argument za tezu protiv zajedničke monetarne politike bio je taj da ona može dovesti do restriktivne monetarne politike u zemljama koje su ostvarivale sporiji gospodarski rast od prosjeka europodru ja te ekspanzivne monetarne politike u zemljama s visokim stopama rasta. Zbog toga bi došlo do pojačavanja ekonomskih ciklusa i divergencije gospodarskog rasta unutar europodru ja.

Uvo enjem eura došlo je do smanjivanja barijera u kretanju toka kapitala između zemalja europske zone. Posljedica toga bilo je snižavanje dugoročnih kamatnih stopa u zemljama na periferiji europske zone. Zbog toga je posuđivanje financijskih sredstava postalo jeftinije, što je dovelo do rasta deficita na tekućem računu. Prema Reinhart i Rogoff (2009.), prestanak toka kapitala doveo je do financijske zaraze, odnosno do situacije u kojoj su se prije našle neke zemlje u razvoju koje nisu imale fleksibilan tečajni režim. S takvim stajalištem slažu se i drugi autori. De Grauwe (2011.) objašnjava uzrok financijske krize na primjeru Španjolske, za koju kaže da ga podsjeća na događaje u ekonomijama u razvoju koje posuđuju financijska sredstva u valuti koju ne kontroliraju. Zbog toga je došlo do naglog zaustavljanja toka kapitala, što je uzrokovalo krizu likvidnosti.

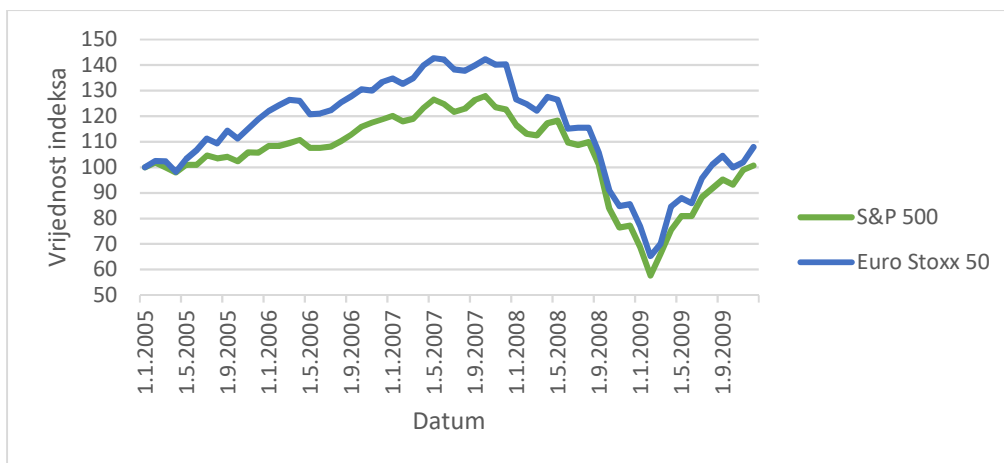
Bernanke (2010.) zagovara tezu kako su za globalnu financijsku krizu odgovorne globalne neravnoteže na tekućem računu. Zemlje koje su imale suficit na tekućem računu (azijske zemlje i dr.) financirale su zemlje s deficitom na tekućem računu (SAD i periferne zemlje europske zone). Prema toj tezi, tok kapitala doveo je do pada dugoročnih kamatnih stopa na državne obveznice deficitarnih zemalja, što je dovelo do kreditne ekspanzije i rasta cijena imovina. U prilog ovoj tezi ide istraživanje koje su proveli Nier i Merrouche (2010.). Prema njihovom istraživanju, neto priljev kapitala imao je značajniju ulogu u rastu financijskih neravnoteža u OECD zemljama u periodu prije financijske krize nego monetarna politika središnjih banaka.

Osim naglog prestanka kreditiranja, nastanku financijske krize u europskoj zoni pridonijela je financijska zaraza koja se iz SAD-a proširila po svijetu. Negativni financijski šok u svjetskoj ekonomiji uzrokovao je nagli pad trgovinske aktivnosti, zbog čega su posljedice imale i zemlje u razvoju koje su financirale svoj rast izvozom. Gubitak pouzdanja investitora kroz averziju prema riziku negativno je utjecao na cijene imovina (dionica, nekretnina), što je dodatno povećalo financijski stres.

2.1.1. Odnos financijske krize u Sjedinjenim Američkim Državama i europskoj uniji

Financijska kriza započela je 2008. godine u Sjedinjenim Američkim Državama. Najviše je bila zahvaćena financijska industrija. Kriza se zbog efekta prelijevanja, trgovinskim i kapitalnim tokovima i promjenama u cijenama sirovina, proširila na zemlje europske unije, ali i diljem svijeta. Prijašnje financijske krize uglavnom su bile ograničene na određenu zemlju. Zbog utjecaja globalizacije, financijska kriza obuhvatila je cijeli svijet, pa je kriza nazvana još i globalnom financijskom krizom. Pad ekonomske aktivnosti bio je usporediv s Velikom depresijom 1930-ih godina. Eichengreen i O'Rourke (2010.) navode kako je u SAD-u pad industrijske proizvodnje u devet mjeseci nakon početka krize bio jednako velik kao u devet mjeseci nakon Velike depresije. Autori također navode kako je u Sjedinjenim Američkim Državama pad cijena dionica od 50% nakon financijske krize iz 2008. bio veći nego nakon Velike depresije. Slična je situacija bila i u europskoj uniji. Međutim, vlade zemalja europske unije ipak su djelovale snažnijom ekspanzivnom fiskalnom politikom nego nakon Velike depresije, što je pomoglo u bržem oporavku ekonomskog rasta. Europska središnja banka također je snizila ključnu kamatnu stopu na povijesno niske razine. The Council on Foreign Relations (2018.) navodi kako se 2007. godine kriza na hipotekarnom tržištu riziknih kredita u Sjedinjenim Američkim Državama prelila u globalnu ekonomiju i zahvatila europske banke.

Financijska kriza u Sjedinjenim Američkim Državama slična je financijskoj krizi u europskoj uniji po načinu na koji je nastala. Snažna kreditna ekspanzija dovela je do rasta cijena imovina, a posebice cijena nekretnina i dionica. U SAD-u i u europskoj uniji rast cijena bio je toliko izražen da je doveo do balona na tržištu nekretnina. Investicije u stambene nekretnine u europskoj uniji snažno su rasle do 2007. godine, međutim nakon što je došlo do nagle korekcije u cijenama imovine, privatni nefinancijski sektor prilagodio se novonastaloj situaciji smanjivanjem osobne potrošnje, povećanjem štednje i smanjivanjem osobnoga duga. Smanjena ekonomska aktivnost i privremena ekspanzivna fiskalna politika dovele su do rasta javnog duga u zemljama europske unije i Sjedinjenim Američkim Državama. U europskoj uniji postojale su regionalne neravnoteže u tokovima kapitala i bilance na tekućem računu koje su dodatno pridonijele razvoju financijske krize.

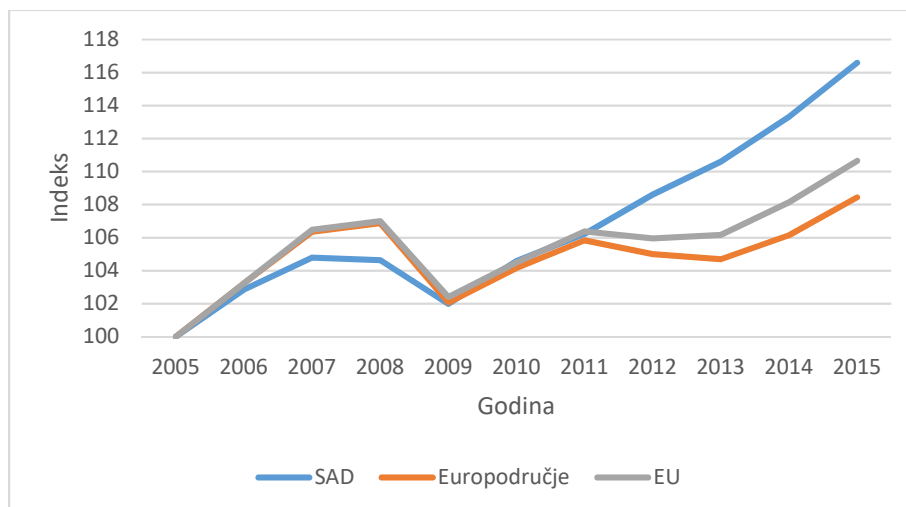
Slika 1: Usporedba kretanja cijena dionica na indeksima S&P 500 i EURO STOXX 50 izme u 2005. i 2010. godine (2005.=100)

Izvor: Investing.com i Yahoo Finance.

Napomene: Indeks predstavlja postotnu promjenu cijena dionica indeksima S&P 500 i EURO STOXX 50 (2005.=100). Indeks S&P 500 mjeri kretanje cijena dionica 500 velikih kompanija koje trguju na burzama dionica u SAD-u. Njegova vrijednost izražena je u ameri kim dolarima. Indeks EURO STOXX 50 mjeri kretanje cijena dionica 50 vode ih kompanija u 11 zemalja europodru ja: Austrije, Belgije, Finske, Francuske, Njema ke, Irske, Italije, Luksemburga, Nizozemske, Portugala i Španjolske. Vrijednost indeksa izražena je u eurima.

Financijska kriza dovela je do snažnog pada vrijednosti cijena dionica na svjetskim burzama. Kako su se kretale cijene dionica u SAD-u i europodru ju mjereno indeksima S&P 500 i EURO STOXX 50 na mjese nim podacima, prikazano je na slici 1. Iako je trend kretanja cijena dionica u zemljama europodru ja i Sjedinjenim Ameri kim Državama bio isti, amplitude su se razlikovale¹. Vode e kompanije u europodru ju imale su malo ve i rast cijena dionica nego ameri ke kompanije. Najviša razina cijena dionica prije krize dogodila se tijekom 2007. godine. Cijene dionica u oba indeksa najviše su pale u tre em i etvrtkom kvartalu 2008. godine. Najnižu vrijednost oba su indeksa imala u prvom kvartalu 2009. Nakon toga uslijedio je brzi oporavak cijena dionica, koji je djelomi no bio i rezultat akcija središnjih banaka, pove anje prora unskih deficita i financijskih paketa pomo i financijskim institucijama s obiju strana Atlantskog oceana.

¹ Kako je vrijednost indeksa S&P 500 izražena u ameri kim dolarima, a vrijednost indeksa EURO STOXX 50 u eurima, mogu e je kako se razlike u amplitudi mogu objasniti pomo u kretanja te aja euro/dolar.

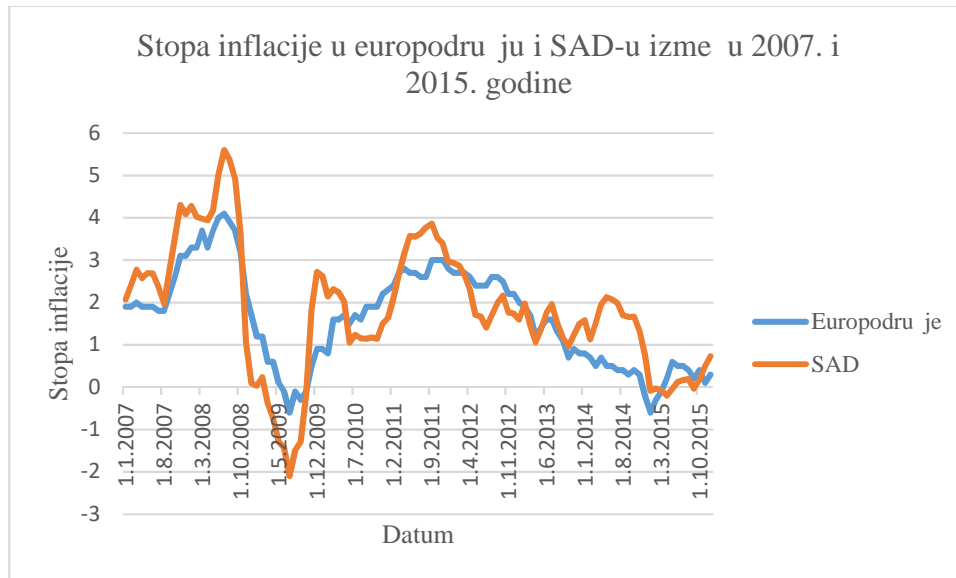

Slika 2: Usporedba realnog BDP-a u Europskoj uniji, europodručju i SAD-u između 2005. i 2015. godine

Izvor: Eurostat, baza podataka FRED od Federal Reserve Bank of St. Louis.

Napomene: Indeks predstavlja postotnu promjenu realnog BDP-a (2005.=100).

U razdoblju prije financijske krize iz 2008. godine zemlje europodručja imale su veće stope rasta realnog bruto domaćeg proizvoda nego Sjedinjene američke države (slika 2). Međutim, nakon krize rast realnog bruto domaćeg proizvoda bio je ujednačen do krize javnog duga 2011. godine u zemljama europodručja. Na slici je također prikazana divergencija rasta između zemalja europodručja, Europske unije te Sjedinjenih Američkih Država. Divergencija dinamike ekonomskog rasta započela je 2011. godine, kada se putanja bruto domaćeg proizvoda (BDP) Europske unije i europodručja razdvojila od putanje bruto domaćeg proizvoda SAD-a. Kriza javnog duga u zemljama europodručja nije značajno utjecala na kretanje BDP-a SAD-a. Kriza javnog duga najviše je utjecala na bruto domaći proizvod zemalja europodručja. Kako u izračun bruto domaćeg proizvoda zemalja Europske unije ulazi BDP zemalja europodručja, kriza javnog duga odrazila se i na Europsku uniju. Međutim, gospodarski rast u EU bio je veći nakon krize javnog duga nego u zemljama europodručja. Iz toga proizlazi kako je euro imao ulogu u promjenama gospodarskog rasta nakon krize. Sporijem oporavku BDP-a u europodručju dodatno je pridonijela politika štednje, dok je SAD imao značajan deficit proračuna.

Slika 3: Stopa inflacije u europodručju i SAD-u između 2007. i 2015. godine

Izvor: Eurostat, baza podataka FRED od Federal Reserve Bank of St. Louis

Na slici 3 prikazana je usporedba kretanja stope inflacije u europodručju i Sjedinjenim Američkim Državama između 2007. i 2015. godine. SAD je imao veće oscilacije u stopi inflacije u promatranom razdoblju nego što je iznosila prosječna vrijednost stope inflacije u europodručju. Međutim, stope inflacije imale su isti trend.

Moro i Beker (2016.) navode kako uzrok u modernim financijskim krizama poput financijske krize iz 2008. godine leži u umjetno niskim kamatnim stopama od strane središnjih banaka koje vode prema krizi likvidnosti nakon što se kamatne stope podignu na više razine.

2.1.2. Utjecaj promjene konkurentnosti zemalja europa na nastanak financijske krize

Meunarodna se konkurentnost zemlje može mjeriti pomoću stanja na tekućem račun u odnosu na tekućem račun zemalja trgovinskih partnera. Promjena konkurentnosti zemlje u europa može imati važnu ulogu u promjeni makroekonomske stabilnosti, kao i posljedica za cijelo europa je. Za povećanje konkurentnosti na međunarodnom tržištu neka zemlja može koristiti kanal realnog tečaja, međutim u europa ju to nije moguće. Zemlje europa imaju zajedničku valutu, euro, zbog čega ne mogu devalvacijom ili deprecijacijom svoje valute postati konkurentnije. Ako neka zemlja europa ima veći i gospodarski rast od drugih, radnici će tražiti veće plaće. Nakon određenog vremena veće plaće dovest će do povećanja cijena proizvoda i usluga u toj zemlji, odnosno do povećanja inflacije. Zbog povećanja inflacije u odnosu na druge zemlje europa, toj će se zemlji smanjiti konkurentnost na međunarodnom tržištu. Tekućem računu će se pogoršati jer će pasti izvoz, a porast će uvoz. Zbog pogoršanja tekućeg računa smanjuje se gospodarski rast. Nakon određenog vremena prilagodbe pada stopa inflacije, i zemlja je ponovno konkurentna. Međutim, taj je proces prilagodbe unutarnjom devalvacijom veoma spor u odnosu na prilagodbu putem tečaja. Potrebno je znatno vrijeme kako bi se promijenila očekivanja inflacije u zemlji te uravnotežile cijene u odnosu na ostale zemlje europa. Zato znatna neravnoteža na tekućem računu može dovesti do krize platne bilance. Dugoročna neravnoteža na tekućem računu može sugerirati kako postoji strukturalna neravnoteža u ekonomiji zemlje.

Ulaskom novih zemalja u Europsku uniju došlo je do promjena u konkurentnosti i bilance tekućeg računa tih zemalja. Nove zemlje imale su različite tečajne režime što je drugačije utjecalo na promjene u tekućem računu. Bogdan, Cota, i Erjavec (2017.) pronalaze kako su nove zemlje Europske unije s fleksibilnim tečajem imale bolji izvoz i bilancu na tekućem računu u razdoblju prije financijske krize. Autori navode kako su kretanja u bilanci tekućeg računa pretežito određena domaćim varijablama, a ne vanjskim utjecajem. Bogdan, Cota, i Erjavec pojašnjavaju kako u zemljama s fleksibilnim tečajem realna i nominalna deprecijacija utječu na povećanje izvoza, ali je stupanj tog utjecaja ograničen za vrijeme krize.

De Grauwe i Schnabl (2004.) navode kako je stabilnost teaja povezana s višim realnim ekonomskim rastom u zemljama srednje i istočne Europe, iz čega proizlazi kako bi europska monetarna unija imala pozitivan utjecaj na stope rasta tih zemalja. Cota, Erjavec i Bogdan (2017.) pronalaze kako realni teaja ima negativan utjecaj na bilancu tekućeg računa u zemljama u razvoju i razvijenim zemljama Europske unije, ali taj je utjecaj značajniji u zemljama u razvoju. Autori navode kako budžetska bilanca, ekonomski rast i proizvodnja pozitivno utječu na bilancu tekućeg računa u razvijenim zemljama, a negativno u zemljama u razvoju.

Postoje dva glavna načina kako se može analizirati promjena konkurentnosti mjerena stanjem na tekućem računu. Jedan je način promatranje promjena u izvozu i uvozu, a drugi u promjeni štednje i investicija². Za donošenje ispravnih odluka o djelovanju ekonomske politike potrebno je promatrati promjene u investicijama, štednji te produktivnosti u odnosu na jedinične troškove rada. Zemlje europskog područja uglavnom imaju problem starenja stanovništva. Zbog loše demografske slike za očekivati je kako zemlje europskog područja više štede nego investiraju. Iz toga proizlazi zaključak kako bi zemlje trebale imati suficit na tekućem računu. Ako suficiti ne proizlaze samo od trgovinskih tokova i kretanja poslovnog ciklusa, tada mogu postojati i strukturni faktori zbog kojih dolazi do nedostatka potrebnih investicija, posebice javnih investicija u infrastrukturu.

Prije financijske krize postojale su neravnoteže na tekućem računu među zemljama europskog područja. Jedan od razloga postojanja neravnoteža bile su različite stope rasta jediničnih troškova rada u odnosu na rast produktivnosti. Jaka konkurentnost mogao je utjecati na stvaranje preduvjeta za nastanak krize. Franks, Barkbu, Blavy, Oman i Schoelermann (2018.) smatraju kako je zbog rastućeg jaza konkurentnosti došlo do stvaranja neravnoteža u europskom području. Prema autorima, u mnogim zemljama europskog područja plaće su rasle brže od produktivnosti, zbog čega je došlo do značajnih razlika u stopama inflacije i formiranja jaza konkurentnosti. Autori navode kako su konkurentnije ekonomije imale rast suficita na tekućem računu, a manje konkurentne zemlje rast deficita na tekućem računu.

²Odnos tih varijabli je u ekonomskoj teoriji označen sljedećom jednadžbom u reduciranom obliku: $X-M=S-I$, gdje je X izvoz, M uvoz, S označava sumu privatne i državne štednje, a I sumu privatnih i državnih investicija.

2.1.3. Utjecaj toka kapitala od sjevernih prema južnim zemljama europskog područja na nastanak financijske krize

Sjeverne i centralne europske zemlje prije financijske krize imale su visoke stope štednje i nisku inflaciju, kao i ekonomsku kulturu koja naglašava dugoročne investicije, a ne neposrednu potrošnju. U perifernim zemljama prevladavale su negativne stope štednje i višak potrošnje. Tok kapitala značajno se povećao u zemljama europskog područja (posebice od sjevernih prema južnim zemljama) u godinama prije financijske krize. Franks, Barkbu, Blavy, Oman i Schoelermann (2018.) navode kako je došlo do povećanja kapitalnih tokova, ali su financirali investicije u niskoproduktivnim sektorima i doveli do neodrživih cjenovnih balona. Autori tvrde kako je do takvih kapitalnih tokova došlo zbog eliminacije valutnog rizika i smanjenja kamatnih stopa u europskom području. Ekonomska konvergencija zbog zajedničkog valutnog područja europskog područja povećava tokove izravnih stranih ulaganja preko nacionalnih granica (Warin, Wunnava i Janicki, 2008.).

Pasimeni (2014.) navodi kako u prvom desetljeću od osnutka europskog područja nije imalo kriza jer je rastu i financijska integracija smanjila potrebu za fiskalnim transferima, odnosno višak štednje kretao se od centralnih zemalja europskog područja prema perifernima. Autor navodi kako je zbog toga došlo do visoke privatne zaduženosti u perifernim zemljama, znatnog rasta cijena imovine i prevelike izloženosti banaka u centralnim zemljama, što je učinilo cijeli sustav ranjivijim.

Jaccard i Smets (2017.) navode kako je uzrok u formiranju toka kapitala od sjevernih i središnjih zemalja europskog područja prema perifernim zemljama razlika u institucijskom okruženju. Naime, autori smatraju kako razlike u nacionalnom okruženju ponude kredita mogu objasniti procikličnost neto kapitalnih kretanja u južnoj Europi, odnosno asimetrije u institucijskom okruženju stvaraju asimetrični transmisijski mehanizam za formiranje šokova.

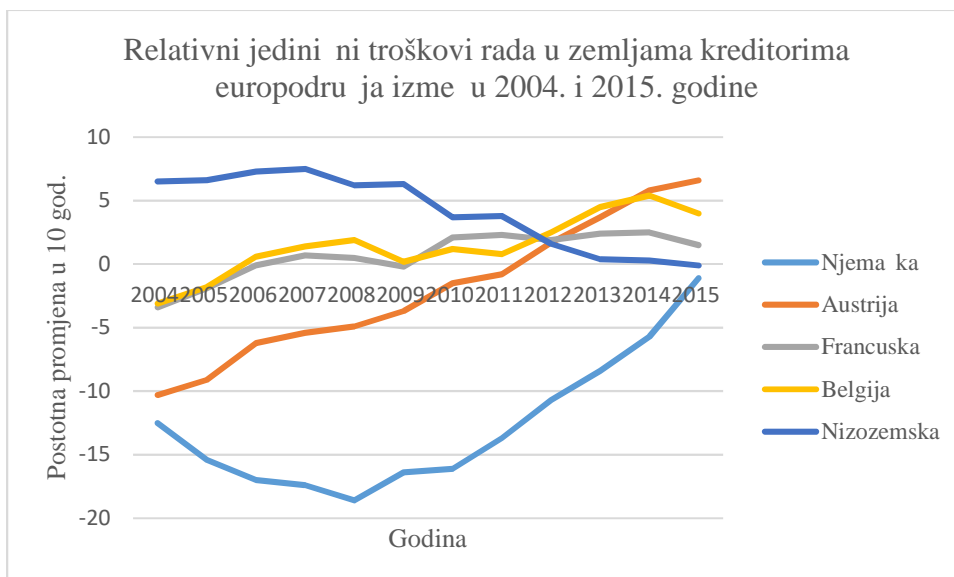
Za stvaranje preduvjeta za formiranje financijske krize određeni autori krive formiranje eura. Lin i Treichel (2012.) navode kako je formiranje europskog područja dovelo do povećanja kapitalnih tokova prema perifernim zemljama europskog područja, formiranja balona na tržištu nekretnina u tim zemljama, kao i do većeg ekonomskog rasta, povećanih prihoda državnih proračuna i potrošnje.

Kao rezultat takve ekonomske aktivnosti došlo je do porasta nekonkurentnosti u zemljama periferije, što je negativno utjecalo na izvoz i stvaralo neravnoteže na tekućem računu. Autori navode kako je situacija bila održiva prije krize zbog rasta njihovih poreznih prihoda, a nakon financijske krize 2008. godine došlo je do „puknuća“ balona na tržištu nekretnina i krize u financijskom sektoru. Prema autorima, povećanje proračunskih deficita dovelo je do krize javnog duga u perifernim zemljama europskog područja.

Iako je financijska pozicija perifernih zemalja europskog područja bila ugrožena, centralne su zemlje zadržale konkurentnost pomoću sporijeg rasta plaća, a njihove su banke zadržale profite kroz zajmove koje su dale zemljama periferije.

De Grauwe (2013.) navodi kako se u trenutku kada je formirao europsko područje nije znalo kako će nedostatak garancija od strane država europskog područja dovesti do krize likvidnosti koja će se pretvoriti u krizu solventnosti.

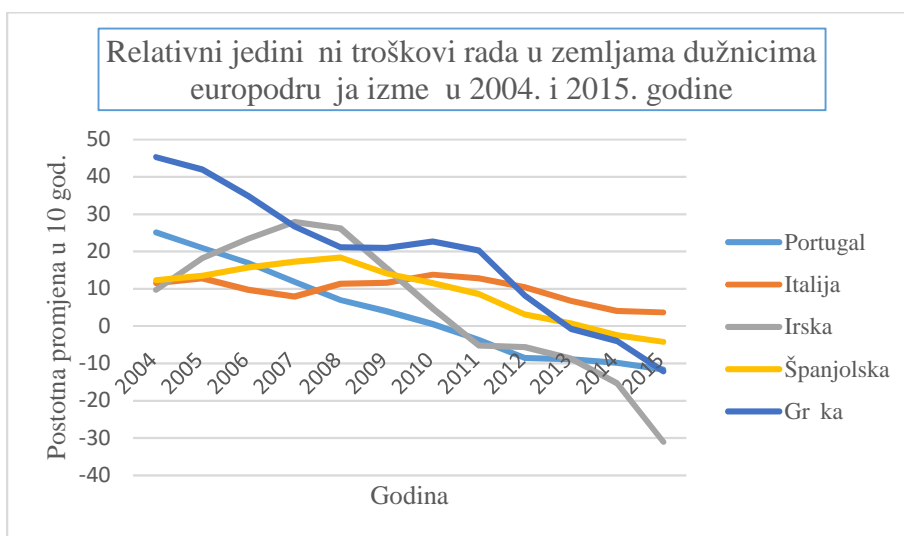
Južne zemlje europskog područja (Španjolska, Italija, Portugal, Grčka) imale su značajan balon na tržištu nekretnina prije financijske krize iz 2008. godine. Krugman (2010.) smatra kako je do financiranja balona na tržištu nekretnina došlo tokom kapitala od ostalih europskih zemalja, što je uzrokovalo brzi gospodarski rast te rast inflacije. Naime, inflacija je u Španjolskoj porasla za oko 30% u odnosu na Njemačku (slika 4). Zbog rasta cijena proizvoda i usluga, Španjolska i druge južne zemlje europskog područja postale su nekonkurentne u odnosu na ostale zemlje europskog područja. Prema Krugmanu, španjolska vlada nema dobre alate kako bi poboljšala ekonomsku sliku zemlje. Autor pojašnjava kako bi Španjolska u slučaju da ima staru valutu, pezetu, mogla riješiti problem devalvacijom, odnosno smanjenjem vrijednosti pezete u odnosu na druge valute europskih zemalja. Međutim, Krugman navodi kako zbog eura Španjolska nema mogućnost devalvacije pa joj preostaje dugoročni proces postizanja konkurentnosti pomoću deflacije.

Slika 4: Relativni jedini ni troškovi rada u zemljama kreditorima europa i izme u 2004. i 2015. godine

Izvor: Eurostat

Kada se usporede relativni jedini ni troškovi rada u zemljama dužnicima europa i sa zemljama kreditorima, primijete se zna ajne razlike. Viši troškovi rada i cijene u inili su južne europske zemlje manje konkurentnima i tako više podložnima kreditnom riziku. Sjeverne i centralne zemlje europa i subvencionirale su potrošnju perifernim zemljama europa i.

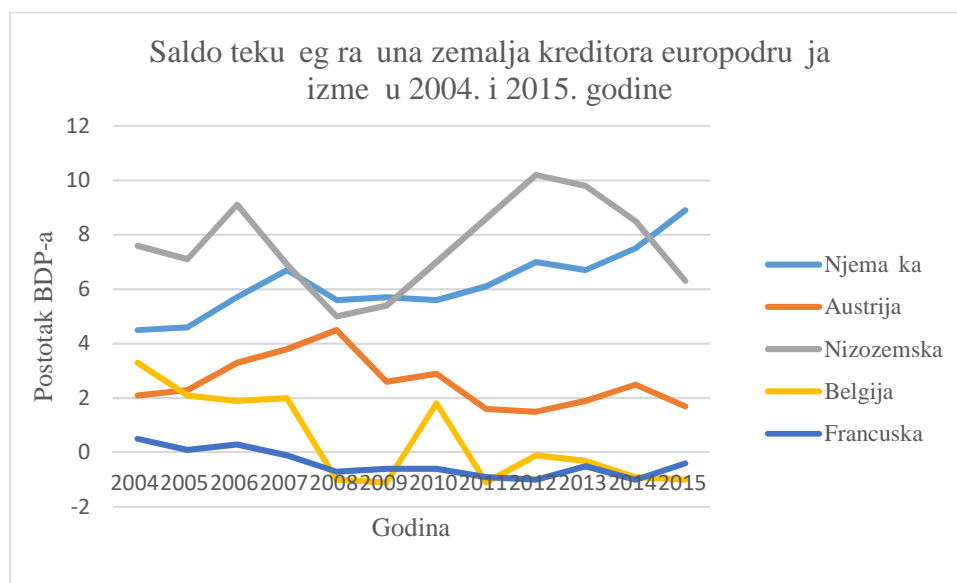

Slika 5: Relativni jedini ni troškovi rada u zemljama dužnicima europa i izme u 2004. i 2015. godine

Izvor: Eurostat

Od formiranja europa područja jedini ni troškovi rada rasli su brže u perifernim zemljama nego u centralnim zemljama europa područja. Nakon 2004. godine dolazi do usporavanja jaza konkurentnosti. Glavni trend zaustavio se tek nakon financijske krize 2008. godine. Od tada dolazi do stabilizacije razine cijena u centralnim i perifernim zemljama europa područja. Najviše su porasli jedini ni troškovi rada u Grčkoj (slika 5), i to za skoro 50% 2004. godine u odnosu na isto razdoblje 10 godina ranije. Portugal, Irska, Italija i Španjolska također su imale značajan rast jedini ni troškova rada. Nakon 2014. godine jedini ni troškovi rada u perifernim zemljama postaju negativni u odnosu na isto razdoblje 10 godina ranije.

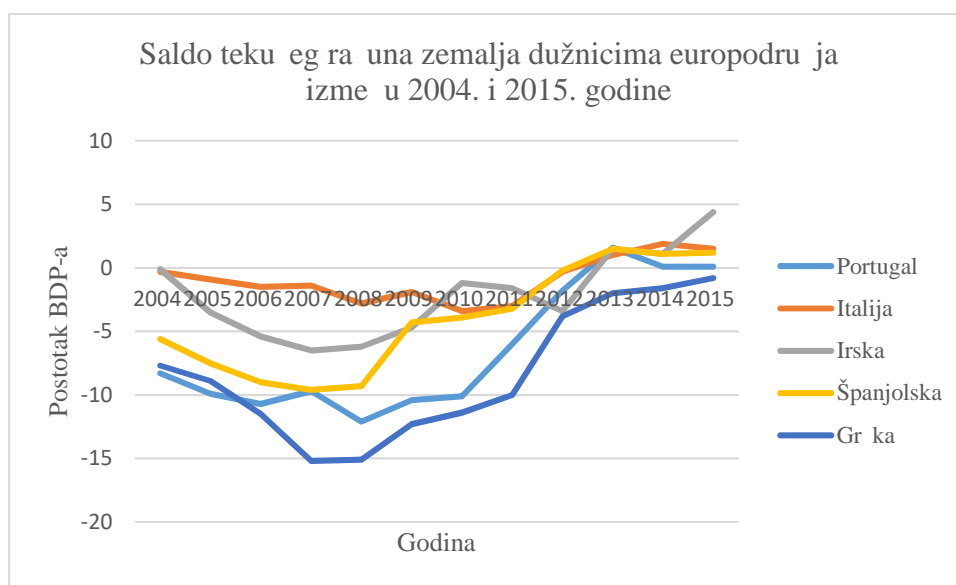
Rasprava u sjevernoj i centralnoj Europi gotovo se isključivo odnosila na izdašnost zemalja periferije u kojima su, prema sjevernoj percepciji, građani živjeli znatno iznad svojih mogućnosti, a njihove vlade nisu napravile potrebne strukturne reforme. S druge strane, vlade zemalja periferije su prilikom objašnjavanja uzroka za krizu, uglavnom zanemaruju i domaće probleme, naglašavale sustavne slabosti eurozone, ulogu trgovinskih neravnoteža u eurozoni i utjecaj globalne financijske krize na njihova nacionalna gospodarstva.

Slika 6: Saldo tekućeg računa zemalja kreditora europa područja izme u 2004. i 2015. godine

Izvor: Eurostat

Na slici 6 prikazan je saldo tekućeg računa koji pokazuje kako su Njemačka i Nizozemska imale najviše suficite na tekućem računu u odnosu na ostale zemlje kreditore. Nakon financijske krize 2008. godine i kasnije krize javnog duga 2012. godine, njemački suficit na tekućem računu znatno je porastao sa 6% 2008. godine do 9% bruto domaćeg proizvoda 2015. godine. Druga ija je situacija bila u zemljama periferije europskog područja koje su imale značajne deficite u razdoblju prije krize javnog duga (slika 7). Najznačajnije deficite imale su Grčka, Španjolska i Portugal. Tek nakon krize javnog duga, zemlje periferije europskog područja popravile su neravnotežu na tekućem računu.

Slika 7: Saldo tekućeg računa zemalja dužnika europskog područja izmeđ u 2004. i 2015. godine

Izvor: Eurostat

2.2. Tijek financijske krize u europodru ju

Financijska kriza iz 2008. godine nije bila sli na u amplitudi prijašnjim financijskim krizama u svijetu nakon Drugog svjetskog rata. Iako je svojom velinom i razmjerom veća od prijašnjih kriza, financijska kriza iz 2008. ima mnogo zajedničkih značajki sa sličnim financijskim krizama u prošlosti. Naime, kriza je prethodila dugom razdoblju brzog rasta kredita, niskih kamatnih stopa, obilnoj dostupnosti likvidnosti, kao i snažnom rastu cijena imovine te razvoju balona na tržištu nekretnina. Prekomjerna financijska poluga institucija značajno je utjecala na korekcije na tržištima imovine. Slične su se situacije događale i prije u ekonomskoj povijesti (npr. Japan i Nordijske zemlje početkom devedesetih te azijska kriza u kasnim 1990-ima). Međutim, zbog velike amplitude u negativnim kretanjima bruto domaćeg proizvoda, financijska kriza iz 2008. godine bila je drugačija. Zapravo, kriza je bila slična Velikoj Depresiji 1930-ih godina.

Financijska kriza iz 2008. godine počela je kao kriza likvidnosti u financijskom sektoru. Zatim je došlo do povećanja neizvjesnosti kod ulagača zbog solventnosti financijskih institucija, ali u to vrijeme sistemski se kolaps smatrao malo vjerojatnim. Ova percepcija dramatično se promijenila kad je američka investicijska banka Lehman Brothers otišla u stečaj u rujnu 2008. godine. Povjerenje ulagača znatno je palo, a oni su masovno likvidirali svoje financijske položaje, zbog čega su dionice na tržištima izgubile na vrijednosti. Gospodarstvo Europske unije, pa tako i europodručja, ušlo je u najbrži pad u povijesti od 1930-ih. Kako je svjetska ekonomija bila značajno povezana u međunarodnim lancima nabave, brzina kojom se odvijala kriza bila je bez presedana. Calvo (2016.) smatra kako je financijska kriza iz 2008. godine imala značajne negativne posljedice zbog naglog smanjenja količine likvidnosti i toka kredita prema realnom sektoru. Reinhart i Rogoff (2010.) navode kako postoje tri zajedničke karakteristike kod velikih financijskih kriza. Prva, privatni dugovi značajno narastu i vode prema bankarskoj krizi, a države povećavaju zaduživanje, druga, bankarske krize često dolaze prije krize javnog duga, i treća, javno zaduživanje značajno se povećava neposredno prije krize javnog duga.

Sinn i Wollmershäuser (2012.) smatraju kako je kriza u europodručju može promatrati kao kriza bilance plaćanja. De Grauwe (2010b) smatra kako je financijska kriza u europodručju uzrokovana

„animalisti kim porivima“ na nacionalnoj razini, odnosno valovima optimizma i pesimizma, koji su uzrokovali kreditnu ekspanziju i kontrakciju.

2.2.1. Utjecaj stabilizacijskih politika institucija Europske unije na financijska tržišta

Iako se financijska kriza odvijala značajnom brzinom, odgovor Europske središnje banke i drugih donositelja odluka je bio brz. Osim što su donositelji odluka intervenirali u financijskom sektoru s paketom novane pomoći za pogrnuke banke, donesen je i Europski plan za oporavak gospodarstva (EERP), koji je pokrenut u prosincu 2008. godine. Cilj EERP-a bio je vratiti povjerenje ulagača i potrošača te povećati potražnju koordiniranim povećanjem kupovne moći u gospodarstvu.

Financijska kriza otkrivala se na tvrtke u smanjenju dostupnosti zajmova. Uzrok tome bila su negativna ekonomska očekivanja, ali i smanjena mogućnost banaka da nude novana sredstva. Kako su poduzeća i potrošači bili prisiljeni smanjiti svoje investicijske i potrošačke planove, došlo je do smanjenja povjerenja ulagača, pada cijena dionica na tržištima te znatne neizvjesnosti oko budućega ekonomskog razvoja.

De Grauwe i Ji (2013b) pronalaze kako su ranjivosti u Europskom monetarnom sustavu nastale zbog nedostatka zajmodavca u krajnjoj nuždi na deviznom tržištu, a u europodručju zbog nedostatka zajmodavca u krajnjoj nuždi na tržištu dugoročnih državnih obveznica. Autori smatraju kako su u Europskome monetarnom sustavu nacionalne središnje banke nisu imale dovoljno snažne alate ekonomske politike, a države su bile izolirane od te ranjivosti jer su imale svoju nacionalnu valutu. Prema autorima, u europodručju se dogodilo suprotno, odnosno nacionalne središnje banke postale su snažnije nakon što su postale dio Eurosustava, a države su postale ranjivije.

Kako bi se odredio utjecaj koje su institucije Europske unije imale na financijska tržišta, potrebno je usporediti njihovu ulogu u odnosu na institucije zemalja izvan Europske unije. Hausken i

Ncube (2013.) navode kako je kvantitativno popuštanje koje su provele američka središnja banka Federalne Rezerve i Bank of England, a koje se oslanjalo na kupovinu državnih obveznica, imalo veći i utjecaj na smanjenje kamatnih stopa nego politika Europske središnje banke i Bank of Japan, koja se više oslanjala na davanje zajmova financijskim institucijama. The Directorate-General for Internal Policies of the Union (2016.) navodi kako je konvencionalna i nekonvencionalna monetarna politika Europske središnje banke nakon krize javnog duga u europodručju imala veći i utjecaj na smanjenje kamatnih stopa u zemljama periferije nego u središnjim zemljama europodručja. De Grauwe (2011c) smatra kako samo aktivnija ekspanzivna monetarna politika može riješiti krizu u europodručju.

2.2.2. Utjecaj stabilizacijskih politika institucija Europske unije na gospodarski rast europodručja

Europska središnja banka reagirala je prije financijske krize iz 2008. godine monetarnom politikom na prijetnje velikih pozitivnih i negativnih proizvodnih jazova, ali je prema inflacijskim pritiscima nego deflacijskim (Mayes i Viren, 2004.).

Institucije Europske unije nastojale su spriječiti značajan pad ekonomske aktivnosti. Međutim, problem nije bio samo pad realnog bruto domaćeg proizvoda već i pad potencijalnog BDP-a, koji se mogao dogoditi zbog nekoliko razloga. Prvi, dugotrajni i učinci od povećanja nezaposlenosti radne snage vode prema trajnom gubitku vještina, drugi, zalihe kapitalne opreme smanjile se i deprecirale, ali i zastarjele zbog manjih ulaganja, i treći, inovacije mogu biti smanjene jer su troškovi istraživanja i razvoja jedan od prvih troškova koji tvrtke smanjuju tijekom recesije. Države članice provele su niz mjera za pružanje privremene potpore na tržište rada, potaknule ulaganja u javnu infrastrukturu i tvrtke za podršku. Kako bi se osiguralo da se oporavak održi i da bi se dugoročno održao potencijalni rast zemalja europodručja, politika se usredotočila s kratkoročnog upravljanja potražnjom na strukturne mjere na strani ponude. Iz toga su proizašle preporuke Europske komisije za provođenje strukturnih reformi u zemljama koje su najviše bile pogođene financijskom krizom.

Financijska kriza pokazala je kako vanjske i unutarnje neravnoteže u jednoj zemlji mogu negativno utjecati na drugu zemlju u Europskoj uniji. Stoga je odgovornost za praćenje makroekonomskih neravnoteža 2011. godine stavljena na raspolaganje Europskoj komisiji. Europska komisija (2019c) definira ulogu postupka makroekonomske neravnoteže (engl. *macroeconomic imbalance procedure, MIP*) kao identifikaciju, sprječavanje i rješavanje pojava moguće štetnih makroekonomskih neravnoteža koje bi mogle negativno utjecati na ekonomsku stabilnost u određenoj zemlji Europske unije, europodručju ili Europskoj uniji kao cjelini. Makroekonomske neravnoteže prate se kao dio Europskoga semestra (engl. *the European Semester*), odnosno šestomjesenog ciklusa praćenja i koordinacije politike zemalja Europske unije. Ako zemlja unutar MIP programa ima prekomjernu neravnotežu, ona može dobiti preporuke za promjenu politike te može ući u postupak prekomjerne neravnoteže (engl. *excessive imbalance procedure, EIP*). Cilj mehanizma EIP je osigurati provođenje plana smanjenja unutarnjih i vanjskih neravnoteža od strane vlada zemalja unutar MIP programa u suradnji s Europskom komisijom.

De Grauwe i Ji (2013a) smatraju kako Europska središnja banka ima značajan utjecaj u oblikovanju i odvijanju na financijskim tržištima za vrijeme panike. Autori navode kako su financijska tržišta nakon stvaranja krize javnog duga davala lažne signale jer su ulagači bili u potpunosti panikom i strahom. Prema autorima, to je dovelo do umjetno visokih razlika u kamatnim stopama na državne obveznice između zemalja europodručja, zbog čega su donositelji odluka u institucijama Europske unije reagirali politikom štednje i time negativno utjecali na gospodarski rast.

Caporaso i Rhodes (2016.) smatraju kako Europska unija ne može povećati državnu potrošnju u istom stupnju kao Sjedinjene Američke Države s ciljem borbe protiv recesije zbog njezine podijeljene prirode institucijskoga okruženja, odnosno ne može voditi uspješnu protucikličnu fiskalnu politiku.

Caselli, Centeno i Tavares (2016.) navode kako u obzir treba uzeti efekte prelijevanja od politika jedne zemlje članice europodručja na drugu, ali i promovirati centralnu koordinaciju politika zemalja europodručja.

2.2.3. Uloga institucijskoga okruženja, fleksibilnosti tržišta rada i tržišta proizvoda u europodru ju

Zemlje u europodru ju imaju razli ito nacionalno institucijsko okruženje jer postoji razli it stupanj razvijenosti tržišta rada i tržišta proizvoda. Razli iti sustavi nacionalnog institucijskoga okruženja imali su ulogu u razdoblju nakon financijske krize. Prilagodba gospodarstva zemalja europodru ja nakon financijske krize ovisila je o konkurentnosti tržišta proizvoda i fleksibilnosti tržišta rada.

Prema ekonomskoj teoriji, unutarnja devalvacija uzrokuje pad pla a i cijena te može imati ekspanzivan u inak jer dolazi do smanjenja sadašnjih cijena u odnosu na budu e cijene. To pove ava o ekivanu inflaciju. S druge strane, zbog visoke zaduženosti ekonomskih subjekata može se dogoditi suprotan efekt u kratkom roku. Zbog pada pla a i cijena može do i do teže otplate dugova, što ima kontrakcijski u inak. Proces bi trajao sve dok ne do e do dovoljno velikog pada pla a zbog kojih bi tržište rada došlo u punu zaposlenost. Pomak prema novoj ravnoteži može uzrokovati mnoge društvene i ekonomske probleme za velik broj ljudi.

Unutarnja devalvacija ima manji trošak kada zemlje koje imaju suficit na teku em ra unu naprave unutarnju revalvaciju, odnosno dopuste višu stopu inflacije i rast pla a. Me utim, nakon financijske krize teret unutarnje devalvacije bio je isklju ivo na deficitarnim zemljama. Suficitarne zemlje nisu poduzele mjere kako bi preuzele dio tereta u rješavanja eksternih neravnoteža. Europska komisija predložila je zemljama koje su se nosile s unutarnjom devalvacijom da naprave strukturne reforme. Prema njihovim preporukama, zemlje su trebale napraviti reformu tržišta proizvoda i reformu tržišta rada tako da se oba tržišta liberaliziraju i u ine više fleksibilnima. Prema Europskoj komisiji, više fleksibilno tržište rada dovelo bi do jednostavnije i brže prilagodbe novoj ravnoteži.

S druge strane, jedno je govoriti i predlagati savršeno fleksibilno tržište rada, a drugo da se tržište rada u ini više fleksibilnim nego što je bilo. Zapravo, više fleksibilno tržište rada pove alo bi pad pla a i problemi s dugom postali bi ve i. Iz toga proizlazi zaklju ak da provo enje strukturne reforme za fleksibilizaciju tržišta rada tijekom krize nije dobro rješenje i da su zagovornici, koji

tvrdi kako su zemlje koje su bile pogođene krizom trebale napraviti strukturne reforme za veću fleksibilnost plaćanja, zagovarali ekonomsku politiku koja bi pogoršala situaciju.

Europska komisija ne spominje kako će se zemlje s deficitom na tekućem računu ili s proračunskim deficitom tretirati drugačije nego suficitarne zemlje. Međutim, De Grauwe i Ji (2012.) napravili su analizu koja pokazuje kako u prošlosti Europska komisija nije htjela donositi simetrične odluke u procesu prilagodbe. De Grauwe i Ji kritiziraju Europsku komisiju kako je stavila pritisak na deficitarne zemlje, a ne i na suficitarne, zbog čega su se povećali deflacijski pritisci u europodručju nakon krize. Autori smatraju kako će u budućim krizama zemlje kreditori također imati više moći od zemalja dužnika jer ne postoji zajmodavac u krajnjoj nuždi na tržištima državnih obveznica³.

Nakon što zemlje u europodručju i prihvate euro kao nacionalnu valutu, takve zemlje više nemaju kontrolu nad svojom valutom. Europska središnja banka vodi monetarnu politiku koja je zajednička svim zemljama europodručja. Zbog toga zemlje izdaju dug u valuti koju ne kontroliraju. Eichengreen, Hausmann i Panizza (2003.) takvu situaciju, koja opisuje nemogućnost zemlje da posuđe financijska sredstva u inozemstvu u vlastitoj valuti, definiraju kao iskonski grijeh (engl. *original sin*)⁴. To predstavlja problem ako dođe do krize likvidnosti. Naime, nakon što se pogorša fiskalna pozicija zemlje, ulagači smanje svoja očekivanja o mogućnosti zemlje da otplati svoje dugove. To dovodi do situacije da za novo zaduživanje države trebaju plaćati znatno više kamate. U nedostatku zajmodavca u krajnjoj nuždi, financijska tržišta mogu vršiti pritisak na državu.

³De Grauwe i Ji (2012.) smatraju kako će bez zajmodavca u krajnjoj nuždi deficitarne zemlje ostati u strukturno slabim pozicijama u odnosu na suficitarne zemlje nakon što se tržište okrene protiv njih. Autori smatraju kako će zbog toga Europska komisija nametnuti strože uvjete prilagodbe deficitarnim zemljama i tako postati agent koji zastupa interese kreditora. Više o razlozima takvog stava u De Grauwe i Ji (2012.).

⁴Kako je objašnjeno u Eichengreen, Hausmann i Panizza (2003.), treba razlikovati tri različita pojma: iskonski grijeh, netolerantnost duga (engl. *debt intolerance*) te valutnu neusklađenost (engl. *currency mismatch*). Literatura o iskonskom grijehu svoje polazište temelji na međunarodnom tržištu kapitala i globalni portfeljima, dok se literatura o netolerantnosti duga temelji na problemu slabosti institucija zemalja u razvoju te slabih politika u razvoju. Teorija o valutnoj neusklađenosti bavi se posljedicama tih problema i kako s njima upravljaju financijske i makroekonomske vlasti.

2.3. Utjecaj krize javnog duga na zemlje europodručja

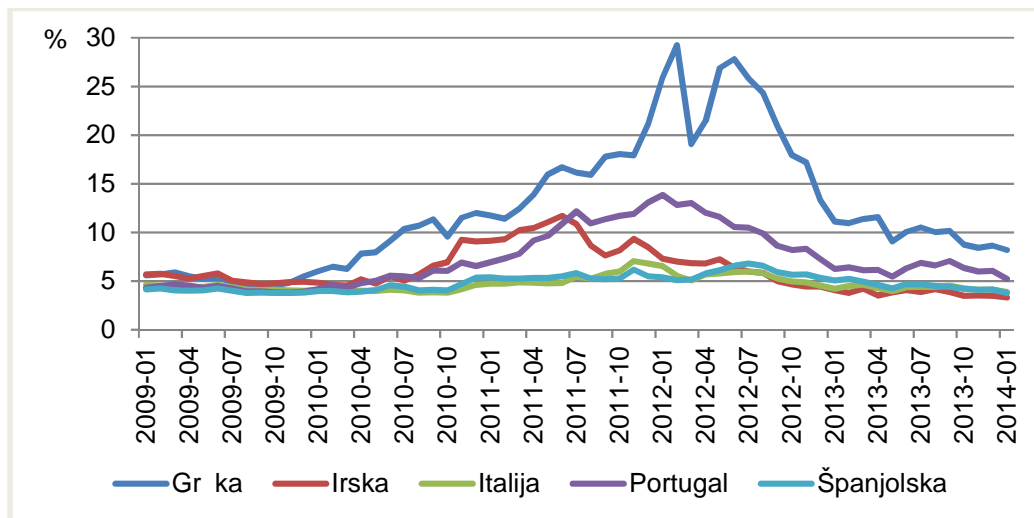
Kriza javnog duga javila se kao posljedica neriješenih problema koji su nastali nakon financijske krize iz 2008. godine. Naime, financijska kriza razotkrila je neodrživu fiskalnu politiku i visoku razinu javnog duga zemalja u europodručju. Zemlje periferije bile su manje uspješne u provođenju strukturnih reformi u poboljšanju institucijskoga okruženja. Krizu javnog duga najviše je osjetila Grčka, koja nije uspjela poduzeti fiskalne i strukturne reforme. Kako je došlo do negativnih trendova u ekonomskom rastu, smanjili su se i porezni prihodi. To je dovelo do neodržive fiskalne situacije u zemljama periferije. Nova grčka vlada krajem 2009. godine bila je prisiljena objaviti kako prethodne vlade nisu bile iskrene o veličini nacionalnoga deficita i javnog duga. Javni dug Grčke premašio je bruto domaći proizvod (BDP) zemlje. Investitori su na nove informacije o stanju javnog duga u Grčkoj odgovorili traženjem više prinosa na grčke obveznice, što je povećalo trošak dužnika opterećenja i zahtijevalo niz jamstava Europske unije i Europske središnje banke (ECB). Tržišta su također povećala kamate obveznica u ostalim zaduženim zemljama regije koje su imale visoki udio javnog duga u BDP-u, predviđajući probleme slične onima u Grčkoj. Razlog povećanja prinosa obveznica bio je jednostavan: Ako ulagači smatraju kako postoji veći rizik za ulaganje u obveznice neke zemlje, zahtijevat će veći povrat na ulaganje kako bi nadoknadili taj rizik. Time započinje začarani krug iz kojega se zemlja koja posuđuje novana sredstva u valuti koju direktno ne kontrolira teško može izvući bez vanjske intervencije. Potražnja za većim prinosima dovodi do viših troškova zaduživanja za zemlju u krizi, što pak dovodi do daljnjeg fiskalnoga pritiska, zbog čega investitori zahtijevaju još veći prinos. Gubitak povjerenja ulagača obično uzrokuje da prodavanje obveznica ne utječe samo na dotičnu zemlju već i na druge zemlje sa sličnim slabim javnim financijama. Tada se može govoriti o „financijskoj zarazi“.

Donositelji odluka u Europskoj uniji (EU) polako su odgovorili na krizu javnog duga jer su u početku smatrali kako je problem ograničen samo na periferne zemlje, od kojih se posebno isticala Grčka s najvišom razinom javnog duga. Kada je Grčka prihvatila euro 2001. godine, imala je visoki udio duga u BDP-u. Ulaskom u europodručje kamatne stope na dugoročne obveznice pale. Razlog je tome što se investitori na tržištu obveznica više nisu brinuli oko visoke

inflacije ili devalvacije valute. Niske kamatne stope dovele su do višeg ekonomskog rasta, a grčka država iskoristila ih je za dodatno zaduživanje. Kako EU zahtijeva suglasnost svih nacija u Uniji, zemlje na koje u početku nije utjecala kriza javnog duga nisu bile spremne na spašavanje fiskalnih pozicija perifernih zemalja. Osim toga, do tada je primarni način djelovanja bio niz spašavanja za problematizirana gospodarstva kriznim paketima pomoći koji su bili usredotočeni na saniranje financijskoga sustava u europskoj zemlji. Međutim, to se promijenilo 2010. godine kada su Europska unija i Međunarodni monetarni fond Grčkoj odlučili isplatiti financijsku pomoć. Grčka i njezini vjerovnici kasnije su se dogovorili oko restrukturiranja duga, koje je postavilo temelj za još jedan krug novane pomoći.

Zemlje članice europske unije zatim su stvorile Europski fond za financijsku stabilnost (EFSF) kako bi osigurale hitno kreditiranje zemalja u financijskim teškoćama. Uključila se i Europska središnja banka, koja je 2011. najavila plan za kupnju državnih obveznica kako se prinosi ne bi zadržali na razini koju zemlje poput Italije i Španjolske više nisu mogle priuštiti. Kasnije u 2011. godini Europska središnja banka bankama u europskoj zemlji omogućila kredite po izuzetno niskim stopama. Naziv ovog programa bio je Operacija za dugoročno refinanciranje (LTRO). Sporiji rast zajmova uzrokovao je pogoršanje krize. Kao rezultat toga, Europska središnja banka nastojala je poboljšati bilance banaka. Iako su akcije europskih donositelja odluka pomogle stabilizaciji financijskih tržišta u kratkom roku, one su isto kritizirane kao odgađanje istinskoga rješenja za kasniji datum. Pored toga, pojavio se novi problem. Iako su manje zemlje europske unije, poput Grčke, dovoljno male da ih može spasiti Europska središnja banka, velike zemlje, poput Italije i Španjolske, smatrale su se prevelikima za spas novanim sredstvima. Smanjenje kreditnog rejtinga države (engl. *sovereign rating downgrade*) stvorilo je financijsku nestabilnost i dovelo je do efekta prelijevanja krvi u zemljama europske unije i njihovih financijskih tržišta (Arezki, Cielon i Sy, 2011.). Efekti prelijevanja financijske krize s perifernih zemalja na druge zemlje europske unije bili su izmeđ u 2008. i 2012. godine jače izraženi za Španjolsku i Italiju prema sržnim zemljama, dok su efekti prelijevanja od Portugala, Grčke i Irske manje bitni (Galarotis, Makrichoriti i Spyrou, 2015.). De Grauwe i Ji (2012.) pronalaze kako je značajno povećanje kamatnih stopa u Portugalu, Irskoj, Grčkoj i Španjolskoj utjecalo negativno raspoloženje ulagača na financijskim tržištima.

Kriza je 2012. dosegla prekretnicu kada je predsjednik Europske središnje banke Mario Draghi najavio da će ECB uiniti "sve što je potrebno" za održavanje eurozone zajedno. Na svjetskim tržištima pojavio se optimizam, a prinosi u problematičnim europskim zemljama naglo su pali. Iako Draghijeva izjava nije direktno riješila problem, ulagači su je olakšala kupovinu obveznica manjih zemalja regije.

Slika 8: Kamatne stope u postocima na desetogodišnje državne obveznice izabranih perifernih zemalja europa od siječnja 2009. do siječnja 2014.

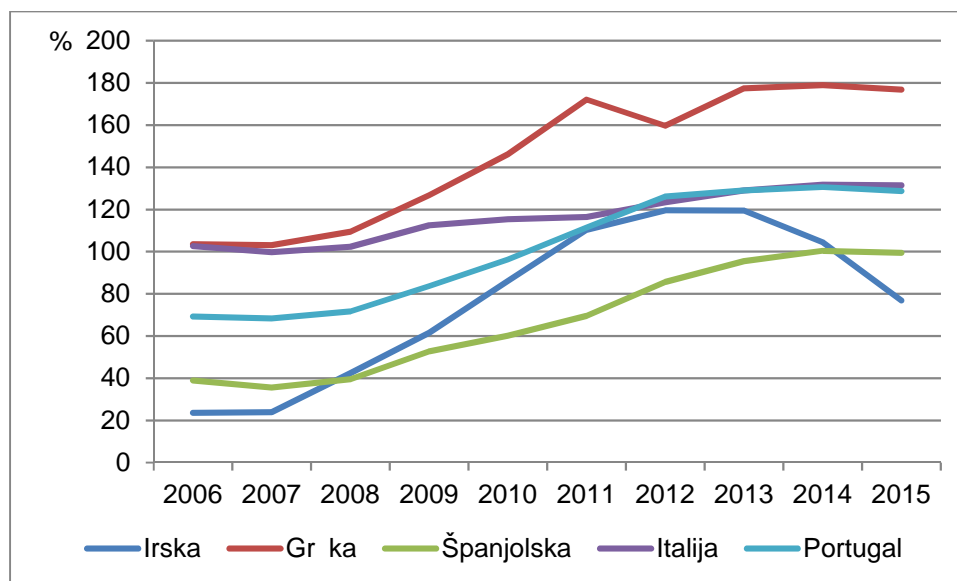
Izvor: Organisation for Economic Co-operation and Development (2018).

Glavno obrazloženje grčke krize odnosilo se na probleme s financiranjem javnog duga, a kao rješenje za to nametala se politika fiskalne konsolidacije. S druge strane, grčki su problemi i bili uzrokovani zbog trgovinske neravnoteže prije krize. Problem nedostatka konkurentnosti također je pridonio krizi uz realnu aprecijaciju tečaja i deficita na tekućem računu.

Jedan od ključnih argumenata koji se spominje je da se kriza u Grčkoj mogla izbjeći da je bilo budžetske discipline. Sinn (2010.) argumentira „da se iz krize treba naučiti lekcija da valutna unija treba oklopljenu budžetsku disciplinu“ kako bi se izbjeglo stvaranje neodrživih poslovnih ciklusa. Dugoročne kamatne stope na državne obveznice zemalja europa koje su imale lošije javne financije značajno su narasle u odnosu na njemačke državne obveznice. Prema De Santis (2012.), to se povećanje može objasniti pomoću agregatnog regionalnog faktora rizika,

kreditnog rizika zemlje te u inkom prelijevanja gr ke krize. Tijekom krize u europodru ju, financijski problemi u Gr koj prelili su se na druge zemlje europodru ja. Prema Missio i Watzka (2011.), razlike u kamatnim stopama državnih obveznica me u španjolskim, talijanskim i belgijskim obveznicama u odnosu na njema ke narasle su s gr kim.

De Grauwe (2013.) smatra kako je monetarna unija u europodru ju poja ala kretanja u poslovnome ciklusu. Autor navodi kako su automatski stabilizatori koji su postojali na nacionalnoj razini uklonjeni, a nisu uvedeni na zajedni ku razinu monetarne unije, zbog ega su zemlje lanice monetarne unije postale ranjive na financijske krize.

Slika 9: Omjer bruto duga op e države i bruto doma eg proizvoda izabranih perifernih zemalja europodru ja u razdoblju od 2006. do 2015. godine

Izvor: Eurostat

Na slici 9 prikazan je omjer bruto duga op e države i bruto doma eg proizvoda izabranih perifernih zemalja europodru ja. Najzaduženija zemlja u razdoblju izme u 2006. i 2015. godine bila je Gr ka. Njezin je udio duga op e države narastao sa 100% 2006. godine do oko 180% 2013. godine. Op i dug narastao je kod svih izabranih zemalja u razdoblju do 2012. godine. Jedino je Irska uspjela smanjiti udio duga u bruto doma em proizvodu, i to prvenstveno višim ekonomskim rastom.

2.3.1. Utjecaj budžetskoga deficita i javnog duga na makroekonomsku stabilnost u zemljama europodručja

Prema keynzijskoj teoriji, kada su potrošači ograničeni dugom i ne može se očekivati od privatnoga sektora da značajno poveća potrošnju, postoji uloga države u održavanju makroekonomske stabilnosti. Država može potaknuti ekonomski rast pomoću povećanja deficita proračuna tijekom ekonomske krize. Država bi se također trebala ponašati simetrično za vrijeme snažnog ekonomskog rasta, odnosno trebala bi imati suficit proračuna. Međutim, u praksi to nije uvijek tako. Postoje druge okolnosti, od kojih su neke političke prirode, pomoću kojih se može objasniti zašto države ignoriraju procikličnu fiskalnu politiku i formiraju proračun kako bi bio cikličan. S vremenom budžetski deficit može dovesti do visoke razine javnog duga, što može predstavljati makroekonomsku ranjivost.

U institucijskom okruženju europodručja formirana su pravila kako bi se pokušala izbjeći mogućnost da visoka razina javnog duga predstavlja problem za makroekonomsku stabilnost. Europske institucije su za vrijeme krize javnog duga u europodručju naglašavale kako bi zemlje trebale fokusirati javne financije prema cilju dugoročne održivosti. Tako bi održiva fiskalna politika zemljama uz zajedničku monetarnu politiku usmjerenu prema stabilnosti cijena pridonijela makroekonomskoj stabilnosti u zemljama europodručja. Nedostatak fiskalne discipline može dovesti do nedostatka povjerenja u održivost javnih financija. Financijska tržišta mogu zbog gubitka povjerenja tražiti više kamatne stope na javni dug, što će otežati smanjenje javnog duga. Visoke kamatne stope također mogu utjecati na smanjenje javnih i privatnih investicija, a to se može negativno odraziti na ekonomski rast. Sporiji ekonomski rast negativno utječe na održivost javnih financija zbog upitnosti o makroekonomskoj stabilnosti. Ako situacija postane kritična, može doći do negativne povratne veze između rasta kamatnih stopa na državne obveznice i javnog duga. U takvoj se situaciji izdavanje novog javnog duga dovesti do rasta kamatnih stopa što će uiniti buduća izdavanja javnog duga još skupljima. U ekstremnim situacijama, zemlja može izgubiti pristup financijskim tržištima. Tada restriktivna fiskalna politika može biti jedino preostalo rješenje kako bi se vratilo povjerenje ulagača na financijskom tržištu. Ovaj proces dodatno je zakompliciran u europodručju jer zemlje posuđuju u valuti nad

kojom nemaju kontrolu, a ne postoji eksterni fiskalni mehanizam koji bi mogao vratiti i povjerenje u održivost javnih financija.

Iako dugoročno na održivost fiskalne politike može biti bitna za makroekonomsku stabilnost, bitno je i kako se politika ponaša ovisno o kretanju poslovnoga ciklusa. Nedostatak fiskalne discipline može ograničiti upotrebu automatskih stabilizatora zbog pritiska na provođenje mjera štednje. Posljedica toga može biti smanjenje ekonomske aktivnosti.

De Grauwe i Ji (2015.) pronalaze kako za vrijeme financijske krize financijska tržišta mogu prisiliti vlade na provođenje politike štednje. Prema autorima, politika štednje izazvana panikom za vrijeme recesije smanjuje snagu automatskih stabilizatora i time pogoršava recesiju, što se dogodilo i u zemljama europskog područja. Njihov je zaključak kako promjene u institucijskom okruženju koje su uvedene nakon krize javnog duga nisu dovoljne kako bi europsko područje postalo otporno na buduće krize. Ova situacija posebno je problematična ako vlade zemalja pogođenih panikom u financijskim tržištima smatraju kako je jedini izlazak iz situacije provođenje politike štednje. Naime, politika štednje može dodatno ugroziti makroekonomsku stabilnost zbog pogoršanja recesije i smanjenja očekivanoga ekonomskog rasta u budućnosti. Makroekonomska stabilnost također se može pogoršati ako dođe do pojave društvenih nemira i političke nestabilnosti u zemlji.

Dinamika krize javnog duga u europskom području utjecala je na kretanje udjela javnog duga u bruto domaćem proizvodu zemalja koje je zahvatila kriza. Vlade tih zemalja odlučile su se na provođenje politike štednje kako bi vratile pouzdanje u održivost javnih financija. Međutim, zbog recesije, politika štednje može imati neželjene učinke. Krugman (2012.) smatra kako je politika štednje, odnosno restriktivna fiskalna politika, u zemljama najviše pogođenima krizom javnog duga, pojačala negativna kretanja u poslovnom ciklusu u tim zemljama. Naime, autor navodi kako ulagači uzimaju u obzir stanje gospodarstva kada formiraju svoje mišljenje hoće li zemlja moći otplatiti svoj javni dug, a zbog toga politika štednje ne uspijeva smanjiti kamatne stope na državne obveznice. Prema ovoj tezi, politika štednje ima suprotan učinak u odnosu na željeni učinak. Osim što politika štednje vodi prema dubljoj krizi, ona nije uspješna niti kao sredstvo povećanja povjerenja ulagača kako se zemlja u budućnosti može lakše otplatiti svoj javni

dug. Iz toga proizlazi zaključak kako politika štednje u vrijeme ekonomske krize povećava makroekonomsku nestabilnost.

Kako u europskoj zemlji postoji zajednička monetarna politika, postoji dodatni pritisak na koordinaciju fiskalnih politika nacionalnih vlada. Koordinirana fiskalna politika može doprinijeti sinkronizaciji poslovnoga ciklusa. Koordinacija politika može biti bitna za zemlje koje se nalaze u Europskoj uniji, ali izvan europske zemlje, te njihove vlade razmišljaju o uvođenju eura. Međutim, Fatas i Mihov (2009.) pronalaze kako uvođenje eura nije utjecalo na promjene u fiskalnoj politici koja je bila blago prociklična u europskoj zemlji. Njihovi rezultati pokazuju kako su se mjere štednje provodile za vrijeme recesije ili slabog ekonomskog rasta. Iako je fiskalna politika bila prociklična, moguće je kako dijelovi proračuna imaju protucikličnu komponentu koja je poboljšala makroekonomsku stabilnost u zemljama europske zemlje. Naime, autori navode kako automatski stabilizatori najviše pridonose protucikličnoj fiskalnoj politici u europskoj zemlji, a oni imaju veći utjecaj nego u Sjedinjenim Američkim Državama.

Alberto Alesina i Silvia Ardagna (2009.) smatraju kako ekspanzivna fiskalna politika bazirana na smanjenju poreza ima veći utjecaj nego povećanje državne potrošnje na rast bruto domaćeg proizvoda, a fiskalna politika kojom se smanjuje državna potrošnja bez povećanja poreza ima veći utjecaj na smanjenje proračunskog deficita i manje utječe na stvaranje recesije.

2.3.2. Posljedice promjena javnog duga na gospodarstva europodru ja

Za razumijevanje kako promjena javnog duga utječe na gospodarstva europodru ja, potrebno je uzeti i kontekst u kojem je došlo do promjene javnog duga. Naime, na javni jug u zemljama europodru ja utjecala je financijska kriza iz 2008. godine i kriza javnog duga koja je uslijedila. Rezultat dugotrajne recesije i kratkotrajne fiskalne politike nakon financijske krize iz 2008. bilo je povećanje javnog duga. Međutim, nakon što su se poboljšali izgledi za oporavak ekonomskog rasta, donositelji odluka odlučili su kako više nije potrebna ekspanzivna fiskalna politika. Dapače, oni su smatrali kako će pomoć u politici štednje uspjeti vratiti pouzdanje u održivost javnih financija te će to imati ekspanzivni rezultat na ekonomski rast.

Franks, Barkbu, Blavy, Oman i Schoelermann (2018.) navode kako je fiskalna politika u europodru ju pojačala kretanja poslovnoga ciklusa. Autori smatraju kako je Pakt o stabilnosti i rastu trebao prijeći da nacionalne fiskalne politike stvaraju negativne eksternalije na ostale zemlje u europodru ju i na provođenje monetarne politike. Autori smatraju kako je prije financijske krize iz 2008. godine nadzor nad provedbom Pakta o stabilnosti i rastu bio slab, zbog čega zemlje tijekom dobrih ekonomskih vremena nisu stvorile dovoljno fiskalnog kapaciteta, pa su bile prisiljene na fiskalnu konsolidaciju za vrijeme recesije. Međutim, provođenje fiskalne konsolidacije dodatno je pojačalo negativan utjecaj recesije i amplitude u kretanjima poslovnoga ciklusa u europodru ju.

Kako bi se bolje razumjele posljedice promjene javnog duga na gospodarstva europodru ja, potrebno je uzeti u obzir i ekonomske prilike u kojima se nalazilo gospodarstvo europodru ja nakon financijske krize. Naime, za vrijeme ekonomskog rasta monetarna politika može poništiti djelovanje fiskalne politike. Ako bi vlada odlučila voditi procikličnu fiskalnu politiku za vrijeme ekonomskog rasta, tada bi monetarna politika podizanjem ključne kamatne stope mogla ukloniti u inak ekspanzivne fiskalne politike. Ista logika vrijedi i za protucikličnu fiskalnu politiku za vrijeme ekonomskog rasta. U tom slučaju monetarna politika može smanjivanjem ključne kamatne stope djelovati ekspanzivno na ekonomski rast, zaposlenost i inflaciju te tako poništiti djelovanje politike štednje. Međutim, zemlje europodru ja odlučile su provoditi procikličnu fiskalnu politiku za vrijeme recesije i dok su ključne kamatne stope bile blizu nuli. U zamci likvidnosti

pravilo da monetarna politika može poništiti utjecaj fiskalne politike više ne vrijedi. Razlog tome je što je u zamci likvidnosti konvencionalna monetarna politika ograničena jer nominalne kamatne stope ne mogu ići ispod nule⁵. U tom slučaju fiskalna politika može više utjecati na makroekonomske varijable nego u normalnim vremenima. DeLong i Summers (2012.) navode kako u zamci likvidnosti privremena ekspanzivna fiskalna politika može smanjiti dugoročne troškove otplate javnog duga. Njihovi rezultati pokazuju kako u slučaju da vlada provodi politiku s ciljem održivosti javnih financija u dugom roku, u obzir treba uzeti i dinamiku fiskalne konsolidacije za vrijeme recesije, kada se ključne kamatne stope nalaze blizu nule.

Batini, Eyraud, Forni i Weber (2014.) u pregledu literature o utjecaju fiskalne politike na ekonomski rast pronalaze kako su fiskalni multiplikatori za vrijeme zamke likvidnosti znatno viši nego u normalnim vremenima. Naime, u normalnim vremenima fiskalni multiplikator ovisi o strukturi ekspanzivne politike, odnosno radi li se o utjecaju smanjivanja poreza ili povećanja državne potrošnje na ekonomski rast. Prema autorima, u normalnim vremenima nakon tri godine fiskalni multiplikatori mogu doseći vrijednosti 2, a za vrijeme zamke likvidnosti fiskalni multiplikatori mogu u istom razdoblju postići vrijednost i do 4.

Krugman (2012.) smatra kako je potrebna ekspanzivna fiskalna politika u europskoj zemljama koje imaju dovoljno fiskalnog kapaciteta da provedu takve politike, poput Njemačke, a takva bi politika mogla umanjiti negativan utjecaj politike štednje u zemljama najviše pogođenima krizom. Prema njegovoj ideji, to bi dovelo do poboljšanja izgleda za gospodarski oporavak u europskoj zemljama.

Krugman i Eggertsson (2011.) navode kako je jedini recept za sprječavanje recesije u slučaju naglog smanjenja duga povećanje potrošnje onih agenata koji nisu opterećeni visokom razinom duga. Naime, autori navode kako država treba povećati svoju potrošnju, a čak ni nominalne kamatne stope blizu nule ne trebaju biti dovoljne za poticanje potrošnje. Zato autori predlažu kako privremeni porast državne potrošnje neće smanjiti privatne investicije, nego će dovesti do

⁵ Iako u ekonomskoj literaturi postoje radovi koji razmatraju utjecaj negativnih ključnih kamatnih stopa na provođenje monetarne politike, ne postoji konsenzus o tom utjecaju. Kada su se neke ekonomije našle u zamci likvidnosti nakon financijske krize, središnje banke radije su se odlučile na provođenje nekonvencionalnih monetarnih politika, poput kvantitativnog labavljenja.

povećanja potrošnje od strane dužnika. Njihovo je razmišljanje konzistentno s Fisherovom idejom o deflaciji uzrokovanj dugom, a proces oporavka, koji ovisi o mogućnosti dužnika da otplate svoje dugove, sliče na Koovoj ideji o recesiji uzrokovanj lošim stanjem bilanca.

2.3.3. Utjecaj fiskalnih pravila na promjenu javnog duga

Fiskalna pravila određuju ograničenja na fiskalnu politiku. Njihov je cilj usmjeriti fiskalnu politiku na dugoročnu održivost, kao i promovirati fiskalnu disciplinu. Bez fiskalnih pravila vlada neke zemlje može imati poticaj prekoračiti održiv strukturni deficit proračuna kako bi povećala izgled na idućim izborima. Međutim, fiskalna pravila sprječavaju preveliku državnu potrošnju vlada kako bi javni dug dugoročno bio održiv. Ova uloga pravila izražena je u dobrim ekonomskim vremenima, kada se vlade potiru na niske deficite ili uravnotežen proračun s ciljem povećanja fiskalnog kapaciteta u lošim ekonomskim vremenima. Fiskalna pravila u Europskoj uniji određena su Ugovorom iz Maastrichta. Prema Ugovoru, udio javnog duga u bruto domaćem proizvodu (BDP) ne smije prijeći 60%.

Fiskalna pravila standardni su koncept u ekonomskoj teoriji o monetarnoj uniji. Ako bi zemlje u monetarnoj uniji mogle imati visoki udjel javnog duga u bruto domaćem proizvodu i visoki proračunski deficit, to bi moglo narušiti financijsku stabilnost monetarne unije. U tom slučaju održivost funkcioniranja monetarne unije postala upitna. Međutim, kao što je to slučaj u Sjedinjenim Američkim Državama, gdje su savezne države također dužne držati se strogih fiskalnih pravila, postoji fiskalna unija koja može korigirati nedostatke rigidnih fiskalnih pravila.

De Grauwe i Foresti (2015.) pronalaze kako postoje dva različita režima u monetarnoj uniji. Autori navode kako u slučaju kada postoji povjerenje u stabilnost europskog područja, asimetrični šokovi vode prema stabilizirajućim kapitalnim tokovima, a tada nema potrebe za upotrebom fiskalne politike protiv asimetričnih šokova, te fleksibilnost fiskalne politike nije važna. Međutim, autori navode kako je u drugom slučaju, kada ne postoji povjerenje u optimalnost monetarne unije te financijska tržišta izgube povjerenje u održivost unije, potrebna fleksibilnost fiskalne politike s ciljem održavanja financijske stabilnosti. De Grauwe i Foresti zaključuju kako

su fiskalna pravila, koja su uvedena u europodručju nakon krize javnog duga u europodručju, smanjila sposobnost vlada da uspješno riješe probleme nastale asimetričkim šokovima, a ne podupiru financijsku stabilnost i slobodno kretanje kapitala u europodručju.

Zbog kretanja poslovnoga ciklusa samo je pitanje vremena kada će doći i sljedeća recesija. U tom bi slučaju rigidna fiskalna pravila mogla donijeti više štete nego koristi. Krugman (2019.) smatra kako su fiskalna pravila loša ideja jer je opsesija deficitom nakon financijske krize iz 2008. godine bila destruktivna te je dovela do politike štednje, koja je usporila ekonomski oporavak. Prema Krugmanu, državna potrošnja na infrastrukturu, obrazovni i zdravstveni sustav dugoročno je isplativa, čak i kada se uzme u obzir ista monetarna vrijednost. Ovo posebno vrijedi kada se kamatne stope na državne obveznice nalaze na niskim razinama, kao što je slučaj u određenim zemljama europodručja. U tim bi zemljama država mogla doprinijeti ekonomskom rastu te uložiti u dugoročno isplative projekte koji imaju visok povrat na ulaganje. Međutim, zemlje su ograničene fiskalnim pravilima koja mogu ograničiti državne investicije. Čak i ako određena zemlja ima dovoljno fiskalnog kapaciteta da nije ograničena pravilima iz Ugovora iz Maastrichta, neke vlade zemalja odlučile su formirati dodatna fiskalna pravila kojih se trebaju pridržavati.

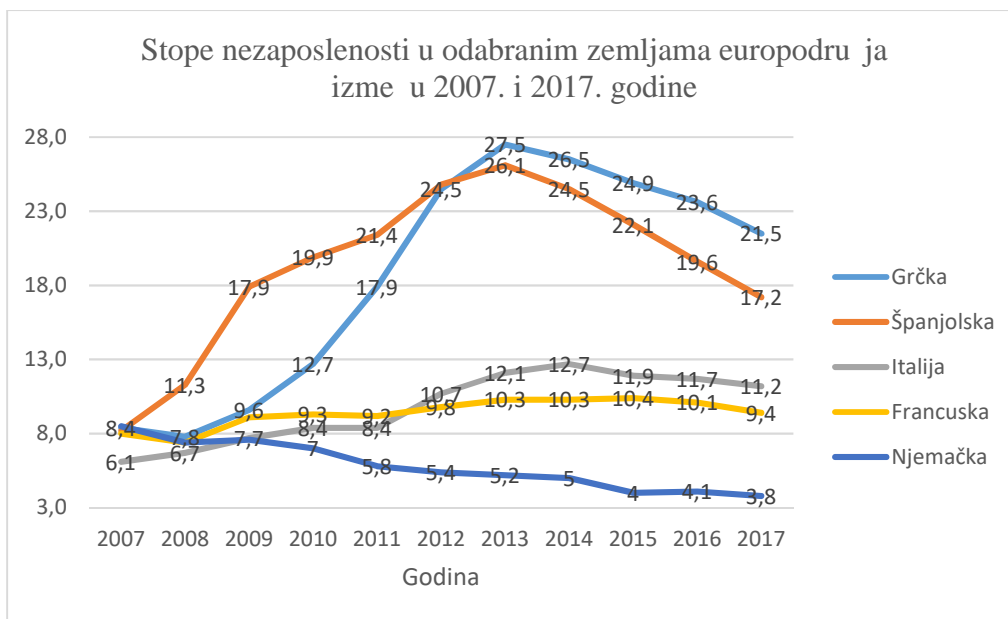
Njemačka vlada 2009. godine u njemačkoj je ustav uvela amandman o uravnoteženom proračunu (njem. *Schuldenbremse*). Prema amandmanu, federalna vlast Njemačke ne smije imati veći i strukturni deficit proračuna od 0.35% BDP-a nakon 2016. godine. Njemačke savezne pokrajine (njem. *Länder*) moraju eliminirati strukturni deficit do 2020. godine. Iznimka za ovo pravilo su prirodne katastrofe i snažne recesije. Amandman je postigao određeni uspjeh. Njemačka država uspjela je značajno smanjiti udio javnog duga u BDP-u i održavati blagi suficit proračuna. Austrija, Španjolska i Poljska uvele su sličan zakon prema kojem javni dug ne smije prijeći razinu iznad 60% BDP-a.

Iako fiskalna pravila mogu pridonijeti fiskalnoj disciplini, takva pravila također mogu imati neželjene posljedice. Ključni problem je što fiskalna pravila mogu za vrijeme krize otežati provođenje ekspanzivne fiskalne politike. Ako je fiskalna potpora ograničena, može izostati potreban fiskalni poticaj agregatnoj potražnji. Rezultat takve politike može dovesti do sporijeg ekonomskog rasta nakon krize i sporijeg pada nezaposlenosti nakon ekonomske krize.

2.4. Posljedice financijske krize i krize javnog duga u europodručju

Financijska kriza iz 2008. godine uzrokovala je dugoročne posljedice za zemlje europodručja. Mnoge od tih posljedica i danas se osjete u određenim zemljama europodručja. Došlo je do značajnog gubitka radnih mjesta, pada plaća i porasta financijske nesigurnosti za mnoge ljude u europodručju. Iako se gospodarski rast oporavio, krajem 2018. godine u Grčkoj, Italiji, Portugalu i Španjolskoj realni bruto domaći proizvod još nije dosegao razinu koju je imao 2008. godine. Te su zemlje iskusile „izgubljeno desetljeće“.

Stope nezaposlenosti u europodručju naglo su porasle nakon financijske krize iz 2008. godine (slika 10). Najvišu stopu nezaposlenosti zabilježila je Grčka, 27.5% 2013. godine. Slika pokazuje kako su periferne zemlje Grčke i Španjolska imale najveći rast nezaposlenosti, dok je stopa nezaposlenosti manje porasla u zemljama središnje Europe. Izuzetak je Njemačka, u kojoj je unatoč financijskoj krizi i krizi javnog duga stopa nezaposlenosti značajno pala. Krajem 2017. godine stopa nezaposlenosti u Njemačkoj iznosila je 3.8%. Iako je stopa nezaposlenosti pala s najviših razina u Grčkoj i Španjolskoj, ona se i dalje nalazi na visokim razinama.

Slika 10: Stope nezaposlenosti u odabranim zemljama europskog područja između 2007. i 2017. godine

Izvor: Autor prema podacima iz baze podataka Eurostat

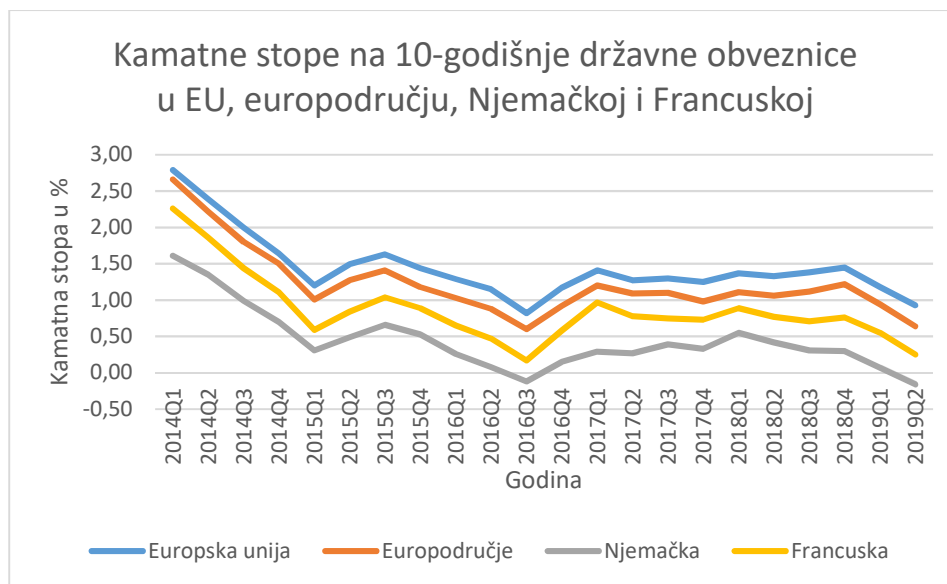
Financijska kriza iz 2008. godine dovela je do značajnog usporavanja stope rasta potencijalnog bruto domaćeg proizvoda (BDP-a) u zemljama europskog područja. Snažan pad proizvodnje u odnosu na trend prije krize doveo je do smanjenja udjela radno aktivnog stanovništva u ukupnom stanovništvu. Zbog visoke nezaposlenosti u europskom području u godinama nakon krize dio radnika odlučio je izaći iz radne snage. To je smanjilo produktivni kapacitet zemalja europskog područja. Ball (2014.) navodi kako je potencijalni BDP smanjen za više od 30% u Grčkoj i Irskoj, odnosno u zemljama koje su snažnije bile pogođene financijskom krizom. Budući da određene zemlje poput Grčke još uvijek nisu nadoknadile BDP koji su imale 2008. godine te su njihove stope potencijalnog rasta smanjene, izgledno je da će se gubitak proizvodnje tijekom vremena povećati.

Financijska kriza oslabila je bilance banaka u zemljama europskog područja. Ostavština krize je značajan udio loših kredita u bankama zemalja južne Europe, premda je taj udio pao u odnosu na krizna vremena. Razlog pada loših kredita je djelovanje Europske središnje banke te gospodarski rast. Zbog većeg udjela loših kredita europske banke smanjile su kreditnu aktivnost koja je dodatno usporila ekonomski rast.

Kriza javnog duga uzrokovala je značajan rast udjela javnog duga u BDP-u u europodručju. Kako se razina javnog duga u mnogim zemljama nakon krize nalazila iznad 60% BDP-a, zbog fiskalnih pravila zemlje europodručja morale su imati restriktivnu fiskalnu politiku. Smanjenje državne potrošnje dodatno je otežalo oporavak gospodarstva. Politika štednje u određenim je zemljama bila toliko nepopularna da je dovela do političke nestabilnosti. Frieden (2016.) navodi kako je kriza u zemljama dužnicima dovela do rasta nezadovoljstva nacionalnim političkim institucijama i institucijama Europske unije. Iako su institucije Europske unije svojim djelovanjem postigle određen stupanj uspjeha u suzbijanju negativnih posljedica krize, u mnogim zemljama prevladava mišljenje kako taj odgovor nije bio dovoljan. Otvorilo se pitanje o ulozi europskih institucija u ekonomiji. Kriza je također dovela do pitanja je li ekonomska integracija u europodručju održiva. Budućnost uspješne Europske unije i europodručja ovisi o daljnjoj politici koja i ekonomskoj integraciji. Ako izostane potrebna integracija, europski projekt postaje upitan.

De Grauwe (2016.) smatra kako je kriza u europodručju dovela do neodrživih razina javnog duga u zemljama europodručja, što stvara deflacijske pritiske na gospodarstvo europodručja. Autor smatra kako promjena institucijskoga okruženja europodručja nakon krize javnog duga nije uspjela riješiti probleme u dizajnu europodručja.

U godinama nakon krize odgovor donositelja odluka bio je oslanjanje na ekspanzivnu monetarnu politiku kako bi se potaknuo ekonomski rast. Fokus je fiskalne politike bio na politici štednje s ciljem smanjenja javnog duga u europodručju. Za otklone se takva koordinacija monetarne i fiskalne politike nastaviti i u narednim godinama. Međutim, monetarna politika ne mora nužno biti dovoljna za poticanje ekonomskog rasta zbog zamke likvidnosti i činjenice kako se ključna kamatna stopa Europske središnje banke nalazi blizu nule.

Slika 11: Kamatne stope na 10-godišnje državne obveznice u EU, europodručju, Njemačkoj i Francuskoj

Izvor: Autor prema podacima iz baze podataka Eurostat.

Napomena: Kamatne stope u kategoriji „Europska unija“ predstavljaju prosječne kamatne stope za sve zemlje Europske unije. Kamatne stope u kategoriji „Europodručje“ predstavljaju prosječne kamatne stope za sve zemlje europodručja.

Dugoročne kamatne stope na državne obveznice u zemljama europodručja nalaze se na povijesno niskim razinama (slika 11). Nakon krize javnog duga prisutan je trend smanjenja kamatnih stopa. Prosječne kamatne stope na 10-godišnje državne obveznice u Europskoj uniji i europodručju nalaze se u drugom kvartalu 2019. godine ispod 1%. U Njemačkoj su u istom kvartalu kamatne stope na državne obveznice bile negativne.

Zbog sporog ekonomskog rasta i niskih stopa inflacije u zemljama europodručja vjerojatno je kako će i dalje biti prisutne niske kamatne stope na državne obveznice. Niske stope rasta BDP-a u europodručju također su utjecale na promjenu apetita investitora za rizičnim ulaganjima. Porasla je potražnja za sigurnijim ulaganjima, što utječe na smanjenje kamatnih stopa na državne obveznice. Nakon značajnih financijskih kriza obično dolazi do sporog oporavka privatnih investicija na razine prije krize. Isto se dogodilo u europodručju nakon financijske krize iz 2008. i krize javnog duga koja je zatim uslijedila.

Blanchard, Furceri i Pescatori (2014.) navode kako došlo je do pada prirodne kamatne stope nakon krize, što ima posljedice za monetarnu i fiskalnu politiku. Autori smatraju kako su niske kamatne stope loše za monetarnu politiku jer raste vjerojatnost kako će zemlje doći u zamku likvidnosti, a tada monetarna politika postaje manje učinkovita. Međutim, prema autorima, niske kamatne stope dobre su za fiskalnu politiku jer omogućuju lakše smanjenje javnog duga i zahtijevaju smanjenu fiskalnu konsolidaciju.

U europskom području prevladavaju niske kamatne stope, stope inflacije i blagi ekonomski rast. Ovi uvjeti preduvjet su za sekularnu stagnaciju, za koju Eggertsson, Mehrotra i Summers (2016.) smatraju kako je prisutna u europskom području, ali i u mnogim drugim razvijenim zemljama. Eggertsson, Mehrotra i Summers navode kako tokovi kapitala prenose recesije u zemljama s niskim kamatnim stopama. Iz njihovog zaključka proizlazi kako monetarna politika ne može ukloniti sekularnu stagnaciju, nego samo dovoljno snažna ekspanzivna fiskalna politika. Ako je teza autora o postojanju sekularne stagnacije u europskom području točna, to bi značilo kako će gospodarski rast ostati usporen bez snažnije ekspanzivne fiskalne politike. Zbog fiskalnih pravila u europskom području i politike smanjenja javnog duga, vjerojatno je kako će izostati potreban fiskalni odgovor.

Iako je tijekom krize javnog duga bilo promišljanja o kraju projekta europskog područja, takav se scenarij nije dogodio, a euro je ostao zajednička valuta (Booth et al., 2013.).

3. RAZVOJ EUROPSKE UNIJE I UTJECAJ INSTITUCIJSKOGA OKRUŽENJA NA MAKROEKONOMSKU STABILNOST I RANJIVOST EUROPODRU JA

Europodru je je monetarna unija u kojoj je odgovornost za zajedni ku monetarnu politiku prepuštena Europskoj središnjoj banci, a zemlje članice imaju odgovornost za svoju fiskalnu politiku. Zbog takvog ustroja institucijskoga okruženja postoji potreba za fiskalnom odgovornoš u članica kako bi se fiskalna politika mogla koristiti u kriznim vremenima. Uz fiskalnu odgovornost smanjuje se mogućnost da fiskalna politika postane izvor ranjivosti za članicu. Ako zemlja vodi odgovornu fiskalnu politiku s niskom stopom deficita proračuna i niskim udjelom javnog duga u bruto domaćem proizvodu, onda može biti u boljoj poziciji te stimulirati svoje gospodarstvo koristeći i ekspanzivnu fiskalnu politiku. Ako zemlja u krizno vrijeme ima visokim deficitom i javnim dugom, onda pozitivan utjecaj fiskalne politike na gospodarski rast može biti ograničen. Štoviše, fiskalni položaj može postati izvor ranjivosti prije nastanka krize.

Kako bi Europska unija bolje funkcionirala kao cjelina, donesene su odluke za unapređenje institucijskoga okruženja u Ugovoru iz Lisabona. Na razini Europske unije prihvaćene su određene fiskalne politike kojih se trebaju držati zemlje članice. Njihova uloga je poboljšanje fiskalne održivosti. Prema Europskoj središnjoj banci (2018.), to su zabrana monetarnog financiranja proračuna od strane središnje banke, zabrana privilegiranog pristupa financijskim institucijama, klauzula koja zabranjuje financijsko spašavanje država članica, mjere za izbjegavanje prekomjernih proračunskih deficita te Pakt o stabilnosti i rastu. Monetarno financiranje znači kako Europska središnja banka ne može spašavati članice europodruja „tiskanjem primarnog novca“. Takav ustroj omogućava održavanje stabilnosti cijena u europodruju. Zabrana privilegiranoga pristupa odnosi se na jednakost pristupa financijskim institucijama. Drugim riječima, niti jedna nacionalna, regionalna ili lokalna vlada, nacionalne ili nadnacionalne institucije, javna poduzeća te druga tijela ne smiju imati privilegirani pristup financijskim institucijama. Klauzula o zabrani financijskog spašavanja država članica znači kako se onemogućava jednoj državi članici da preuzme dugove druge članice. Mjere za izbjegavanje prekomjernih proračunskih deficita odnose se na pravilo kako deficit proračuna ne smije prelaziti

3% prorauna te javni dug ne smije biti veći od 60% bruto domaćeg proizvoda⁶. Europska središnja banka navodi kako odluku treba li država članica ući u proceduru prekomjernog deficita donosi Vijeće za ekonomske i financijske poslove (Ecofin), koje se sastoji od ministara financija i gospodarstva iz zemalja članica Europske unije. Ako Vijeće donese odluku kako jedna ili više zemalja članica imaju prekomjerne deficite, onda one ulaze u proceduru prekomjernog deficita. To podrazumijeva praćenje od strane Vijeća, a moguće su i financijske kazne za zemlje članice koje se ne pridržavaju preporuka Vijeća. Pakt o stabilnosti i rastu jedan je od ključnih makroekonomskih pravila Europske unije. Pakt zahtijeva od zemalja članica odredivanje i koordinaciju fiskalne politike kako zemlje ne bi ušle u proceduru prekomjernog deficita. Određivanje proraunskog deficita ispod 3% bruto domaćeg proizvoda moglo bi pomoći zemljama članicama osigurati održivu fiskalnu putanju prorauna i javnog duga. Cilj je Pakta održavanje makroekonomske stabilnosti u zemljama članicama.

Zemlje europske zone imaju zajedničku monetarnu politiku, a samostalnu fiskalnu politiku, koja je ograničena poštivanjem pravila iz Pakta o stabilnosti i rastu i procedurom prekomjernog deficita.

Zajednička monetarna politika znači i kako zemlje izgube svoju nezavisnu monetarnu politiku.

Članice su ulaskom u monetarnu uniju izgubile svoju tečajnu politiku, a time i mehanizam prilagodbe na asimetrične šokove. Osim ovog problema, De Grauwe (2014.) navodi kako postoji još jedan značajan problem. Naime, De Grauwe pojašnjava kako zemlje europske zone izdaju javni dug u valuti koju ne kontroliraju, zbog čega financijska tržišta mogu onemogućiti zemljama da financiraju javni dug, dok se takav problem ne može pojaviti u zemljama koje nisu dio monetarne unije.

Još je jedna specifičnost europske zone što zemlje imaju različit stupanj financijske otvorenosti, konkurentnosti tržišta proizvoda i fleksibilnosti tržišta rada. Iz toga mogu nastati ranjivosti u europskoj zoni koje mogu otežati prilagodbu zemalja na asimetrične šokove ili ublažavanje značajnih amplituda u kretanju poslovnog ciklusa.

⁶ Dopušteno je privremeno nepridržavanje ovog pravila u kriznim vremenima. Međutim, čak i tada putanja kretanja otkivanog javnog duga i deficita treba težiti relevantnim stopama postavljenim u ovom pravilu.

3.1. Odre enje pojma institucijskoga okruženja

Pojam institucijsko okruženje koji se koristi u ovome radu definirano je u uvodnom potpoglavlju “Definiranje problema istraživanja”. Me utim, u ekonomskoj literaturi razli iti autori na druga iji na in definiraju institucijsko okruženje. Schwab i Sala-i-Martin (2016.) definiraju institucijsko okruženje kao zakonodavni i administrativni okvir u kojem poduze a, pojedinci i države me usobnim djelovanjem odre uju kvalitetu javnih institucija, a institucijsko okruženje zemlje ovisi o efikasnosti i ponašanju javnih i privatnih dionika. Hodgson (2006.) definira institucije kao sustave postavljenih i prevladavaju ih društvenih pravila društvenih interakcija poput jezika, finansijskih sredstava i zakona. Prema Scullyju (1988.), institucijsko okruženje utje e na efikasnost i gospodarski rast, a politi ki otvorene ekonomije koje poštuju vladavinu prava, privatno vlasništvo i tržišnu ekonomiju imaju tri puta ve i gospodarski rast od zemalja u kojima su slobode ograni ene. Polazišna to ka u odre ivanju definicije institucijskoga okruženja bilo je odre enje pojma institucija prema North (1991.), koji definira institucije kao „ljudski osmišljena ograni enja koja oblikuju politi ke, ekonomske i društvene interakcije“. Ovakva definicija podrazumijeva dvije klju ne stavke. Prvo, institucije su pravila koja su postavili ljudi i ne proizlaze nužno iz prirodnih zakonitosti, i drugo, institucije imaju u inak na ponašanje.

Institucijsko okruženje može se u op enitom smislu odrediti kao zakonodavna okolina u kojoj djeluju privatne i javne institucije zemlje, odnosno kao skup formalnih zakona, pravila i regulacija te neformalnih obi aja i normi koje utje u na gospodarsku aktivnost te ponašanje pojedinaca i kompanija. Me utim, takva definicija nije dovoljno uska za potrebe ovoga rada niti uzima u obzir posebnosti europodru ja.

U Europskoj uniji postoji pojam „jedinствeno institucijsko okruženje“. Ugovor iz Maastrichta (Commission of the European Communities, 1992.) u lanku 3 definira jedinствeno institucijsko okruženje kao postojanje skupa zajedni kih europskih institucija kroz koje države sura uju, a one lanice koje ne sudjeluju u takvom okruženju prihva aju ga iako u njega nisu uklju ene. To podrazumijeva kako Europska unija djeluje kroz zajedni ke institucije s ciljem postizanja konzistentnosti i kontinuiteta politika.

3.2. Razvoj Europske unije od Europske ekonomske zajednice do ekonomske i monetarne unije

Nakon Drugog svjetskog rata vlade europskih zemalja shvatile su da je potrebna veća kooperacija kako bi se izbjeglo ponavljanje katastrofe. Ključno je bilo izbjeći i nove vojne sukobe među europskim zemljama. Sjedinjene Američke Države pomoću Marshallovog plana potaknule su ekonomsku suradnju u europskim zemljama i nastojale zaustaviti širenje komunizma. Belgija, Luksemburg i Nizozemska 1948. godine uvele su zajedničku carinsku uniju. Iduće godine osnovano je Vijeće Europe s ciljem poticanja demokracije i vladavine prava u europskim zemljama.

Značajnija ekonomska integracija započela je osnivanjem Europske zajednice za ugljen i elik 1952. godine od strane Njemačke, Francuske, Italije, Belgije, Luksemburga i Nizozemske (Europa, 2019.). Suradnja među europskim zemljama nastavljena je 1957. godine potpisivanjem Rimskog ugovora. Time je stvorena Europska ekonomska zajednica (engl. *European Economic Community, EEC*) te zajedničko tržište (engl. *Common Market*). Europska ekonomska zajednica uspostavila je zajedničke institucije kao što su Sud pravde i Europska skupština (engl. *European Assembly*), koja je kasnije promijenila ime u Europski parlament. Rimski ugovor tražio je razvijanje unutarnjeg tržišta Europske unije bez prepreka trgovini i jačanja konkurencije. Na zajedničkom su tržištu zemljoplanice odlučile postepeno ukinuti sve carine u međusobnoj trgovini, te je stvorena carinska unija. Zemlje su kasnije odlučile imati zajedničku kontrolu nad proizvodnjom hrane. Prema Europskoj komisiji (2019d), 1962. stvorena je zajednička poljoprivredna politika (engl. *Common agricultural policy, CAP*), koja je osigurala pristojan život za europske farmere, pristupajući cijenu hrane za građane te je dovela do suficita u proizvodnji hrane.

Pojavio se politički problem nedostatka Ujedinjenog Kraljevstva u zajednici. Međutim, zbog političkih i ekonomskih veza sa svojim kolonijama koje su bile dio Commonwealtha te nedostatka političke volje, Ujedinjeno Kraljevstvo nije željelo postati član Europske ekonomske zajednice kada je ona osnovana.

Tijekom 1970-ih i 1980-ih Europska ekonomska zajednica povećala je broj svojih članova. Kako navodi Gabel (2019.), Ujedinjeno Kraljevstvo, Danska i Irska su ušle u zajednicu 1973. godine, Grčka 1981. godine, a Portugal i Španjolska 1986. godine (Ujedinjeno Kraljevstvo prijavilo se za ulazak i ranije, ali francuski je predsjednik Charles de Gaulle dva puta stavio veto te blokirao ulazak UK u zajednicu). Nakon prvog proširenja počela se razvijati daljnja suradnja među zemljama u područjima regionalnog razvoja. Regionalna politika bavila se transferom financijskih sredstava za stvaranje radnih mjesta i infrastrukture u siromašnijim dijelovima, a Europski je parlament povećao svoj utjecaj, te su članovi parlamenta 1979. mogli biti birani direktno od strane građana (Europa, 2019). U 1970-ima formirana je još jedna važna institucija. To nije, 1974. godine formirano je Europsko vijeće (engl. *European Council*), koje se sastaje dva puta godišnje kako bi odredilo dugoročne planove europskih političkih i ekonomskih integracija. Kako navodi Gabel (2019.), predsjednik Europskoga vijeća birao se među šefovima država svakih 6 mjeseci, a tek nakon prihvatanja Lisabonskog sporazuma 2009. predsjedništvo postaje trajno na dvije i pol godine.

Tijekom 1970-ih zemlje Europske ekonomske zajednice još uvijek su imale svoje nacionalne valute. Nagle promjene tečajna na financijskim tržištima u kasnim 1960-ima i 1970-ima dovele su do ekonomskih nestabilnosti u zemljama zajednice. Europska komisija (2019d) navodi kako je 1979. formiran Europski monetarni sustav (engl. *European Monetary System, EMS*). Kao obračunska jedinica novog monetarnog sustava koristila se Europska valutna jedinica (engl. *European Currency Unit, ECU*), svojevrsna košarica valuta koja se kretala prema tečajevima nacionalnih valuta zemalja u zajednici. To je bio prvi korak prema stvaranju monetarne unije.

Kako bi došlo do poboljšanja integracije među zemljama, bilo je potrebno uvesti slobodno kretanje ljudi među zemljama. Zato su Njemačka, Francuska, kao i Belgija, Nizozemska i Luksemburg sredinom 1980-ih potpisale Schengenski sporazum, koji je postepeno ukinuo barijere kretanja ljudi. U idućim desetljećima većina zemalja Europske unije pristupiti Schengenskom sporazumu.

Idući korak prema daljnjoj integraciji dogodio se 1986. godine, kada je potpisan Jedinstveni europski akt stvorio je temelje za šestogodišnji program usmjeren na rješavanje problema vezanih

za slobodni trgovinski promet preko granica EU-a, te tako stvara „jedinstveno tržište“ (Europa, 2019). Kasne 1980-e godine bile su političke i ekonomski turbulentne. Berlinski zid između Istočne i Zapadne Njemačke pao je 1989. godine, što je 1990. godine dovelo do ujedinjenja Njemačke (Europa, 2019.).

Prema Europskoj središnjoj banci (2008.), kao dio pregovora o daljnjoj ekonomskoj i političkoj integraciji, Europsko vijeće imenovalo je odbor stručnjaka, kojim je predsjedao Jacques Delors, s ciljem realizacije ciljeva Ekonomske monetarne unije (engl. *Economic Monetary Union*). Rezultat je bilo Delorsovo izvješće koje je osmislilo Ugovor iz Maastrichta. Taj je Ugovor postavio kriterije konvergencije koje zemlje trebaju zadovoljiti kako bi kasnije prihvatile zajedničku valutu, euro. Zemlje su ratificirale ugovor 1993. godine i tako je stvorena Europska unija.

Padom komunizma otvorio se put prema većoj ekonomskoj i političkoj integraciji između europskih zemalja. Jedinstveno europsko tržište nastalo je 1993. godine (Europa, 2019.). Prema Europskoj središnjoj banci (2008.), 1998. godine 11 zemalja ispunilo kriterije konvergencije koji su potrebni za prihvatanje eura. Iste je godine osnovana Europska središnja banka. Prema Europskoj komisiji (2019d), nakon desetljeća priprema, euro je formiran 1999. godine. Uspostavljena je zajednička monetarna politika za sve zemlje članice europodručja.

Nakon produbljivanja ekonomske integracije bilo je potrebno poboljšati političku integraciju. Odrasli predstavnici europskih država smatrali su kako je potrebno napraviti Ustav Europske unije. Gabel (2019.) opisuje kako je 2002. Konvencijom o budućnosti Europe uspostavljen Nacrt ustava za proširenu EU. Međutim, Gabel navodi kako se postavilo pitanje uspostavljanja modela između velikih i malih zemalja članica te kako prilagoditi institucije većem broju članova. Predloženi ustav trebale su ratificirati sve zemlje članice, ali to se nije dogodilo jer su Francuska i Nizozemska odbile ustav. Ustav bi formirao funkciju europskog predsjednika, europskog ministra vanjskih poslova, javnog tužitelja te povelju o temeljnim pravima. Prema Gabelu, ustav bi proširio ovlasti Europskoga parlamenta, a EU bi dobila "pravnu osobnost" koja je podrazumijevala isključivo pravo pregovaranja većine ugovora u ime svojih članova. Lisabonski ugovor zamijenio je predloženi ustav i stupio je na snagu 2009. godine. Krajem 2018. godine

Europska unija imala je 28 članica, a zadnja zemlja koja je pristupila Uniji bila je Hrvatska 2013. godine.

3.2.1. Utjecaj carinske unije na trgovinsku politiku europodručja

Od ranih dana trgovinske politike EU fokus je bio na regionalnu integraciju zemalja EU i multilateralnu liberalizaciju trgovine. Dugoročni cilj dublje ekonomske integracije doveo je do jačanja trgovinskih veza među zemljama. Carinskom unijom uspostavljena je jedinstvena zajednička carinska politika prema trećim stranama. Članovi carinske unije ne mogu sami određivati carine prema drugim zemljama unutar carinske unije ili prema zemljama izvan unije. Umjesto toga, institucije Europske unije imaju ovlasti za određivanje zajedničkih carina. Upravo su zajedničke vanjske carine u carinskoj uniji ključna razlika carinske unije i područja slobodne trgovine. Uz to, zemlje članice carinske unije ne mogu same sklapati ugovore o trgovini sa zemljama izvan unije. Međutim, prednost je carinske unije u tome što kod trgovinskih pregovora zemlje članice unije imaju veću ulogu nego kada djeluju zajedno kao unija nego što bi imale same prilikom pregovora sa zemljama izvan unije. Cilj je carinske unije postizanje lakše trgovine te dublja ekonomska suradnja među zemljama od ugovora o slobodnoj trgovini. Uvezeni proizvodi i usluge mogu se slobodno kretati unutar carinske unije bez dodatnih carinskih, administrativnih i financijskih provjera i barijera. Kako bi funkcioniranje unutarnjeg tržišta bilo učinkovitije, postoji određena centralizacija odluka na supranacionalnoj razini EU. Centralizacija trgovinske politike pridonosi jačanju pregovora u poziciji EU kod međunarodnih trgovinskih pregovora sa zemljama izvan EU. Multilateralni trgovinski pregovori doveli su do smanjenja carina koje naplaćuju zemlje EU. Iako još postoje značajnije carine na poljoprivredne proizvode iz zemalja izvan EU, ostale carine nalaze se na povijesno niskim razinama.

Prema Europskoj komisiji (2019a), carinske vlasti imaju zadatak štiti financijske interese carinske unije i zemalja članica, kao i štiti uniju od nepoštenih i ilegalnih trgovina, osiguravati sigurnost rezidenata unije te održavati ravnotežu između carinskih kontrola i legalne trgovine. Carinske su vlasti odgovorne za superviziju slobodne i otvorene trgovine, ali i implementaciju

zajedni ke trgovinske politike i drugih politika povezanih s trgovinom te sigurnosti lanaca nabave.

Kako bi carinska unija bila djelotvornija, potrebno je uskladiti trgovinske procedure. Bourdet i Persson (2010.) tvrde kako EU zapravo nije prava carinska unija, nego više nalikuje području slobodne trgovine jer se trgovinske procedure razlikuju među zemljama EU⁷. Oni dolaze do zaključka kako bi harmonizacija trgovinskih procedura povećala izvoz u zemlje EU za 20%.

Funkcioniranje carinske unije upotpunjuje regulatorno okruženje jedinstvenog tržišta EU. Zemlje mogu biti izvan jedinstvenoga tržišta, ali imati pristup carinskoj uniji, poput Turske. Istraživanje od Ketenci (2017.) pokazalo je kako su smanjene vanjske zajedni ke carine pridonijele rastu trgovine Turske za razliku od ukinutih carina na unutarnjem tržištu carinske unije. Ograničenja u inak trgovine Turske sa zemljama EU objašnjavaju ograničenim pristupom Turske tržištu EU.

Globalizacija, rast uloga zemalja u razvoju u svjetskoj ekonomiji te tehnološke promjene predstavljaju izazove za funkcioniranje carinske unije EU. Zbog različitosti institucijskoga okruženja u zemljama Europske unije, u inak trgovinske politike EU na zaposlenost ima drugačije posljedice. Spora promjena institucijskoga okruženja u nekim zemljama može dovesti do smanjenja koristi od liberalizacije trgovine. Povećanje stupnja efikasnosti tržišta rada u zemljama rada može dovesti do smanjenja renti i veće koristi od trgovine. Kako liberalizacija trgovina ne stvara jednake koristi za sve uključene strane, određene grupe ljudi u nekim zemljama EU mogu snositi negativne posljedice trgovine. U tom slučaju moglo bi biti potrebno restrukturiranje tržišta rada s ciljem preraspodjele dijela koristi od slobodne trgovine prema onima koji trpe negativne posljedice (nezaposlenost i dr.). Tako bi koristi od trgovine bile više rasprostranjene.

⁷ Prema Bourdet i Persson (2010.), pojam trgovinske procedure uključuje carinsku praksu i zahtjeve za dokumentacijom potrebnom kako bi proizvodi i usluge prošle nacionalne granice. Carinska praksa pokriva korištenje informacijske tehnologije i drugih tehnika poput upravljanja rizika.

3.2.2. Uvođenje eura u zemljama europskog područja

Zemlje EU ne trebaju biti dio europskog područja kako bi imale pristup jedinstvenom europskom tržištu. Ono daje zemljama slobodno kretanje proizvoda, usluga, kapitala i rada. Iako jedinstveno europsko tržište nudi značajne slobode, još uvijek postoje barijere kretanja radne snage u pojedinim zemljama.

Jedan od argumenata zašto bi neka zemlja trebala uvesti euro kao nacionalnu valutu je kako bi to prisililo njihovu vladu da unaprijedi makroekonomsku politiku i napravi strukturalne reforme, koje se mogu definirati kao liberalizacija tržišta rada i deregulacija tržišta proizvoda. Prihvatanje eura uistinu je dovelo do ubrzanja provođenja i implementacije strukturalnih reformi na tržištu proizvoda, ali ne i na primarnom tržištu rada (Alesina, Ardagna i Galasso, 2008.)⁸. Međutim, Franks, Barkbu, Blavy, Oman i Schoelermann (2018.) pokazuju kako članstvo u europskoj monetarnoj uniji nije pridonijelo provođenju strukturalnih reformi u odnosu na reforme koje su provele ostale razvijene zemlje. Autori navode kako su osnivači europskog područja očekivali da će nacionalne vlade imati poticaj za provođenje strukturalnih reformi u svojim zemljama s ciljem poboljšanja produktivnosti, konkurentnosti tržišta proizvoda, ali i fleksibilnosti tržišta rada, uzevši u obzir gubitak tečajne pariteta kao alata ekonomske politike u smanjenju jazova konkurentnosti. Prema Franks, Barkbu, Blavy, Oman i Schoelermann, zemlje europskog područja povećale su konkurentnost tržišta proizvoda između 1988. i 2013. godine. Mongelli i Vega (2006.) navode kako su nakon stvaranja europskog područja veće zemlje bile sporije u provođenju strukturalnih reformi, ali su imale više koristi od financijske integracije.

⁸U istraživanju Alesina, Ardagna i Galasso (2008.) navode tri moguća objašnjenja zašto je uvođenje eura potaknulo reforme na tržištu proizvoda. Prvo, radi se o slučajnosti. Određene zemlje su odlučile provesti reforme krajem 1990-ih, a to se vrijeme podudara s uvođenjem eura. Drugo, tvrtke su izgubile konkurentnost i tražile liberalizaciju u sektorima gospodarstva koji su proizvodili intermedijarna dobra i usluge, uključujući one s kojima se ne trguje na međunarodnom tržištu, kako bi zadržale niske troškove. Treće objašnjenje je da uvođenje eura nije bilo ekonomski bitno, nego je iskorišteno kao politički alat i opravdanje da su potrebne reforme na tržištu proizvoda.

Postoji pet makroekonomskih kriterija iz Maastrichta za članstvo u europskoj uniji (Tablica 1). Prema kriteriju tečajna zemlja treba sudjelovati u ERM II najmanje dvije godine, što podrazumijeva da se nacionalni tečaj zemlje treba kretati u rasponu od 15% oko središnje razine u odnosu na euro. Zbog kriterija zemlja se ne može odlučiti na devalvaciju valute, a postoji i uvjet da nacionalna središnja banka bude nezavisna. Prema kriteriju inflacije godišnja stopa inflacije ne smije biti viša od 1.5% u odnosu na prosjek triju zemalja s najnižom stopom inflacije. Zatim slijede dva financijska kriterija prema kojima državne financije trebaju biti stabilne. Deficit proračuna države ne smije biti veći od 3% i dug države ne smije biti veći od 60%. Posljednji kriterij odnosi se na kriterij kamatnih stopa. Dugoročne (10-godišnje) nominalne kamatne stope na javni dug ne smiju biti veće od 2% u odnosu na prosjek triju zemalja s najnižom stopom inflacije. Europska komisija i Europska središnja banka na temelju formalne procjene odlučuju je li zemlja ispunila sve kriterije konvergencije.

Tablica 1. Pet konvergenijskih kriterija iz Maastrichta za članstvo u europskoj uniji

Što se mjeri:	Stabilnost cijena	Zdrave javne financije	Održive javne financije	Trajnost konvergencije	Stabilnost tečajna
Kako se mjeri:	Stopa inflacije potrošačkih cijena	Državni deficit kao% BDP-a	Državni dug kao% BDP-a	Dugoročna kamatna stopa	Odstupanje od središnjeg tečajna
Kriteriji konvergencije:	Ne više od 1,5 postotnih bodova iznad stope tri najbolje države članice	Referentna vrijednost: ne više od 3% proračunskog deficita	Referentna vrijednost: ne više od 60% udjela javnog duga u BDP-u	Ne više od 2 postotna boda iznad stope tri najbolje države članice u pogledu stabilnosti cijena	Sudjelovanje u ERM II najmanje 2 godine bez ozbiljnih odstupanja

Izvor: Europska komisija (2019b)

Europski tečajni mehanizam (ERM) uvela je Europska ekonomska zajednica 1979. godine s ciljem postizanja stabilnosti tečajeva europskih zemalja. Europski tečajni mehanizam II (engl. *The Exchange Rate Mechanism, ERM II*) zamijenio je ERM 1999. godine. Glavna mu je svrha

smanjiti volatilnost kretanja te aja izme u eura i drugih valuta kako bi se održala ekonomska i financijska stabilnost unutar jedinstvenog europskoga tržišta. Prije nego što zemlja može prihvatiti euro kao službenu valutu, mora biti u ERM II barem dvije godine kako bi se što bolje pripremila za prihva anje eura. Ostanak u ERM II tako er je jedan od kriterija konvergencije koje neka zemlja treba zadovoljiti kako bi ušla u europodru je. To vrijeme vlada države može iskoristiti za implementiranje politike s ciljem postizanja stabilnosti i brže konvergencije.

Nakon što zemlja u e u ERM II, kretanje njihove nacionalne valute ne smije biti više od 15% od središnje razine. Zemlje imaju pravo odabrati i uži raspon kretanja te aja kojega se onda moraju držati. Ako se te aj pomakne više od dozvoljenog raspona, potrebna je intervencija nacionalne središnje banke zemlje s ciljem da se te aj vrati u dozvoljeni raspon. Ulazak u ERM II donosi i odre ene rizike. Iako država može biti odlu na u svojim nastojanjima da održi stabilan te aj, zbog uskog raspona kretanja te aja može biti ranjiva na špekulativne napade. Ako središnja banaka odgovori na takve napade intervencijom na tržištu deviza, to može dodatno pove ati volatilnost te aja.

Sve zemlje Europske unije osim Danske trebaju prihvatiti euro kao svoju nacionalnu valutu. Odluka o datumu ulaska u europodru je ostavljena je vladama država Europske unije, ali pod uvjetom da je zemlja ispunila sve kriterije. Ti se kriteriji odnose na održavanje niske inflacije dugoro nih kamatnih stopa na državne obveznice ispod odre ene razine, poštivanje pravila Pakta o stabilnosti i rastu te ulazak u ERM II. Nacionalni zakoni tako er trebaju biti uskla eni regulacijama Europske središnje banke. Me utim, ulazak zemlje u ERM II može dovesti do ranjivosti zemlje na šokove. Nakon što zemlja odredi kretanje nominalnog te aja unutar odre enog raspona, zemlja izgubi alat za ublažavanje eksternih šokova.

Buitter (2005.) smatra kako zemlje koje žele u i u europodru je ne bi trebale provesti 2 godine u ERM II jer bi zbog ciljanja stope inflacije i nominalnog te aja mogle postati ranjive na me unarodnom financijskom tržištu. Autor smatra kako bi uvjet za ulazak u europodru je trebao biti prosjek inflacije u europodru ju mjereno HICP indeksom plus Balassa-Samuelson

aprecijacijska premija realnog teaja⁹. Uvoenjem kredibilnog režima ciljane zone (engl. *target zone*) smanjuje se volatilnost teaja jer dolazi do pada špekulantske aktivnosti, a teaj ostaje u sredini zone značajno vrijeme (Bauer, De Grauwe i Reitz, 2007.).

Intervencije na deviznom tržištu od strane središnjih banaka zemalja koje su unutar ERM II tijekom razdoblja visoke volatilnosti na deviznom tržištu imaju implikacije i na druge zemlje koje se nalaze u sličnom položaju. To potiče njihove središnje banke na koordinirane intervencije na deviznom tržištu kako bi njihovi teajevi ostali unutar određenog ERM II raspona kretanja (Kobor i Székely, 2004.).

Prije nastanka europskog područja 1999. neki autori (Feldstein, 1997.) smatrali su kako bi zajednička valuta u najboljem slučaju dovela do malih trgovinskih i investicijskih koristi, ali bi podigla prosječnu cikličku nezaposlenost, inflaciju, pogoršala strukturnu nezaposlenost te povećala rizik od protekcionizma. Drugi autori (Wihlborg, Willett i Zhang, 2010. prema De Grauwe (1993.)) naglašavali su kako je stvaranje eura prvotno radi političkih interesa, te su argumentirali da europsko područje ne ispunjava sve kriterije za optimalno valutno područje, što je preduvjet uspješne monetarne unije.

Prema ekonomskoj teoriji, uvoenje eura vodi prema procesu financijske konvergencije koji bi trebao povećati vezu između europskih tržišta dionica, odnosno korelaciju između tržišta dionica zemlje koja uvodi euro i drugih zemalja europskog područja. Prema Billio i Pelizzon (2002.), uvoenje eura donijelo je neto korist zbog smanjenja volatilnosti za zemlje s povijesno nestabilnim tržištem dionica. Autori tu pojavu objašnjavaju pomoću veće discipline „ekonomskih zemalja europskih zemalja na ekonomski slabije zemlje, posebno na Italiju“.

Iako je obaveza ulaska u europsko područje nametnuta državama nakon što su ušle u Europsku uniju, vlade država mogu odgoditi ulazak. U tom slučaju država će imati više vremena za usvajanje politike za makroekonomsku stabilnost i usklađivanje institucijskog okruženja sa zemljama europskog područja. Iz toga proizlazi pitanje kada se zemlji najviše isplati prihvatiti euro. Prednosti

⁹Buiter (2005.) predlaže kako bi tranzicijske zemlje trebale uvesti euro kao paralelnu valutu jer bi se na taj način euroizirale postepeno, što bi bilo u skladu s kriterijima konvergencije za ulazak u europsko područje. Više o razlozima zašto ERM II može učiniti zemlju ranjivu na financijske šokove u Buiter (2005.).

ranijeg prihvatanja eura kao nacionalne valute su povećanje ekonomske i financijske integracije s europa. Jedno od snižavanje premije rizika zemlje, što podupire ekonomski rast (Backé i dr., 2004.). Nedostatak ranijeg prihvatanja eura je da se zemlja ranije odriče nezavisnosti monetarne politike i fleksibilnosti nacionalne valute, što smanjuje fleksibilnost politike dok s ostalim makroekonomskim politikama ne postigne okruženje koje podupire ekonomski rast. Za neke zemlje fleksibilnost tečajna važan je alat za postizanje ciklične ravnoteže nakon ulaska u Europsku uniju. Argument za zemlje koje postanu dio Europske unije da ne prihvate euro u prvoj godini članstva je kako će tijekom vremena imati više trgovinskih veza s Europskom unijom. Prema Frankel (2004.), ekonometrijska analiza pokazuje kako rastuće trgovinske veze vode prema većoj cikličnoj korelaciji, odnosno prema cikličnoj konvergenciji. Implikacija je kako se nove članice EU mogu bolje kvalificirati za kriterij optimalnog valutnog područja nekoliko godina nakon ulaska u EU. De Grauwe i Mongelli (2005.) pronalaze kako je europa imala značajan utjecaj na promjenu cijena na tržištu proizvoda.

Obstfeld (1997.) smatra kako će euro ukinuti nominalnu devaluaciju tečajna kao mehanizam prilagodbe na makroekonomske šokove, kojim zemlje mogu vratiti izgubljenu konkurentnost smanjenjem realnih plaća za dane nominalne nadnice. Autor smatra kako će euro izvršiti pritisak na sindikate da budu fleksibilniji u svojim zahtjevima. Alesina, Barro i Tenreyro (2002.) pronalaze kako prihvatanje strane valute povećava bilateralnu trgovinu, te dolazi do ujednačavanja cijena među zemljama. Bekaert (2012.) smatra kako je članstvo u Europskoj uniji povećalo ekonomsku i financijsku integraciju među europskim zemljama, a uvođenje eura kao službene valute nije dovelo do većje integracije. Tržišta dionica u češkoj, Maarskoj i Poljskoj imala su većju pozitivnu korelaciju nakon što su zemlje ušle u europa nego prije ulaska (Murinde i Poshakwale, 2004.). Ovi rezultati impliciraju kako ulaskom u europa je financijska tržišta tih zemalja postaju više integrirana i korelirana. Prema Jayaraman i Verdi (2013.), zemlje europa imaju gotovo tri puta većje povećanje u usporedivosti računovodstva (engl. *accounting comparability*) u odnosu na zemlje koje nemaju euro kao službenu valutu.

Europska središnja banka (2008.) navodi kako je uvođenje eura bilo pozitivno za ekonomije europa jer se trgovina roba i usluga povećala za oko 10% poena u odnosu na BDP, a tokovi direktnih stranih investicija povećali su se za 15% među zemljama europa. Prema

Europskoj središnjoj banci, euro je doprinio povećanju konkurencije i konvergencije cijena u trgovini, kao i povećanju aktivnosti spajanja i preuzimanja unutar zemalja europskog područja za oko 160% te između zemalja europskog područja i ostalih zemalja za 80% u proizvodnom sektoru do 2008. godine. Uvođenje eura utjecalo je na unutarnji financijski sustav. Euro je prihvaćen kao rezervna valuta kod mnogih središnjih banaka i postao je druga najvažnija valuta u međunarodnim transakcijama nakon američkog dolara.

Ideja kako postoji mogućnost raspada europskog područja nije se pojavila po prvi put za vrijeme financijske krize iz 2008. godine. Možnost napuštanja europskog područja postojala je od nastanka europskog područja. Međutim, značajne tehnološke poteškoće otežale bi napuštanje eura i uvođenje druge nacionalne valute, a nije ni sigurno kako bi se napuštanjem eura ekonomski problemi riješili. Vlade bi mogle donijeti odluku o napuštanju eura ako smatraju da bi realna deprecijacija mogla ukloniti značajne probleme sporog ekonomskog rasta te da ne bi došlo do previsoke inflacije nakon napuštanja eura. Uvođenjem nacionalne valute javio bi se i problem denominacije javnog duga u euru, a realna deprecijacija otežala bi servisiranje duga. Ne postoji konsenzus međunarodnim autorima bi li moguće ekonomske koristi prevladale troškove te koliko bi vremena trebalo proći da bi se napuštanje eura isplatilo.

Određeni autori smatraju kako glavne prepreke za napuštanje eura leže u političkim domeni. Zemlja koja se odluči na takav potez ne bi poštovala svoje obaveze prema drugim članicama europskog područja i njihovi donositelji odluka ne bi prisustvovali diskusijama o budućem smjeru europskog područja i Europske unije, što bi ih stavilo u podređeni položaj u odnosu na druge zemlje. Eichengreen (2007.) smatra kako bi ih visoke zajedničke vrijednosti, koje zemlje članice daju većem europskom projektu, spriječile u izlasku iz monetarne unije, osim u ekstremnim slučajevima. Izlazak zemlje iz Europske unije vjerojatno bi predstavljao značajan gubitak BDP-a. Prema Ottaviano i dr. (2014.), Ujedinjeno Kraljevstvo izlaskom bi izgubilo 2.2% do 9.5% BDP-a. Iako se u ekonomskoj literaturi mogu pronaći radovi o koristima uvođenja eura za Ujedinjeno Kraljevstvo (Minford, 2002.), takav se scenarij nije smatrao isplativim.

3.2.3. Odnos heterogenosti europodručja i optimalnog valutnog područja

Europodručje se može promatrati kao „prirodni eksperiment“ za teoriju optimalnog valutnog područja. U ekonomici kao društvenoj znanosti nema puno prirodnih eksperimenata za razliku od prirodnih znanosti, gdje se teorije i teze mogu lakše dokazati ili osporiti eksperimentima. Zato europodručje pruža jedinstven uvid u funkcioniranje valutnog područja. Horvath (2003.) navodi kako postoje prednosti i nedostaci tečajnog režima. Autor smatra kako je jedinstvena valuta više efikasna nego fleksibilni tečajni režim za malu otvorenu zemlju koja ima mobilnost faktora proizvodnje u određenom geografskom području te diverzificiranu strukturu proizvodnje. Bordo, Markiewicz i Jonung (2011.) smatraju kako su koristi od monetarne unije veće ako su zemlje otvorene i ako je njihova trgovina duboko povezana s ostalim zemljama u uniji. Međutim, autori navode kako su troškovi veći i ako su makroekonomski šokovi više asimetrični, te su mehanizmi prilagodbe manje učinkoviti u smanjenju tih šokova¹⁰. Ako mehanizmi nisu dovoljno razvijeni, onda ekspanzivna fiskalna politika može umanjiti negativne utjecaje šokova.

Prema teoriji optimalnog valutnog područja zemlje koje imaju zajedničku valutu bolje su zaštićene u slučaju da šok pogodi cijelo takvo područje. Jedinstveno valutno područje omogućava dijeljenje rizika od negativnog šoka. Ključna je pretpostavka dijeljenja rizika kako među zemljama članicama valutnog područja postoji ograničena i relativno niska razina trgovine među zemljama u obveznicama koje su denominirane u nacionalnoj valuti, odnosno u valuti koja nije zajednička cijelom jedinstvenom valutnom području. Ching i Devereux (2000.) zaključuju kako jedinstveno valutno područje podržava premisu o dijeljenju rizika koja se ne bi mogla ispuniti pod fleksibilnim tečajnim režimima.

Svako valutno područje ne treba nužno zadovoljavati uvjet optimalnosti. Mongelli (2002.) navodi uvjete kako bi se valutno područje moglo smatrati optimalnim. Uvjeti uključuju stope inflacije, fleksibilnost plaća i cijena, migraciju faktora proizvodnje, integraciju financijskog tržišta i tržišta rada, visoku trgovinsku otvorenost, diverzifikaciju proizvodnje i potrošnje, ali i stabilnost šokova i fiskalnu tečajnu integraciju. Europodručje nema političku i fiskalnu uniju, a

¹⁰Bordo, Markiewicz i Jonung (2011.) navode kako mehanizmi uključuju fleksibilnost plaća i cijena, kao i mobilnost rada i kapitala. Ovakvo je stajalište konzistentno s teorijom optimalnog valutnog područja.

ostali su uvjeti zastupljeni u određenom stupnju. Frankel (1999.) smatra kako su od svih uvjeta iz ekonomske literature najvažniji stupanj otvorenosti i korelacija dohotka. U ekonomskoj literaturi postoje dvije paradigme oko važnosti pojedinog utjecaja. Frankel spominje Eichengreen-Krugman tezu prema kojoj jedinstvena valuta potiče ekonomiju obujma i integraciju među zemljama, zbog čega proizvodnja u tim zemljama postane više specijalizirana. Prema ovoj tezi proizlazi zaključak kako će pasti korelacija dohotka među zemljama, one će postati ranjive na šokove ponude, a krajnji rezultat bit će raspad valutnog područja. Druga paradigma odnosi se na tezu endogenosti optimalnog valutnog područja. Frankel i Rose (1998.) navode kako jedinstvena valuta ne uklanja samo transakcijske troškove promjene valute već i smanjuje ostale trgovinske troškove. Autori navode kako će tijekom vremena zemlje u valutnom području imati veću u trgovinsku integraciju zbog koje će koristiti od integracije rasti¹¹. Dakle, Frankel i Rose zaključuju kako, čak i ako zemlje ne zadovoljavaju sve uvjete za članstvo u valutnom području, tijekom vremena će ih zadovoljiti zbog većine integracije. Mongelli (2002.) se nadovezuje na diskusiju i proširuje pojam endogenosti kako bi uključivao politiku integraciju. Međutim, svi navedeni autori nisu naveli jednu ključnu mogućnost. Integracija u valutnom području može se usporiti ili zaustaviti zbog nedostatka političke volje ili promjene u političkim preferencijama donositelja odluka na razini cijelog valutnog područja.

Istraživanja su pokazala kako se europodručje ne može smatrati optimalnim valutnim područjem prema nominalnim i realnim konvergencijama (Kadarmo, 2008.). Iako euro nije optimalno valutno područje, do 2007. napravljen je određen napredak prema tome od uvođenja eura, osobito što se tiče povećanja obujma trgovine među zemljama europodručja, financijske integracije te konvergencije inflacije. Međutim, kriterij mobilnosti rada, fleksibilnosti plaća te fiskalne i političke integracije još nije bio zadovoljen (Petreski, 2007.). Frankel i Rose (1998.) pronašli su jak pozitivan odnos između stupnja intenziteta bilateralne trgovine i bilateralne korelacije poslovnih ciklusa među zemljama europodručja. Europa je udaljenija od optimalnog valutnog područja nego valutne unije u Sjedinjenim Američkim Državama i Kanadi jer je mobilnost rada i brzina prilagodbe tržišta rada niža u Europi (Eichengreen, 1991.). Prema Eichengreen (1991.),

¹¹ Primjerice, u Europskoj uniji postoji djelomična zajednička regulacija koja se odnosi na radno zakonodavstvo, trgovinska pravila, telekomunikacijske usluge i druge direktive te smjernice. Kako su sve zemlje europodručja ujedno i članice Europske unije, zajednička regulacija odnosi se i na njih. Ovakvo institucijsko okruženje dovodi do većine integracije u europodručju.

realni tečaj, kao standardna mjera asimetričnih šokova, te realne cijene vrijednosnica, kao mjera poticaja investitorima da ulažu produktivni kapital me u regijama, bile su više varijabilne u Europi nego u SAD-u ili Kanadi.

Heterogene karakteristike europa dr u ja o ituju se u divergenciji inflacije pla a. Razlog su tome zasigurno razlike u gospodarskom rastu me u zemljama lanicama europa dr u ja. Me utim, to nije jedini razlog. Prema Höpner i Lutter (2018.), zbog razli itih režima odre ivanja pla a došlo je do dodatnog u inka divergencije pla a¹². U koordiniranim režimima pove anje nominalnih jedini nih troškova rada bilo je ispod ciljane razine inflacije od strane Europske središnje banke, a u nekoordiniranim režimima iznad ciljane razine. Osim što u europa dr u ju postoje razli iti sustavi odre ivanja pla a, heterogenost europa dr u ja vidljiva je u na inu na koji poduze a odre uju cijene. Financijska kriza pokazala je kako poduze a u financijskom sektoru imaju važnu ulogu u stvaranju preduvjeta u razdoblju prije krize. Zbog toga su financijska poduze a imala razli it utjecaj u zemljama europa dr u ja. Negativan utjecaj financijske krize sustavno je više utjecao na zemlje koje su bile financijski ranjivije na financijsku krizu. Gilchrist, Schoenle i Zakrajšek (2017.) smatraju kako su kod negativnog financijskog šoka poduze a u financijski slabijim zemljama nastojala zadržati nov ane tokove podizanjem marži premda je to uzrokovalo smanjenje tržišnog udjela, dok su poduze a u zemljama s ve im financijskim kapacitetom smanjila marže. Prema autorima, u monetarnoj uniji s heterogenim financijskim kapacitetom to dovodi do unutrašnje devaluacije u zemljama koje su prije krize bile u financijski boljem položaju. Iz toga proizlazi zaklju ak kako unilateralna fiskalna devalvacija zemalja sa slabijim financijskim kapacitetom može popraviti blagostanje cijene monetarne unije. Njihovi rezultati imaju sljede e implikacije na oblikovanje politike. U zemljama s boljim financijskim kapacitetom poduze a su reagirala smanjivanjem cijena, što je dovelo do pritiska na unutrašnju devalvaciju. Me utim, zbog toga u zemljama kojima je potrebna unutrašnja devalvacija cijene trebaju pasti više nego u zemljama gdje je pritisak na unutrašnju devalvaciju manji. To govori kako je formiranje cijena od strane poduze a u europa dr u ju dovelo do suprotnog u inka koji je potreban za unutrašnju devalvaciju, što je poja alo trošak unutrašnje devalvacije financijski slabijih zemalja.

¹² Istraživanje je provedeno na podacima od 12 zemalja europa dr u ja izme u 1999. i 2008. Istraživanje ne uklju uje razdoblje nakon financijske krize, što može utjecati na rezultate sli nih istraživanja.

3.3. Utjecaj institucijskoga okruženja europodru ja na makroekonomsku stabilnost

Podru je europodru ja predstavlja jedinstveno institucijsko okruženje u svijetu u kojemu zemlje članice imaju zajedničku monetarnu politiku pod kontrolom nezavisne Europske središnje banke s mandatom održavanja stabilnosti cijena. S druge strane određivanje fiskalne politike prepušteno je zemljama članicama koje imaju kontrolu nad formiranjem vlastitog poreznog sustava i državne potrošnje, uz određena ograničenja. Pravila pod kojima države članice smiju upravljati svojom fiskalnom politikom određena su Paktom o stabilnosti i rastu te Ugovorom iz Maastrichta. Drugim riječima, zemlje su se odrekle vlastite monetarne politike te su prihvatile ograničenja na fiskalnu politiku. To predstavlja problem u slučajevima kao što je financijska kriza, kada je potrebna državna intervencija. Naime, Europska središnja banka formira monetarnu politiku na temelju kretanja inflacije i drugih ekonomskih pokazatelja u europodru ju, a ne na temelju samo jedne zemlje. Ako dođe do efekta prelijevanja krize iz jedne zemlje u drugu, ovakav pristup može dovesti do ignoriranja znakova krize prije početka krize. Monetarna politika manje je efikasna kada se gleda sa stajališta zemlje u kojoj je kriza počela. Međutim, Europska središnja banka kroz makroprudencijalnu regulaciju i superviziju može bolje utjecati na održavanje makroekonomske stabilnosti cijelog europodru ja nego što bi to mogle nacionalne središnje banke.

Ograničenost fiskalne politike može se negativno odraziti na učinkovitost reakcije zemlje na negativne šokove. U slučaju negativnog šoka potražnje, ekspanzivna fiskalna politika može smanjiti ili ukloniti proizvodni jaz te vratiti kretanje BDP-a na putanju prije šoka. Međutim, može se dogoditi da zbog ograničene fiskalne politike za vrijeme krize zemlje europodru ja nemaju dovoljno fiskalnog prostora za optimalnu fiskalnu politiku. U nekim slučajevima može se dogoditi i da su zemlje europodru ja zbog fiskalnih pravila prisiljene voditi kontrakcijsku fiskalnu politiku u vrijeme kada je potrebna ekspanzivna fiskalna politika. To vodi prema pojačanju negativnog kretanja poslovnoga ciklusa te većih negativnih posljedica na zaposlenost, plaće i proizvodnju. Ovakvo institucijsko okruženje povećava rizik od nestabilnosti prije nego se one materijaliziraju, odnosno dodatno povećava makroekonomske nestabilnosti tijekom krize. Makroekonomska stabilnost u europodru ju ne ovisi samo o monetarnoj i fiskalnoj politici nego i o stanju na tržištu proizvoda i tržištu rada koja su neujednačena u europodru ju. Naime, svaka

zemlja uređuje pravila na ovim dvama tržištima. Kako institucijsko okruženje nije sasvim koordinirano u svim zemljama europskog područja, mogu se pojaviti ranjivosti koje negativno utječu na makroekonomsku stabilnost. Europski donositelji odluka predlagali su strukturne reforme na tržištu proizvoda i tržištu rada kako bi se zemlje lakše prilagodile na krizu. Cilj prijedloga bio je fokusiran na povećanje produktivnosti, zaposlenosti, investicija, kao i efikasniju alokaciju resursa te poboljšanje prilagodbe na šokove. Osim što bi ove reforme pomogle pojedinim zemljama, one bi također mogle imati pozitivan utjecaj na funkcioniranje monetarne unije.

Europska središnja banka (2015.) smatra kako koordinirane reforme na tržištu proizvoda i tržištu rada imaju veći i makroekonomski utjecaj nego pojedine reforme. Europska središnja banka navodi kako brze reforme imaju veće koristi u kratkom i dugom roku nego postepene promjene zbog brže prilagodbe cijena i plaća, što pomaže u poboljšanju ekonomskog rasta i zaposlenosti.

Strukturne reforme na tržištu proizvoda i tržištu rada također se mogu promatrati u kontekstu dugoročnih izazova u europskom području. Izazovi su postali više istaknuti zbog sporog oporavka bruto domaćeg proizvoda nakon financijske krize iz 2008. godine. Niska stopa rasta produktivnosti, privatnoga i javnog ulaganja te spor rast populacije zbog demografskih promjena i starenja stanovništva. Demografske promjene posebice su problematične zbog smanjenja udjela radno aktivnog stanovništva u ukupnom broju stanovnika. Poboljšanje tržišta proizvoda i tržišta rada s ciljem uključivanja većeg broja radnika u radnu snagu, povećanje ukupnoga broja radnih sati, smanjenje barijera za ulazak novih poduzeća na tržište i poticanje konkurencije neka su od rješenja koja bi mogla odgovoriti na dugoročne izazove. Drugi skup rješenja odnosi se na poboljšanje strukture europskog područja kako bi se uklonile ranjivosti koje mogu nastati zbog asimetričnih šokova i endogenih divergencija u konkurentnosti i gospodarskom rastu.

3.3.1. Utjecaj zajedničke monetarne politike na gospodarski rast

Europska središnja banka zadužena je za određivanje i implementaciju zajedničke monetarne politike za sve zemlje članice europskog područja. Njezin je glavni mandat održavati stabilnost cijena, koja je definirana kao postotna godišnja promjena u harmoniziranom indeksu potrošačkih cijena (engl. *Harmonised Index of Consumer Prices, HICP*) ispod 2%, ali blizu 2% u srednjem roku. Za takve ciljane stope inflacije smatra se kako su dovoljno niske da se spriječe negativni utjecaji previsoke inflacije te dovoljno visoke da se spriječi i pojava deflacije. Kako monetarna politika djeluje s vremenskim pomakom, cilj održavanja stabilnosti cijena postavljen je za srednji rok. Indeks HICP mjeri promjenu cijena potrošačke košarice u svim zemljama europskog područja. Stoga usmjerenost Europske središnje banke na indeks HICP prikladan je način za provedbu monetarne politike za cijelo europsko područje. Iz toga proizlazi kako monetarna politika ne može riješiti one ekonomske probleme koji se odnose na samo jednu zemlju europskog područja, a ne i na ostale.

U oblikovanju monetarne politike Europska središnja banka služi se dvama različitim pristupima: ekonomskom analizom i monetarnom analizom. Ekonomska analiza usmjerena je na istraživanje utjecaja promjena makroekonomskih varijabli tijekom poslovnoga ciklusa kako bi se unaprijed pronašli rizici za održavanje stabilnosti cijena. Monetarna analiza služi za istraživanje kako promjene u rastu monetarnih agregata djeluju na inflacijske pritiske u srednjem i dugom roku. Prema ekonomskoj teoriji inflacija je monetarni fenomen, te stoga monetarna politika može u dugom roku djelovati samo na stabilnost cijena, ali na poboljšanje rasta bruto domaćeg proizvoda ne može. Međutim, monetarna politika može u srednjem roku utjecati na smanjenje nominalnih kamatnih stopa, što pridonosi poboljšanju stope domaćeg proizvoda i zaposlenosti.

Kako bi jednostavnije postigla svoj cilj stabilnosti cijena, Europska je središnja banka institucija nezavisna o političkim odlukama. Ekonomska teorija smatra kako je upravo nezavisnost središnje banke ključna stavka u upravljanju održavanjem buduće inflacije. Naime, kada bi odluke o monetarnoj politici bile podložne političkoj volji, mogao bi postojati kratkoročni interes političara za nižim kamatnim stopama s ciljem povećanja dohotka. Međutim, takva bi politika u dugom roku rezultirala višom razinom inflacije. Zato je kao ključni cilj monetarne politike Europske središnje banke postavljena stabilnost cijena.

Odluke o monetarnoj politici donosi Upravno vijeće Europske središnje banke. Vijeće se sastoji od 6 članova Izvršnog odbora te 19 guvernera nacionalnih središnjih banaka zemalja europskog područja. Glavni je instrument za provedbu monetarne politike ključna kamatna stopa, kojom Europska središnja banka može utjecati na stopu inflacije, gospodarski rast i zaposlenost. Europska središnja banka (2008.) navodi kako jedinstveni instrument podrazumijeva odgovornost za samo jedan mandat, odnosno kako bi više i broj mandata otežao provođenje monetarne politike i time doveo do više stope nezaposlenosti i inflacije. Ovakvo tumačenje odgovornosti središnje banke u suprotnosti je s dualnim mandatom američke središnje banke Federalnih rezervi, prema kojem je ta banka odgovorna za postizanje pune zaposlenosti i stabilnosti cijena.

Postojanje monetarne unije u europskom području može dodatno doprinijeti složenosti u formiranju ekonomske politike. De Grauwe (2013.) smatra kako monetarna unija u europskom području pojačava kretanja poslovnoga ciklusa na nacionalnoj razini. Za svoj argument autor navodi kako Europska središnja banka ne može odrediti ključnu kamatnu stopu koja će istovremeno odgovarati svim zemljama europskog područja, nego je ona preniska za zemlje koje imaju snažnu poslovnu ekspanziju, a previsoka za zemlje u recesiji. Prema De Grauwe, zemlje sa snažnom ekspanzijom imaju i više stope inflacije u odnosu na zemlje u recesiji, a ta inflacija smanjuje realne kamatne stope koje dodatno pojačavaju ekspanziju. Stoga ključna kamatna stopa Europske središnje banke može pridonijeti u formiranju endogenih divergencija u gospodarskom rastu zemalja europskog područja.

3.3.2. Utjecaj financijske otvorenosti zemalja europa na financijska tržišta

U zadnja etiri desetlje a postoji trend konsolidacije regulatornog okruženja u financijskom sustavu te liberalizacija financijskih tržišta. Uzroci se mogu objasniti pomo u globalizacije financijskih tržišta, ja anja trgovinskih veza, ali i promjene paradigme u pristupu formiranja regulatornog okruženja, što je dovelo do smanjenja stupnja regulacije financijskih tržišta. Klju nu ulogu imalo je otvaranje financijskih tržišta, prilagodba prudencijalne regulacije promjenama u financijskom okruženju, ja a uloga financijskih posrednika i ve a konkurencija na tržištu financijskih proizvoda i usluga. Pove anjem financijske otvorenost može se do i do jednostavnijeg toka kapitala s manje regulatornih barijera, odnosno do pove anja direktnih stranih investicija.

Ekonomska literatura prepoznala je uvjete koji trebaju biti zadovoljeni kako bi poboljšanje financijske otvorenosti imalo koristi za gospodarstvo. Financijska otvorenost pridonosi razvoju tržišta vrijednosnica jedino ako postoji odre ena razina stupnja razvoja zakonodavnog sustava i institucija (Chinn i Ito, 2006.)¹³. Prema autorima, trgovinska otvorenost preduvjet je za otvaranje financijskog sustava i financijski razvoj, a razvoj bankovnog sustava je preduvjet za razvoj tržišta vrijednosnica. Me utim, mjerenje financijske otvorenosti razlikuje se ovisno o metodologiji istraživa a. Iako je u to vrijeme bilo mnogo literature o u incima liberalizacije financijskog sustava, nije postojao jedinstven na in mjerenja financijske otvorenosti koji bi se mogao koristiti u istraživa ke svrhe. U svom kasnijem radu Chinn i Ito (2008.) predstavljaju novi indeks za mjerenje financijske otvorenosti¹⁴.

Bekaert, Harvey i Lundblad (2005.) pronalaze kako liberalizacija tržišta vrijednosnica i otvorenost kapitalnog ra una smanjuju varijabilnost rasta potrošnje. Prema njihovim zaklju cima,

¹³ Ovdje Chinn i Ito (2006.) kao uvjet navode visoku razinu vladavine prava, kvalitete birokracije te nisku razinu korupcije.

¹⁴ Autori uspore uju svoj indeks sa metodologijom Me unarodnog monetarnog fonda. Za više o informacija o razlikama u istraživanju vidi Chinn i Ito (2008.).

zemlje koje imaju otvoreniji kapitalni račun i nakon što otvore tržište vrijednosnica imaju veće smanjenje varijabilnosti rasta potrošnje nego zemlje s manje otvorenim kapitalnim računom¹⁵.

U ekonomskoj literaturi postoji mnogo radova koji povezuju financijsku otvorenost s gospodarskim rastom. Međutim, manji je broj radova koji u odnos stavljaju financijsku otvorenost i ukupnu produktivnost. Kose, Prasad i Terrones (2008.) pronalaze kako direktne strane investicije i portfeljna ulaganja povećavaju ukupnu faktorsku produktivnost. Kao jedan od mogućih razloga, autori navode kako financijska otvorenost može utjecati na alokaciju outputa i inputa od manje produktivnih proizvoda do produktivnijih, kao i na ulazak novih poduzeća na tržište, što može pozitivno utjecati na ukupnu faktorsku produktivnost bez značajnog povećanja zaposlenosti. Međutim, takve koristi od poboljšanja financijske otvorenosti obično se vide tek u srednjem ili dugom roku.

Zbog utjecaja globalizacije, koristi od poboljšanja financijske otvorenosti mogu se vidjeti kroz veća ulaganja u tehnologiju. Otvoreni kapitalni račun može doprinijeti razvoju financijskih tržišta jer direktne strane investicije u potrazi za većim prinosima mogu pronaći atraktivne investicije u zemljama u razvoju, koje uglavnom imaju više stope rasta od razvijenih zemalja.

Liberalizacija tržišta kapitala ne treba imati pozitivne učinke. Kratkoročna kretanja kapitala, posebice špekulativnog kapitala, mogu pridonijeti nesigurnosti, volatilnosti cijena imovina i rastu rizika. U tom slučaju liberalizacija tržišta kapitala može prouzročiti kratkoročne ekonomske nestabilnosti. Prema Stiglitz (2004.), financijska liberalizacija najviše je pridonijela prošlim financijskim i ekonomskim krizama u zemljama u razvoju. Autor smatra kako nekonzistentnost u ekonomskom rastu i kamatama kod zemalja u razvoju s niskim stupnjem razvoja tržišta vrijednosnica stvara ograničenja u korištenju financiranja države javnim dugom. S druge strane odljev kapitala za vrijeme financijske krize pridonosi pogoršanju krize. Za taj argument autor navodi financijske krize u istoazijskim i latinoameričkim zemljama u kasnim 1990-im godinama¹⁶. Obstfeld (2008.) navodi kako unatoč brojnim studijama postoji malo uvjerljivih

¹⁵ Prema Bekaert, Harvey i Lundblad (2005.), financijska liberalizacija povezana je sa smanjenjem omjera volatilnosti rasta potrošnje i rasta BDP-a, što može ukazivati na poboljšanje dijeljenja rizika. Rezultati također pokazuju kako postoje razlike između zemalja ovisno o veličini bankarskog sektora i sektora države.

¹⁶ Za primjer navodi kako je središnja banka u Brazilu podignula kamatnu stopu s ciljem sprječavanja odljeva kapitala iz zemlje, što se negativno odrazilo na gospodarski rast i zaposlenost. Za više informacija zašto povećanje financijske otvorenosti može dovesti do financijskih i ekonomskih nestabilnosti pogledati Stiglitz (2004.).

dokaza kako financijsko otvaranje zemalja u razvoju ima direktne pozitivne učinke na ekonomsko blagostanje ili stope rasta tih zemalja. Obstfeld nije sklon tezi kako poboljšanje financijske otvorenosti podiže ekonomsko blagostanje i provedbu reformi, ali zato smatra kako poboljšanje financijske otvorenosti poveća i snagu ekonomskih kriza. Međutim, Bekaert, Harvey i Lundblad (2011.) pokazuju kako povećanje ekonomskog rasta zbog poboljšanja financijske otvorenosti nadoknađuje gubitak rasta nakon financijskih kriza.

Sloboda kretanja kapitala jedna je od glavnih karakteristika jedinstvenog tržišta EU. Prije nego su zemlje Europske unije pristupile europskoj i preuzele euro kao službenu valutu, trebale su poboljšati financijsku otvorenost. To je pomoglo u povećanju kretanja kapitala između zemalja europske, ali i uklonilo tečajni rizik. Iako ne postoje ograničenja na kapitalne transakcije među zemljama na razini EU, ostale su djelomične nacionalne barijere na slobodno kretanje kapitala. Pristup EU prema financijskoj otvorenosti na tržištu europske temelji se na djelomičnoj harmonizaciji institucijskoga okruženja i kontroli financijskoga sektora od strane supranacionalnih institucija. To implicira kako još postoje razlike u financijskoj otvorenosti i liberalizaciji financijske industrije među zemljama europske. Moguće je kako novije članice EU nisu imale dovoljno vremena nakon ulaska u Uniju za poboljšanje svojih tržišta kapitala te razvoja institucijskoga okruženja u kojem će financijski sustav doći do razine koja prevladava u starijim članicama EU. Konvergencija stupnja razvoja financijskih tržišta unutar europske ovisi o stupnju ekonomskog razvoja zemalja i dinamici provedbe reformi institucijskoga okruženja. U europskoj postoje zemlje u razvoju koje trebaju napraviti reformu institucijskoga okruženja kako bi ubrzale konvergenciju prema bogatijim zemljama i dosegnule viši stupanj razvijenosti financijskoga tržišta.

Poboljšanje financijske otvorenosti nije imalo jednak učinak na sve zemlje nakon što su postale članice Europske unije. Zemlje Europske unije imale su koristi od članstva u Uniji, ali nema značajnijega učinka nakon što su prihvatile euro kao nacionalnu valutu (Gehring, 2012.). Nadalje, istraživanje pokazuje kako su istočnoeuropske zemlje imale naj snažniji pozitivni učinak

na gospodarski rast, manji pozitivni u inak uo en je u Portugalu, Italiji, Irskoj, Gr koj i Španjolskoj, a u zemljama centralne Europe nije primije en zna ajan pozitivni u inak¹⁷.

3.3.3. Utjecaj konkurentnosti tržišta proizvoda na gospodarski rast europodru ja

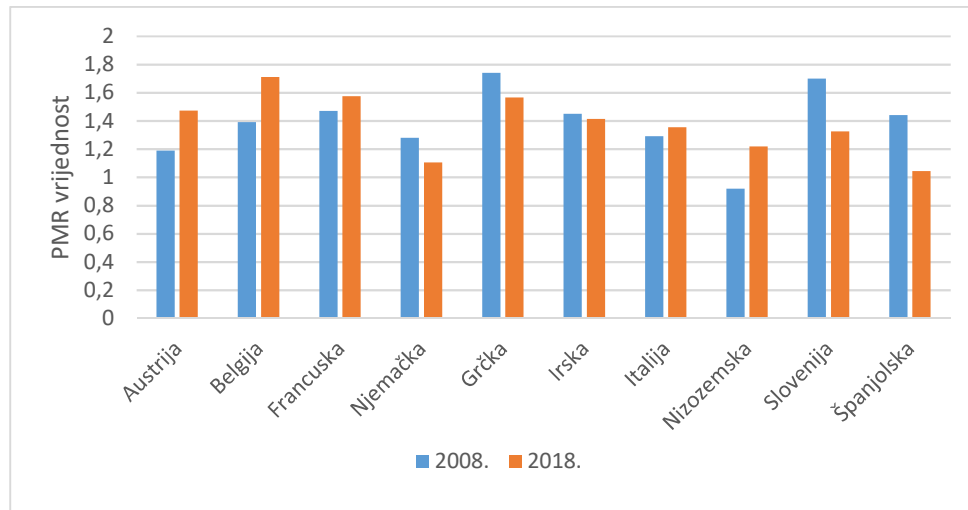
Prednosti i nedostaci reformi tržišta proizvoda ovise o na inu implementacije reformi te o redoslijedu provo enja reformi. Diskusija u ekonomskoj literaturi esto se vodi oko redoslijeda provo enja reformi, odnosno je li za gospodarstvo bolje napraviti reformu tržišta rada ili tržišta proizvoda. Blanchard i Giavazzi (2001.) smatraju kako bi europske zemlje prvo trebale deregulirati tržište proizvoda jer bi onda lakše bilo napraviti potrebne reforme tržišta rada. Argument za svoju tezu autori pronalaze u ideji kako nekonkurentno tržište proizvoda nudi odre enu rentu postoje im poduze ima na tržištu i sindikatima. Kada bi se prvo provela reforma tržišta proizvoda s ciljem deregulacije, tada bi se smanjile rente, što bi smanjilo otpor postoje ih poduze a i sindikata prema reformi.

Pri odabiru redoslijeda reformi potrebno je uzeti u obzir trenutna ne ekonomske prilike. Mogu e je kako odgovaraju i redoslijed reformi ovisi o makroekonomskim uvjetima. Nakon financijske krize, Europska središnja banka snizila je nominalnu klju nu kamatnu stopu na razinu blizu 0%. Redoslijed reformi tržišta proizvoda i tržišta rada može ovisiti o zamci likvidnosti. Upravo je to zaklju ak u radu Eggertsson, Ferrero i Raffo (2012.), koji pronalaze kako reforme tržišta rada i tržišta proizvoda imaju u inke smanjenja inflacije te usporavaju normalizaciju kamatnih stopa. Zbog toga autori predlažu da se u ekonomijama u zamci likvidnosti prvo treba napraviti reforma tržišta rada, a kasnije reforma tržišta proizvoda.

Strukturne reforme sporo su provedene u zemljama europodru ja nakon financijske krize iz 2008. godine. Sve zemlje europodru ja nisu napravile potrebne reforme koje pove avaju fleksibilnost tržišta rada i konkurentnost tržišta proizvoda. Odre ene zemlje provele su neke od reformi na

¹⁷ Gehringer (2012.) kao razlog navodi kako je institucijsko okruženje Europske unije pomoglo u smanjenju negativnih rizika za nove lanice te im omogućilo da imaju kontinuirane deficite na tekum ra unu koji su smatrani održivima u dugom roku.

tržištu proizvoda. Grčka, Njemačka, Slovenija i Španjolska smanjile su regulaciju na tržištu proizvoda. Međutim, u Austriji, Belgiji i Francuskoj došlo je do blagog rasta regulacije (Slika 11).

Slika 12: Promjena regulacije na tržištu proizvoda u odabranim zemljama europskog područja između 2008. i 2018. godine

Izvor: Izrada autora prema OECD Library (2018.) indeksom PMR (engl. *Product Market Regulation*). Indeks PMR je međunarodno usporedivi skup pokazatelja koji obuhvaća formalne propise iz ovih područja: pravne i administrativne prepreke za poduzetništvo, prepreke međunarodnoj trgovini i ulaganjima te državna kontrola poslovnih poduzeća. Viša vrijednost indeksa znači strožu regulaciju, a vrijednost indeksa kreće se od 0 do 6.

Alesina, Ardagna i Galasso (2008.) pronalaze kako su europske zemlje brže napravile reforme tržišta proizvoda nego tržišta rada, a vladama je bilo lakše provesti strukturne reforme u lošim gospodarskim vremenima. Njihovo istraživanje pokazuje kako se regulacija tržišta proizvoda smanjuje kada dodana vrijednost i troškovi rada padaju u sektoru, odnosno kada se sektorske rente smanjuju. Iz toga proizlazi kako su tržišta proizvoda deregulirana u zemljama i sektorima koja imaju nižu zaposlenost.

Najveća potreba za reformom tržišta proizvoda i tržišta rada bila je u zemljama europskog područja u kojima je došlo do naglog prestanka pozitivnog toka kapitala. Zemlje su trebale napraviti reforme s ciljem uklanjanja rigidnosti strukture gospodarstva. Europska središnja banka (2015.) navodi

procjenu Europske komisije kako su Direktiva o uslugama na unutarnjem tržištu i reforme poslovnog okruženja napravljene do sredine 2013. godine povećale produktivnost rada za 4.3% u Španjolskoj, 5.7% u Italiji, 7% u Grčkoj te 9% u Portugalu. Međutim, Europska središnja banka napominje kako su dodatne reforme potrebne kako bi se poboljšalo tržište rada i tržište proizvoda. Za primjer središnja banka navodi kako bi dodatne reforme mogle povećati BDP za 5.5% u Portugalu i 1.3% u Irskoj do 2020. te 10% u Italiji i Grčkoj u dugom roku.

Reforme tržišta proizvoda imaju svoju političku komponentu. Politička volja ovisi o trenutnoj poziciji gospodarstva u poslovnom ciklusu. U dobrim vremenima, kada postoji gospodarski rast, manji je pritisak na promjene u strukturi tržišta proizvoda. Nesigurnost ishoda reforme tržišta proizvoda može negativno utjecati na dinamiku kretanja gospodarskog rasta i na političke ciljeve. Budući da postoje i poduzeća i sindikati imaju koristi od renti na slabo konkurentnom tržištu proizvoda, gdje su barijere ulaska novih poduzeća visoke, u dobrim vremenima gospodarskog rasta interes za promjenama nije visok. Pod takvim se pretpostavkama može postaviti suprotna teza, kako za vrijeme gospodarske recesije interes za promjene strukture tržišta proizvoda raste. Povećanje konkurentnosti tržišta proizvoda s političke se dimenzije može smatrati kao rješenje za postojeće gospodarske probleme.

Reforma tržišta proizvoda ne treba nužno imati pozitivne učinke u kratkom roku. Deregulacija tržišta proizvoda može dovesti do zatvaranja postojećih poduzeća zbog ulaska novih. Taj Schumpeterov proces „kreativne destrukcije“ može dovesti do privremenog rasta nezaposlenosti. Ako postoji značajan trošak otpuštanja radnika, proces se može usporiti. Zato Alesina, Ardagna i Galasso (2008.) navode kako je smanjenje troška otpuštanja radnika preduvjet za uspješno smanjenje regulacije na tržištu proizvoda.

Postoje različiti ciljevi reformi tržišta proizvoda, a oni uključuju jednostavnije osnivanje novih poduzeća, lakši ulazak poduzeća na tržište, smanjenje regulatornih barijera, carinskih i necarinskih stopa te barijera trgovini, povećanje konkurencije, ukidanje kontrole cijena ili uloge države u proizvodnji. Dodatno, reforma tržišta proizvoda može biti usmjerena na smanjenje ekonomskih renti, odnosno dodatno plaćanje u odnosu na trošak koji je potreban kako bi se faktor proizvodnje upotrijebio. Postoje dva različita tumačenja je li ekonomska renta pozitivna ili

negativna za gospodarski rast. Prema jednom razmišljanju, ekonomske rente poti u poduze a na ulaganje u fiksni kapital, istraživanje i razvoj te inovacije radi dobivanja prava na intelektualno vlasništvo. To vodi prema ve em ekonomskom rastu i pozitivno je za društvo u cjelini. Drugo razmišljanje pokazuje kako poduze a žele zadržati ekonomske rente i sadašnju poziciju na tržištu, pa se okre u moralno i socijalno upitnim metodama poput lobiranja ili korupcije. Me utim, treba razlikovati pojam ekonomske rente od ponašanja s ciljem traženja renti (engl. *rent seeking behavior*), odnosno od pove anja vlastitog bogatstva bez stvaranja novog bogatstva za društvo. U ekonomskoj teoriji postoji bogata literatura o negativnom utjecaju ponašanja s ciljem traženja renti na ekonomiju. Griffith i Harisson (2004.) pronalaze kako je razina ekonomskih renti negativno povezana sa zaposlenosti i investicijama, odnosno kako ve a konkurencija pridonosi zaposlenosti i investicijama, posebno u sektoru usluga¹⁸. Autori navode kako zemlje s nižom prosje nom razinom renti imaju višu produktivnost, ali i produktivnost faktora proizvodnje i investicija u istraživanje i razvoj. Sli an rezultat dobili su Schwab i Werker (2018.), koji pronalaze snažnu negativnu vezu izme u ekonomskih renti i ekonomskog rasta, posebno u siromašnijim zemljama koje imaju slabije razvijeno institucijsko okruženje.

Jedan od klju nih ciljeva reformi tržišta proizvoda može biti pove anje konkurencije me u poduze ima na tržištu. To uklju uje postoje a poduze a na tržištu, ali i nova poduze a koja e tek u i na tržište zbog provedene reforme liberalizacije tržišta proizvoda. Prema ekonomskoj teoriji pove anje konkurencije na tržištu može voditi prema boljoj alokaciji resursa te nižim cijenama za potroša e. Ve a konkurencija poti e poduze a na ve u inovativnost kako bi imala bolji tržišni položaj. Reorganizacija unutar poduze a zbog promjene strukture tržišta proizvoda može pozitivno utjecati na rast produktivnosti. Griffith, Harrison i Simpson (2006.) potvr uju predvi anja ekonomske teorije na istraživanju o utjecaju provedenih reformi tržišta proizvoda tijekom Programa jedinstvenog tržišta (engl. *Single Market Programme*) u ranim 1990-im godinama, koji je ukinuo barijere ulaska na tržište te regulatorne barijere trgovini. Autori pronalaze kako su napravljene reforme tržišta proizvoda pove ale konkurenciju na tržištu, smanjile prosje nu profitabilnost, ali i dovele do rasta inovacija i produktivnosti.

¹⁸Ovo istraživanje potvr uje teoretska predvi anja. Naime, pove anje konkurencije dovodi do približavanja cijena marginalnim troškovima, što pove ava potražnju.

Ako strukturna reforma tržišta proizvoda može dovesti do rasta inovacija, koji onda vodi prema rastu produktivnosti, proizlazi implikacija kako takve reforme mogu pozitivno utjecati na gospodarski rast. U istraživanju Cincera i Galgau (2005.) navode kako povećanje ulaska poduzeća na tržište vodi višoj stopi gospodarskoga rasta, zaposlenosti, ulaganja u istraživanje i razvoj te ima pozitivan utjecaj na produktivnost rada¹⁹. Autori pronalaze kako su smanjenje kontrole cijena, skrivenih barijera na uvoz, kao i povećanje kvalitete regulacije te olakšavanje pokretanja novog poduzeća imali pozitivan utjecaj na ulazak i izlazak poduzeća s tržišta. Njihovo istraživanje pokazalo je kako su sektori uredskih strojeva, kompjutora, radija, televizije i komunikacija imali najviše koristi od povećanja rasta produktivnosti zbog većeg broja ulazaka i izlazaka poduzeća s tržišta.

Alesina et al. (2003.) pronalaze kako regulacija ima negativan učinak na investicije, osobito regulacija barijere ulaska na tržište. Iz toga autori zaključuju kako je regulatorna reforma tržišta proizvoda usmjerena na liberalizaciju ulaska novih poduzeća na tržište dovesti do novih investicija. Scarpetta, Hemmings, Tressel i Woo (2002.) u istraživanju na podacima iz OECD zemalja pronalaze kako ulazak novih poduzeća na tržište ima pozitivan utjecaj na rast produktivnosti, premda se uglavnom radi o malom učinku koji se razlikuje ovisno o industriji. Prema autorima, utjecaj poduzeća koja izlaze iz tržišta također je pozitivan, što upućuje na to da se radi o poduzećima s ispodprosječnim razinama produktivnosti.

¹⁹Cincera i Galgau (2005.) ovdje govore o pozitivnom utjecaju varijable bez laganja koja se odnosi na ulazak poduzeća na tržište. Međutim, varijabla s jednim vremenskim pomakom pokazuje negativan utjecaj ulaska poduzeća na gospodarski rast, ulaganje u istraživanje i razvoj te rast zaposlenosti. Više informacija o metodi istraživanja može se naći u Cincera i Galgau (2005.).

3.3.4. Utjecaj fleksibilnosti tržišta rada na gospodarski rast europodru ja

Financijska kriza u europodru ju iz 2008. godine, kao i kasnija dugovna kriza, imale su znaajan utjecaj na provedbu strukturnih reformi. Negativne promjene na tržištima kapitala ukazale su na potrebu za reformom tržišta rada. Promjena institucijskoga okruženja nije se dogodila istovremeno u svim zemljama europodru ja. Prema Turrini, Koltay, Pierini, Goffard i Kiss (2014.), u prvoj fazi reforme su u zemljama EU uglavnom bile usredoto ene na smanjenje negativnog utjecaja krize na zaposlenost. Autori navode kako su u drugoj fazi reforme bile fokusirane na pove anje fleksibilnosti tržišta rada, odnosno na fleksibilnije radno vrijeme, smanjenje zaštite rada i kolektivno pregovaranje. Oni tako er pokazuju kako su reforme za smanjenje poreza na rad postale rje e zbog fiskalnih ograni enja prora una, odnosno politike štednje u nekim zemljama europodru ja.

Donositelji odluka u europodru ju nakon financijske krize smatrali su kako se reformom tržišta rada može unaprijediti gospodarski rast u zemljama europodru ja. Zato su istaknuli kako provo enje strukturnih reformi može imati pozitivan utjecaj na potencijalni bruto doma i proizvod. Me utim, taj utjecaj ovisi o stupnju fleksibilnosti tržišta rada. Naime, što je tržište rada manje fleksibilno, to pozitivan utjecaj reforme tržišta rada može biti ve i. Zemlje koje ve imaju fleksibilna tržišta rada mogu imati manje koristi od liberalizacije tržišta rada, dok zemlje s manje fleksibilnim tržištem rada mogu o ekivati zna ajniji utjecaj. Istu logiku koristi Fatás (2016.), koji smatra kako reforma tržišta rada može imati ve e koristi za zemlje europodru ja s manje fleksibilnim tržištem rada, a koje su tako er imale zna ajan pad bruto doma eg proizvoda nakon financijske krize te krize javnog duga. Zato Fatás navodi kako bi poboljšanje tržišta rada pove alo potencijalni bruto doma eg proizvod u Gr koj za 20%, a od 3 do 10% u ostalim zemljama u periferiji europodru ja.

Europodru je u odnosu na Sjedinjene Ameri ke Države kontinuirano ima višu stopu nezaposlenosti. Kao jedan od razloga navodi se to što je zaštita o sigurnosti zaposlenja u SAD-u niža. Takvo je razmišljanje potaknulo neke zemlje europodru ja na provo enje reforme tržišta rada koja je uklju ivala poticanje poduze a na zapošljavanje radnika na odre eno vrijeme. Europske zemlje nastojale su ugovorima na odre eno vrijeme uiniti tržište rada fleksibilnijim

bez smanjivanja troškova otpuštanja radnika. Me utim, u inak takve reforme može imati negativne posljedice. Blanchard i Landier (2001.) pokazuju kako ugovori na određeno vrijeme dovode do većeg zapošljavanja i otpuštanja radnika, što može dovesti do više nezaposlenosti. Autori navode kako je, čak i ako dođe do smanjenja nezaposlenosti, blagostanje radnika niže jer trebaju prolaziti kroz više kratkotrajnih poslova prije nego što dobiju stalni posao. Prema njihovom istraživanju, niži troškovi zapošljavanja radnika na određeno vrijeme potiču poduzeća na formiranje rutinskih i niže produktivnih poslova. Blanchard i Landier zaključuju kako je utjecaj ugovora na određeno vrijeme negativan za mlade radnike²⁰. Slično istraživanje proveli su Alonso-Borrego, Fernández-Villaverde i Galdon-Sanchez (2005.), koji prema podacima iz Španjolske pronalaze kako ugovori na određeno vrijeme povećavaju nezaposlenost, smanjuju proizvodnju i podižu produktivnost.

Europska središnja banka (2015.) navodi kako je Španjolska provela značajnu reformu tržišta rada 2012. godine, zbog koje je do prve polovice 2013. došlo do pada jediničnih troškova rada za 50% i formiranja 25.000 novih trajnih ugovora o radu mjesečno.

Reforma tržišta rada može utjecati na gospodarski rast povećanjem produktivnosti, zaposlenosti i plaća. Me utim, utjecaj reformi nije uvijek lagan izmjeriti u kratkom roku. Zato se utjecaj reformi može bolje izmjeriti tek nakon određenog vremena. Eggertsson, Ferrero i Raffo (2012.) pronalaze kako se nakon poboljšanja fleksibilnosti tržišta rada za 10% bruto doma i proizvod povećao za 7% nakon pet godina.

Utjecaj reformi tržišta rada na gospodarski rast moguće je promatrati posebno u specifičnosti europskog područja. Ulaskom u europsko područje, zemlje se obvezuju koristiti euro kao nacionalnu valutu. Upravo bi uvođenje eura moglo potaknuti vlade na provedbu reforme tržišta rada. Me utim, prema Alesina, Ardagna i Galasso (2008.), uvođenje eura nije dovelo do značajnih reformi na primarnom tržištu rada. Autori pronalaze kako su jedino sekundarna tržišta rada s privremenim ugovorima o radu narasla u nekim zemljama koje nisu provele reformu primarnog tržišta rada, a

²⁰Blanchard i Landier (2001.) svoje su empirijsko istraživanje proveli na mladim francuskim radnicima. Oni pronalaze kako negativan učinak prekomjernoga prevrtanja poslova (engl. *turnover*) koje je potaknuto kombinacijom ugovora na određeno i stalnih poslova može biti veći od koristi veće fleksibilnosti tržišta rada.

u vremenu prije nego su neke zemlje uvele euro kao nacionalnu valutu došlo je do usporavanja rasta.

Reforma tržišta rada s ciljem povećanja fleksibilnosti uključuje smanjenje troškova otpuštanja radnika, povećanje fleksibilnosti u određivanju plaća na tržištu, povećanje oslanjanje na profesionalni menadžment, bolju suradnju u odnosima radnika i poslodavca, poboljšanje prakse zapošljavanja i otpuštanja radnika, ali i uključivanje radno neaktivnog stanovništva u radno aktivno stanovništvo. U posljednju kategoriju spada i povećanje participacija žena u radnoj snazi.

Utjecaj reformi tržišta rada može ovisiti o vrsti reforme i poslovnom ciklusu. Prema Duval i Furceri (2018.), smanjenje poreznog klina na rad i povećanje javne potrošnje na aktivne mjere za zapošljavanje ima velik pozitivan utjecaj u lošim gospodarskim vremenima. Autori navode kako reforme u smanjenju zaštite radnika i naknada za nezaposlene imaju pozitivne učinke u dobrim vremenima, ali mogu imati kontrakcijski učinak u lošim vremenima. Iz toga autori zaključuju kako se u lošim vremenima reforme tržišta rada može poboljšati ekspanzivnom fiskalnom i monetarnom politikom.

Scarpetta, Hemmings, Tressel i Woo (2002.) navode kako visok trošak zapošljavanja ili otpuštanja radnika smanjuje produktivnost i negativno utječe na ulazak poduzeća na tržište. Autori pronalaze kako uloga zakonodavstva o zaštiti radnika nije značajna u ulasku malih poduzeća na tržište jer su ona uglavnom izuzeta iz tih propisa, ali ni na velika poduzeća jer se radi o malom utjecaju na troškove ulaska i izlaska s tržišta.

3.4. Utjecaj ranjivosti europskog društva na financijske krize

Pod pojmom ranjivosti europskog društva smatraju se nedostaci koji proizlaze iz utjecaja asimetričnih šokova u europskom društvu te uloge same strukture europskog društva na formiranje divergencija između zemalja u gospodarskom rastu i konkurentnosti. Ranjivosti europskog društva mogu povećati negativne utjecaje buduće financijske krize. Međutim, ranjivosti ne znači nužno kako će se nedostaci europskog društva dogoditi. Zato je ključna uloga donositelja odluka u formiranju institucijskoga okruženja, koje će smanjiti ili ukloniti ranjivosti europskog društva s ciljem boljeg funkcioniranja europskog društva.

Ulaskom u europsko društvo zemlje su izgubile kontrolu nad nacionalnom valutom. Međutim, zemlje su nastavile stvarati javni dug u valuti koju ne kontroliraju. To može ograničiti alate ekonomske politike koje donositelji odluka imaju u slučaju financijske krize. De Grauwe (2011b) smatra kako financijska tržišta mogu gurnuti države u nesolventnost, odnosno razvijene zemlje ulaskom u monetarnu uniju postaju slične zemljama u razvoju. Autor navodi kako zbog toga europsko društvo je postaje ranjivo na promjenu ponašanja ulagača na tržištu. Isti argument koriste Eichengreen, Hausmann i Panizza (2003.) za objašnjenje ranjivosti koje proizlaze iz izdavanja javnog duga u slučaju kada zemlja ne kontrolira vlastitu valutu. Naime, ako ulagači vjeruju kako raste rizik za državne obveznice zemlje u europskom društvu, onda će zahtijevati veću premiju rizika, što će povećati kamatne stope na državne obveznice. Ulagači mogu također smatrati kako donositelji odluka nemaju odgovarajuće alate ekonomske politike, te dodatno povećati pritiske na rast kamatnih stopa. Iz takvog ponašanja ulagača slijedi začarani krug iz kojega se zemlje u europskom društvu ne mogu same izbaviti, te njihove ekonomije dolaze u lošiju ravnotežu. Ovakav slijed događaja može se dogoditi neovisno radi li se o asimetričnom šoku ili o cikličnom kretanju gospodarstva. U takvoj situaciji moguće je da se zemlje mogu pomaknuti iz loše ravnoteže samo uz pomoć druge zemlje ili zajedničkog djelovanja institucija europskog društva. Zato je ključno brzo djelovanje donositelja odluka na nacionalnoj, ali i na nadnacionalnoj razini europskog društva u budućim financijskim krizama. U razdoblju prije pojave krize potrebno je unaprijediti upravljanje europskim društvom s ciljem smanjenja ranjivosti i unapređenja institucijskoga okruženja europskog društva.

3.4.1. Utjecaj asimetri nih šokova na zemlje europodru ja

Koncept asimetri nih šokova dobio je na zna aju u ekonomskoj literaturi u radu Mundella (1961.), gdje je autor promatrao ulogu takvih šokova na optimalno valutno podru je. Uzevši u obzir kako je europodru je valutno podru je, teorija o asimetri nim šokovima može se primijeniti i na europodru je. Asimetri ni šokovi predstavljaju odre enu ranjivost koja je specifi na za odre enu zemlju ili skupinu zemalja. Uglavnom je rije o naglim i nepredvidljivim šokovima koji zna ajno promijene kretanje poslovnoga ciklusa. Prema teoriji, postoji više razli itih vrsta asimetri nih šokova, ovisno o makroekonomskoj varijabli koju mijenjaju.

Formiranje eura donijelo je odre enu stabilnost cijena zbog kredibilne uloge Europske središnje banke. Me utim, uvo enje eura ini zemlje europodru ja ranjivima na asimetri ne šokove. U kontekstu europodru ja, asimetri ni šokovi mogu utjecati na usporavanje ekonomskog rasta i pove avanje nezaposlenosti u jednoj zemlji europodru ja, dok ostale zemlje ne trebaju snositi negativne posljedice šoka. U tom slu aju javlja se potreba realne deprecijacije u zemlji koja je negativno pogo ena šokom kako bi se pove ala konkurentnost njezinog gospodarstva.

Eichengreen (2007.) smatra kako su o ekivanja o stabilnosti cijena snizile nacionalne kamatne stope u zemljama europodru ja, ali i dovela do rasta cijena obveznica, dionica i nekretnina. Kako je cijena kapitala pala, razina investicija je porasla, a prema autoru, došlo je i do pove ane potrošnje zbog u inka bogatstva ku anstava. Rezultat toga bila je niža razina nezaposlenosti i rast pla a. U godinama prije financijske krize 2007. godine, velik dio investicija odnosio se na tržište nekretnina. Utjecaj snažnoga rasta investicija bio je toliko snažan da je došlo do pojave cjenovnih balona na tržištu nekretnina. Me utim, takvo kretanje cijena nije moglo zauvijek trajati. Eichengreen napominje kako prilikom tih investicija nije došlo do zna ajnoga rasta produktivnosti rada, pa je došlo do gubitka konkurentnosti u zemljama europodru ja koje su imale naj snažniji utjecaj cjenovnih balona. Uslijedio je iznenađan pad ekonomske aktivnosti, visoka nezaposlenost, deflacija i pad pla a dok se cijene relativno ne usklade s ostalim zemljama europodru ja. Ova situacija nije nužno bila jedinstveni doga aj koji se ne može ponoviti u budućim krizama. Zato donositelji ekonomskih odluka trebaju voditi računa o utjecaju asimetri nih šokova.

3.4.2. Utjecaj strukture europa na stvaranje endogenih divergencija u konkurentnosti i gospodarskom rastu

Asimetrični šokovi nisu jedini uzrok moguće ranjivosti europa. Struktura institucijskoga okruženja europa također može utjecati na formiranje ranjivosti. Naime, poslovni su ciklusi u europa sinkronizirani, ali se razlikuju u stupnju na nacionalnoj razini. Odgovornost za fiskalnu politiku i druge makroekonomske politike (osim monetarne politike) na nacionalnoj je razini. Kako je ekonomska politika podijeljena između nacionalnih država i institucija europa, to može dovesti do nekoordiniranih politika i divergencija u gospodarskom rastu među zemljama europa. Zbog toga poslovni ciklusi ne trebaju konvergirati među zemljama europa, tj. moguće je da različita ekonomska politika pojačati ekonomsku ekspanziju u nekim zemljama europa, a recesiju u drugima.

Pierluigi i Sondermann (2018.) pokazuju kako su se makroekonomske neravnoteže djelomično smanjile u godinama nakon financijske krize, ali ipak, određene neravnoteže još uvijek postoje. Njihova prisutnost, prema autorima, znači i kako se proces smanjenja neravnoteža treba nastaviti u sljedećim godinama. U istom istraživanju Pierluigi i Sondermann navode kako su nacionalne strukturalne promjene pozitivno utjecale na povećanje agregatne ponude ekonomija, povećale kapacitet prilagodbe i smanjile negativan utjecaj visokog javnog duga.

Jedan od glavnih argumenata za formiranje europa bio je jačanje konvergencije među zemljama. Ekonomska teorija predviđa usklađivanje poslovnih ciklusa među zemljama europa, ali i veći u financijsku integraciju, konvergenciju cijena, kamatnih stopa i plaća. Međutim, neće se sve konvergencije dogoditi u kratkom roku. Prije nego što do konvergencije inflacije i kamatnih stopa, dok se u slučaju konvergencije plaća mogu promatrati samo u dugom roku. Sloboda kretanja kapitala, radnika, proizvoda i usluga u europa može pomoći u poboljšanju konvergencije među zemljama. Ako asimetrični šok povećati nezaposlenost u jednoj skupini zemalja europa u vrijeme dok postoji nedostatak ili visoka potražnja za radnicima u drugoj skupini zemalja, tada će se zbog mobilnosti rada radnici preseliti iz zemalja s visokom

nezaposlenoš u u one s nižom²¹. Mobilnost rada tako er ovisi sadašnjoj razini pla a u zemlji u odnosu na druge zemlje u europodru ju. Radnici e se kretati iz siromašnijih zemalja u bogatije zemlje europodru ja. Prema ekonomskoj teoriji, kapital e se kretati prema zemljama gdje može ostvariti ve i prinos, odnosno od zemalja koje su bogatije prema siromašnijim zemljama europodru ja. Dakle, kapital se kre e suprotno od rada. Ovaj proces pridonosi dugoroj konvergenciji pla a me u zemljama. Kod mobilnosti faktora proizvodnje bitno je postojee institucijsko okruženje, odnosno struktura tržišta proizvoda, tržišta rada i financijska otvorenost. Institucijsko okruženje može pridonijeti prilagodbi cijena i pla a nakon šoka. Me utim, financijska kriza iz 2008. godine pokazala je kako kretanje kapitala prema siromašnijim zemljama europodru ja može naglo prestati te imati negativan u inak na proizvodnju i zaposlenost.

Upravo problemom ekonomske konvergencije zemalja europodru ja bavili su se Franks, Barkbu, Blavy, Oman i Schoelermann (2018.), koji pronalaze nominalnu konvergenciju inflacije i kamatnih stopa. Me utim, autori navode kako se realna konvergencija dohotka po stanovniku nije dogodila kod prvobitnih lanica europodru ja od osnutka zajedni ke valute²². Autori smatraju kako zajedni ka monetarna politika u europodru ju i stabilizacijska fiskalna politika nisu bile dovoljne kako bi poboljšale konvergenciju, a zapravo su pridonijele divergenciji. Franks, Barkbu, Blavy, Oman i Schoelermann pokazuju kako postoje odre ene rigidnosti rada u europodru ju, a tokovi kapitala nisu pridonijeli pove anju produktivnosti kako bi se formirala održiva konvergencija realnih pla a.

²¹ Mobilnost rada u europodru ju ograni avaju sustavi socijalne zaštite te razli iti neekonomski faktori (npr. ostanak u zemlji s visokom nezaposlenoš u zbog obitelji ili kulturnih utjecaja). Zbog toga se ne može govoriti o potpuno savršenoj mobilnosti rada u europodru ju.

²²Franks, Barkbu, Blavy, Oman i Schoelermann (2018.) navode kako je konvergencija pla a stagnirala u ranijim godinama zajedni ke valute, a ak se i obrnula nakon financijske krize 2007. godine. Iako se kod starijih lanica nije mogla uo iti konvergencija realnih pla a, istraživanje je pokazalo druga iju sliku kod novijih lanica europodru ja. Autori pokazuju kako su poslovni ciklusi postali ujedna eniji, ali s razli itom amplitudom. Sli na situacija dogodila se i kod financijske konvergencije.

4. TEORETSKA RJEŠENJA ZA RAZVOJ INSTITUCIJSKOGA OKRUŽENJA EUROPODRUŽJA

Financijska kriza iz 2008. godine i kriza javnog duga ukazale su na ranjivosti postojećeg institucijskoga okruženja europodružja. Tijekom krize javnog duga u europodružju došlo je do značajnog povećanja javnog duga, što smanjuje otpornost zemalja članica za fiskalnom intervencijom u budućim krizama. Iako je Pakt o stabilnosti i rastu trebao spriječiti probleme s održivošću u javnih financija, njegova je uspješnost bila ograničena. Efikasno rješavanje budućih financijskih kriza može ovisiti o poboljšanju institucijskoga okruženja europodružja.

Uspostavljanje otpornijeg institucijskoga okruženja trebalo bi se usmjeriti na pripremu da se jedna ili više članica europodružja nađu u situaciji kada ne mogu otplatiti dug. Procedura u slučaju insolventnosti države članice omogućila bi efikasnije djelovanje donositelja odluka tijekom budućih financijskih kriza te bi mogla relativno pridonijeti jačanju povjerenja ulagača u odnosu na scenarij nesrećne insolventnosti.

De Grauwe (2011b) smatra kako postoje dva glavna problema u monetarnoj uniji zbog kojih je potrebna državna intervencija. Autor navodi kako je prvi problem nedostatak koordinacije ekonomske politike. Naime, financijska tržišta mogu negativno utjecati na zemlje u europodružju, te je stoga potrebna zajednička koordinirana akcija. Drugi je problem postojanje eksternalije u europodružju, zbog čega je također potrebna zajednička akcija. Takva akcija može biti u obliku budžetske unije s mehanizmom automatskih transfera. Politička unija također bi mogla biti potrebna u europodružju. De Grauwe navodi kako se to može napraviti ekonomskom politikom malih koraka jer se tako politika može usredotočiti na rješavanje sadašnjih problema.

4.1. Utjecaj planiranog daljnjeg razvoja ekonomske i monetarne unije na zemlje europodruja

Glavni smjer prema kojemu donositelji odluka na razini Europske unije nastoje unaprijediti funkcioniranje europodruja jest onaj prema dovršetku bankovne unije. Naime, još nije osnovan Jedinstveni fond za sanaciju, ali nije ni formiran zajednički sustav osiguranja depozita. Svrha zajedničkog sustava osiguranja depozita u europodruju jest spriječiti negativnu petlju propasti banaka koja zatim utječe na slabljenje financijske pozicije države. Europodruju je zapravo treba imati integrirana financijska i kapitalna tržišta koja tvrtkama omoguće avajju lakše prikupljanje sredstava preko granica i podržavaju ulaganja. Dovršetak bankovne unije korak je u tom smjeru. Kako bi se to dogodilo, potrebno je uskladiti nacionalne propise u slučaju stečaj banaka. Donositelji odluka donijeli su Europsku uredbu o rizikom kapitalu, koja olakšava poduzetnicima prikupljanje novanih sredstava financiranjem riziknog kapitala od ulagača iz cijele Europske unije. Međutim, to nije dovoljno. Europodruju je treba poduzeti korake za uvođenje i podjele fiskalnoga rizika. Tijekom posljednje krize došlo je do prevelikog oslanjanja ekonomske politike na monetarnu politiku. Već podjela rizika u kombinaciji s većim nacionalnim zaštitnim policama omogućila bi zemljama europodruja izbjegavanje povećanja poreza te smanjenje potrošnje u vrijeme ekonomske krize.

Na sastanku Europskog vijeća 2017. godine sudionici su raspravljali o ekonomskoj i monetarnoj uniji te bankovnoj uniji. Rasprava je tekla prema finalizaciji bankovne unije i postupnog uvođenja europskoga sustava osiguranja depozita, ali i pretvorbi Europskog mehanizma za stabilnost (ESM) u Europski monetarni fond, što bi moglo pomoći Europskoj uniji da se bolje suoči s gospodarskim šokovima (Europsko vijeće, 2017.). Formiranje europodruja ne bi se trebalo smatrati krajnjim ciljem u integraciji Europske unije. Potrebna je dodatna integracija u europodruju kako bi ono moglo bolje funkcionirati.

	 Ne odustajemo	 Samo zajedničko tržište	 Oni koji žele više, čine više	 Činiti manje, ali učinkovitije	 Zajedno činimo mnogo više
Jedinstveno tržište i trgovina	Opatimo je jedinstveno tržište: tržište ostalog svijeta (osim u trgovini i trgovini s EU-27) dogovora napredno trgovinska pregovaranja	Prihvatiti je jedinstveno tržište robe i kapitala; standardi se i dalje razvijaju; službeno kretanje ljudi i usluga nije u potpunosti otvoreno	Kao u scenariju „Ne odustajemo“, osim što je jedinstveno tržište, a EU-27 dogovora napredno trgovinsko pregovaranja	Zajednički standardi su zadržani, ali napredak je sporiji nego u područjima reguliranim na razini EU-a; trgovinama se ipak ne uključuju na razini EU-a	Jako je jedinstveno tržište i napredno pregovaranja; napredno pregovaranja su ipak ne uključuju na razini EU-a
Ekonomika i monetarna unija	Pozitivan napredak u poslovanju; fiskalno održivo; zapošljavanje	Ograničeno kretanje u ekonomiji	Kao u scenariju „Ne odustajemo“, osim što je napredak u poslovanju i područjima kao što su otpornost i stabilnost standarda	Paktima se napredak kretanja u poslovanju i otpornost u poslovanju; EU-27 fiskalno je održivo; političke zapošljavanje i stabilnost standarda	Uspješnije se ekonomski; napredak i stabilnost kretanja u poslovanju; političke zapošljavanje i stabilnost standarda
Schengen, migracije i sigurnost	Širokija u potpunosti vanjskim granicama; napredak u sigurnosti; napredak u sigurnosti; napredak u sigurnosti	Ne postoji jedinstvena politika za migracije ili vanjske sigurnosti; u području sigurnosti; napredak u sigurnosti	Kao u scenariju „Ne odustajemo“, osim što je napredak u sigurnosti i područjima sigurnosti i sigurnosti	Sadržana napredak u sigurnosti; napredak u sigurnosti; napredak u sigurnosti	Kao u scenariju „Činiti manje, ali učinkovitije“, osim što je napredak u sigurnosti; napredak u sigurnosti; napredak u sigurnosti
Vanjska politika i obrambena	Pozitivan napredak u sigurnosti; napredak u sigurnosti; napredak u sigurnosti	Neki napredak u sigurnosti; napredak u sigurnosti; napredak u sigurnosti	Kao u scenariju „Ne odustajemo“, osim što je napredak u sigurnosti; napredak u sigurnosti; napredak u sigurnosti	EU jedinstveno tržište u sigurnosti; napredak u sigurnosti; napredak u sigurnosti	Kao u scenariju „Činiti manje, ali učinkovitije“, osim što je napredak u sigurnosti; napredak u sigurnosti; napredak u sigurnosti
Prava unij E i	Dijelomito moderniziran zakon o zakonima; napredak u sigurnosti; napredak u sigurnosti	Pozitivan napredak u sigurnosti; napredak u sigurnosti; napredak u sigurnosti	Kao u scenariju „Ne odustajemo“, osim što je napredak u sigurnosti; napredak u sigurnosti; napredak u sigurnosti	Brzo moderniziran zakon o zakonima; napredak u sigurnosti; napredak u sigurnosti	Značno moderniziran zakon o zakonima; napredak u sigurnosti; napredak u sigurnosti
Spособnost ostvarivanja rezultata	Pozitivan napredak u sigurnosti; napredak u sigurnosti; napredak u sigurnosti	Dijelomito moderniziran zakon o zakonima; napredak u sigurnosti; napredak u sigurnosti	Kao u scenariju „Ne odustajemo“, osim što je napredak u sigurnosti; napredak u sigurnosti; napredak u sigurnosti	Pozitivan napredak u sigurnosti; napredak u sigurnosti; napredak u sigurnosti	Dijelomito moderniziran zakon o zakonima; napredak u sigurnosti; napredak u sigurnosti

Slika 13: Pet scenarija - pregled politika

Izvor: Europska komisija (2017b)

Slika 13 prikazuje pet različitih scenarija koji su predstavljeni od strane Europske komisije za daljnji razvoj Europske unije. Scenariji se razlikuju po stupnju integracije europskog područja i zajedničkog rješavanja problema od strane vlada zemalja.

Prvi scenarij „Ne odustajemo“ označava najmanji stupanj ekonomske integracije među zemljama, ali i dalje treba jačati integraciju europodručja. Scenarij pretpostavlja kako će zadržavanje eura pridonijeti boljem funkcioniranju Europske unije. Europska komisija (2017b) smatra kako će nastavak sadašnjih institucijskih reformi donijeti „postepeni napredak“. Ova se opcija temelji na tome da nacionalne vlade pristanu povećati jedinstveno tržište Europske unije, objediniti neke vojne sposobnosti i „jednim glasom razgovarati o vanjskim poslovima“, a pritom će ostvariti ključne odgovornosti poput granicne kontrole, koja je pod kontrolom nacionalnih vlada. U drugom scenariju Komisija se usredotočuje na postizanje jedinstvenoga europskog tržišta. S obzirom na to da je jedinstveno tržište glavna misija Komisije, Europska unija mogla bi se suoiti s povećanim rizikom za opstanak eura ako ne bi uspjela dovršiti daljnje reforme institucijskoga okruženja, i time bi ostala ranjiva na buduće financijske krize. Tvrtke će se vjerojatno suoiti s više granicnih provjera, a članice EU-a vratile bi se provodjenju bilateralne vanjske politike. Trgovinski sporazumi i obrambena suradnja također bi bili teži. Europska komisija navodi kako je treći scenarij o Europi s više brzina temeljen na „koalicijama voljnih“ u određenim područjima politike poput obrane, unutarnje sigurnosti, oporezivanja ili socijalnih pitanja. Prema ovom scenariju, Komisija pretpostavlja da bi svih 27 članica i dalje ostvarilo opći napredak na dubljem jedinstvenom tržištu. Komisija vjeruje kako bi ovaj model doveo do razlika u pravima građana te nije optimističan za daljnji napredak u poboljšanju institucijskoga okruženja europodručja. Komisija je također predstavila četvrti scenarij „manje efikasno“, u kojemu smatra kako je "bolje baviti određenim prioritetima“. Komisija navodi kako bi u ovom scenariju glavna dostignuća bila europska pogranica i obalna straža, jedinstvena vanjska politika i formiranje Europske vojske. U četvrtom se scenariju također spominje i produbljivanje suradnje među zemljama Europske unije u područjima kao što su inovacija, trgovina i sigurnost. Međutim, Komisija navodi jedan problem ovog scenarija, a to je da se oslanja na međusobne dogovore država članica EU u područjima u kojima žele surađivati. U petom scenariju „Radimo puno više zajedno“ Komisija smatra kako bi EU dobila više svojih „vlastitih resursa“ jer bi postojala mogućnost formiranja zajedničkog europskog poreza, a europodručje bi bilo dovršeno. Komisija u svom izvješću navodi kako preferira peti scenarij. Prema ovom scenariju, EU bi također preuzela ovlasti zastupanja za cijelu Europu u trgovini i vanjskoj politici, te bi preuzela globalno vodstvo u borbi vezano za humanitarna pitanja i klimatske promjene.

4.2. Utjecaj formiranja bankovne unije u europodru ju na financijska tržišta

Financijska tržišta unutar europodru ja djelomi no su fragmentirana zbog razli itih regulatornih barijera te stupnja razvoja tržišta kapitala u zemljama zapadne Europe u odnosu na isto noeuropske i južne zemlje Europske unije. Daljnji korak u razvoju institucijskoga okruženja europodru ja može biti u smjeru bankovne unije. Bankovna unija mogla bi pozitivno utjecati na razvoj i integraciju financijskog tržišta europodru ja. Me utim, nije jasno koliko e proces formiranja bankovne unije trajati i ho e li biti uspješan.

Bankovna unija mogla bi na razini europodru ja uvesti zajedni ki pristup regulaciji, superviziji i rezoluciji europskih banaka. Tri su klju na stupa u formiranju europske bankovne unije: Jedinstveni nadzorni mehanizam (engl. *Single Supervisory Mechanism, SSM*), Jedinstveni sanacijski mehanizam (engl. *Single Resolution Mechanism, SRM*) i zajedni ki sustav osiguranja depozita. Zajedni ka regulacija mogla bi smanjiti financijsku fragmentaciju u europodru ju i time pozitivno djelovati na stabilnost financijskih tržišta u europodru ju. Naime, financijska kriza ukazala je na nedostatke trenutnog fragmentiranog pristupa jer takav pristup nije uspio zaštititi banke od financijskih eksternalija iz drugih zemljama europodru ja. Velike sistematski važne financijske institucije posebno su ranjive na eksternalije. Prednost je bankovne unije u tome što bi ona mogla doprinijeti smanjenju ili uklanjanju eksternalija.

Banke u zemljama europodru ja posluju uglavnom na doma em nacionalnom tržištu. U Francuskoj, Italiji, Njema koj i Španjolskoj banke su uglavnom u doma em vlasništvu. U manjim zemljama europodru ja prevladavaju strane banke. Kako bi se formirala bankovna unija, potrebno je posti i odre eni transfer ovlasti nad regulacijom banaka prema zajedni koj razini europodru ja i Europske unije. Me utim, Geeroms i Karbownik (2014.) navode kako se zemlje koje imaju visok udio doma eg vlasništva nad bankama ne žele odre i kontrole nad regulacijom vlastitih banaka, dok je to lakše posti i u manjim zemljama koje imaju strano vlasništvo nad bankama.

Kako bi se potaknuo proces financijske integracije prema bankovnoj uniji, moglo bi biti potrebno uvesti dodatnu regulaciju u bankarskom sektoru. U zemljama europa područja koja je praksa da banke drže velik dio doma ih državnih obveznica. Tako su izložene riziku da država ne može isplatiti svoje obveze. To ima negativne posljedice za stabilnost doma eg financijskog tržišta. Macchiarelli i Koutroumpis (2016.) predlažu kako bi se trebala uvesti regulacija koliko doma e banke smiju imati u svojim bilancama doma ih državnih obveznica. Tako bi se banke potaknule na diverzifikaciju svoj portfelja i smanjile rizik da država ne može platiti svoje financijske obveze. To bi pridonijelo zaustavljanju negativne povratne veze između banaka i države.

Financijska kriza pokazala je koliko kapitalni tokovi među u zemljama europa područja koja mogu biti destruktivni za financijska tržišta. Bankovna unija mogla bi pridonijeti smanjenju negativnih utjecaja tokova kapitala.

4.2.1. Utjecaj formiranja bankovne unije u europa području koja na ve u integraciju među u zemljama članicama europa područja koja

Financijska kriza dovela je do rasta kamatnih stopa u južnim zemljama u europa području koja. Došlo je do rasta razlike u kamatnim stopama među u sjevernim i južnim zemljama. Financijske institucije u južnim zemljama koje su bile više pogođene krizom imaju ve u premiju na rizik nego financijske institucije u sjevernim zemljama.

Zbog različite regulacije i pravila poslovanja financijskih institucija, financijska tržišta u europa području koja još uvijek nisu toliko efikasna koliko bi mogla biti. Jedan od ciljeva bankovne unije mogao bi biti ujednaenje regulacije u europa području koja. Nakon financijske krize uvedena je financijska regulacija Basel III, koja određuje minimalne omjere bankovnog kapitala, likvidnost i korporativno upravljanje u financijskim institucijama. Basel III je doveo do poboljšanja jedinstvenog regulatornog okruženja, ali regulacija ostavlja dovoljno slobodnog prostora za nacionalne regulatorne sustave. Goyal (2013.) smatra kako bi bankovna unija mogla poboljšati jedinstveno financijsko tržište u europa području koja. Goyal navodi kako bi bankovna unija također

mogla pridonijeti smanjenju postojeće fragmentacije financijskih tržišta u europodručju. Autor navodi kako se bankovna unija bazira na tri stupa: Jedinstveni nadzorni mehanizam, Jedinstveni mehanizam za rezoluciju i integrirana shema za osiguranje depozita.

Bankovna unija sama po sebi neće riješiti probleme realne ekonomije u europodručju (niske stope ekonomskog rasta i visoka nezaposlenost). De Boissieu (2014.) smatra kako bi bankovna unija u europodručju mogla povećati otpornost financijskog sektora na buduće financijske krize.

Geeroms i Karbownik (2014.) smatraju kako monetarna unija treba imati bankovnu uniju, te preporučuju osnivanje bankovne unije u europodručju. Uspješno formiranje bankovne unije u europodručju moglo bi poslužiti kao podloga za daljnju integraciju. Naime, bankovna bi unija mogla smanjiti politički otpor za osnivanje političke unije te kasnije i fiskalne unije u europodručju. U prilog toj tezi ide argument kako pri osnivanju Europske unije nije bilo dovoljno političkog interesa za formiranje bankovne unije u europodručju, a nakon krize javnog duga takva je ideja postala službena smjernica od strane Europske komisije za daljnji razvoj europodručja. Iz toga se može izvući logična pretpostavka kako politika „malih koraka“ može u kasnijem razdoblju dovesti do veće političke potpore poboljšanju institucijskoga okruženja europodručja.

De Grauwe (2013.) smatra kako je bankovna unija ključna za veću integraciju u europodručju iz dvaju razloga. Prvi, Europska središnja banka je zajmodavac u krajnjoj nuždi za europski bankarski sustav, pa zato regulacija i supervizija banaka treba biti na razini europodručja, i drugi, bankovna unija sprječava negativnu vezu među državama i bankama kada su države „prisiljene“ od strane financijskih tržišta spašavati banke.

4.2.2. Utjecaj zajedničkog osiguranja depozita na financijsku stabilnost europskog područja

Cilj osiguranja depozita je zaštita financijskih sredstava štediša do određenog iznosa, povećanje sigurnosti bankovnog sustava i održavanje financijske stabilnosti. Ako štediše vjeruju kako su njihova financijska sredstva sigurna u vrijeme, onda ih imaju manje poticaja povući i kada su ulagači i zabrinuti za solventnost banaka. Tako osiguranje depozita smanjuje rizik likvidnosti, što pridonosi smanjenju rizika od nastanka financijske krize i njihove jačine.

U europskom području postoje nacionalni sustavi osiguranja depozita. U sklopu razgovora o formiranju bankovne unije, institucije Europske unije razmatrale su formiranje zajedničkog sustava osiguranja depozita. Kako bi formiranje bankovne unije bilo uspješno, moglo bi biti potrebno formirati sustav depozita koji bi bio zajednički za sve zemlje europskog područja. Europski sustav osiguranja depozita (engl. *European Deposit Insurance Scheme, EDIS*) osigurao bi depozite u bankama europskog područja do 100.000 eura u slučaju propasti banke. Europska komisija (2015d) 2015. godine predstavila planove prema kojima bi EDIS trebao doći u tri faze. Prema Europskoj komisiji, faza reosiguranja trebala bi se uvesti do srpnja 2020. godine i pokrivala bi 20% gubitka likvidnosti koji ne mogu nadoknaditi nacionalni sustavi osiguranja depozita. Druga bi faza uključivala suosiguranje do 80% gubitaka nacionalnih osiguranja depozita, a trebala bi se uvesti do srpnja 2024. godine. Nakon toga bi pošlo za treću fazu, u kojoj bi Europski sustav osiguranja depozita pokrивao 100% osiguranja depozita u bankovnoj uniji u europskom području.

Zbog nepostojanja zajedničkog sustava osiguranja depozita, rizici nije banke i zemlje ranjivije su na značajne asimetrične šokove ako dođe do financijske panike, a zemlja nema dovoljno financijskih sredstava za financiranje sustava depozita. Europska komisija (2015c) navodi kako bi se Europskim sustavom osiguranja depozita povećala otpornost bankovne unije na buduće financijske krize smanjenjem ranjivosti nacionalnih sustava osiguranja depozita na šokove, ali i smanjenjem veze između država i bankama. Europska komisija smatra kako bi to pridonijelo povećanju povjerenja deponenata, financijske stabilnosti te suradnje između u nacionalnim sustavima osiguranja depozita. Pri formiranju Europskog sustava osiguranja depozita potrebno je voditi računa o financijskim troškovima uspostave sustava. Ako bi se povećali ukupni troškovi banaka zbog uvođenja sustava, tada bi troškovi mogli usporiti ili ograničiti prednosti sustava. Međutim,

Europska komisija predlaže ključno na temelju prema kojemu ne može doći do povećanja troškova uspostave Europskog sustava osiguranja depozita u odnosu na postojeće obveze iz Direktive o sustavima osiguranja depozita iz 2014. godine²³.

Postoji više načina kako se može formirati Europski sustav osiguranja depozita. Europska komisija (2015b) navodi kako se postojeći sustav može zamijeniti jedinstvenom shemom europskog osiguranja depozita, formirati dodatno osiguranje depozita na postojeći sustav, mehanizam reosiguranja za postojeće nacionalne sustave osiguranja depozita te sustav zajmova u zemljama članicama europskog područja. Najmanja nadogradnja sustava osiguranja depozita je proširenje postojećeg mehanizma zajmova u zemljama europskog područja. Mehanizam reosiguranja i dodatno osiguranje mogu poslužiti kao prvi korak prema formiranju Europskog sustava osiguranja depozita²⁴.

Formiranje Europskog sustava osiguranja depozita može predstavljati konačni cilj u zaštiti depozita na razini europskog područja. Tako osiguranje depozita ne bi ovisilo o kapacitetu zemlje da snosi cijeli trošak. Umjesto toga, poboljšalo bi se dijeljenje rizika u zemljama i bankama u europskom području. Ulagatelji i štediške mogli bi smatrati kako je Europski sustav osiguranja depozita sigurniji nego nacionalni sustav osiguranja depozita. Ako dođe do juriša na banku za vrijeme financijske krize, štediške bi se mogle pouzdati u zajednički sustav. To bi moglo doprinijeti financijskoj stabilnosti europskog područja.

Kako bi se formirao Europski sustav osiguranja depozita, potrebna je i politička volja donositelja odluka. Međutim, ne postoji konsenzus oko pravog puta prema daljnjoj integraciji bankovnog sustava. Argument protiv formiranja Europskog sustava osiguranja depozita je kako bi mogao povećati moralni hazard u europskom području. Naime, dijeljenje rizika na razini europskog područja moglo bi smanjiti financijsku odgovornost određene banke ili zemlje, te bi ona mogla preuzeti više rizika kada bi znala da postoji sustav koji će je spasiti u krizno vrijeme. U tom slučaju Europski sustav osiguranja depozita mogao bi predstavljati izvor ranjivosti na financijske šokove umjesto da

²³Europska komisija (2015c) predlaže da se doprinosi banaka Europskom sustavu osiguranja depozita umanje od doprinosa nacionalnim sustavima osiguranja depozita.

²⁴Ovdje Europska komisija (2015b) pojašnjava kako se nameti mogu prilagoditi riziku pojedine zemlje ili bankama (jer su neke zemlje i banke rizičnije od drugih), a nova sredstva mogla bi se koristiti samo ako je šok veći nego što nacionalni sustav depozita može podnijeti s ciljem sprječavanja moralnog hazarda.

pridonosi financijskoj stabilnosti. Carmassi et al. (2018.) navodi kako izvor financiranja utječe na tržišnu disciplinu, tj. što je veća uloga države, niže su kamatne stope i tržišna disciplina.

4.3. Prijedlozi za novi dizajn institucijskoga okruženja europodručja

Europska komisija (2017b) navodi kako bi se glavni ciljevi daljnje integracije u europodručju trebali usmjeriti na radna mjesta, društvenu pravdu, financijsku stabilnost i ekonomsku konvergenciju. Europska komisija dodaje kako su mjere za smanjenje rizika i dijeljenje rizika potrebne radi bolje provedbe strukturalnih reformi. Europska komisija predlaže formiranje financijske unije, veće u integraciju ekonomske i fiskalne unije, ali i povećanje demokratske odgovornosti i jačanje institucija europodručja.

Pri oblikovanju novog dizajna institucijskoga okruženja europodručja potrebno je imati koordiniranu ekonomsku politiku među zemljama kako bi se povećala njihova efikasnost. Međutim, to nužno ne znači i harmonizaciju ekonomske politike. Ključno je pitanje redoslijeda reformi. Kako bi se povećala vjerojatnost prihvaćanja reformi u promjeni institucijskoga okruženja europodručja, moglo bi prvo biti potrebno krenuti u reforme koje se direktno nadovezuju na postojeće okruženje, a tek onda i u formiranje novih institucija ili mehanizama.

Institucijsko okruženje europodručja moglo bi se poboljšati formiranjem Europskog monetarnog fonda, koji bi imao ulogu u davanju potpore novim sredstvima zemljama europodručja za vrijeme krize, formiranjem zajedničkih makroekonomskih stabilizatora te promjenom uloge Europske središnje banke.

Da Costa Cabral, Gonçalves i Cunha Rodrigues (2017.) smatraju kako treba postojati mehanizam pomoći u kojega se zemlje europodručja, kada se nalaze u financijskoj krizi, napustiti euro i prije i na vlastite nacionalne valute. Autori navode kako bi takav mehanizam mogao ojačati monetarnu uniju u europodručju.

4.3.1. Odnos fleksibilnosti i stabilnosti u oblikovanju strukture europskog područja

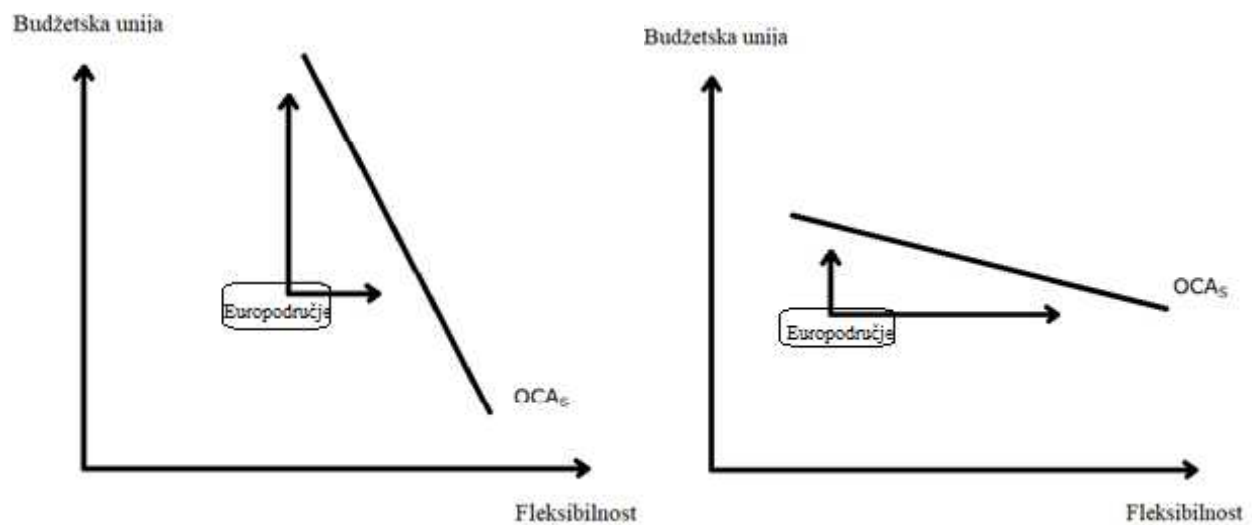
Nakon financijske krize iz 2008. godine fiskalna politika bila je ograničena Paktom o stabilnosti i rastu, a monetarna politika bila je prepuštena Europskoj središnjoj banci. Sugestije donositelja odluka na razini europskog područja bile su usmjerene prema povećanju fleksibilnosti institucijskoga okruženja europskog područja, odnosno prema povećanju konkurentnosti tržišta rada, fleksibilnosti tržišta rada i financijske otvorenosti. Njihovi argumenti polazili su od teorije optimalnog valutnog područja. Prema teoriji, zemlje u monetarnoj uniji trebaju na trajne šokove odgovoriti povećanjem fleksibilnosti kako bi pomaknuli svoju ekonomiju prema novoj ravnoteži. Ako se financijska kriza iz 2008. godine promatra kao trajni šok, onda se povećanje fleksibilnosti može smatrati ispravnom ekonomskom politikom. Međutim, postoji druga gledište o uzroku financijske krize. Ako se financijska kriza iz 2008. godine promatra kao negativno kretanje poslovnog ciklusa koje ima privremeni karakter, onda povećanje fleksibilnosti ne treba nužno biti ispravno rješenje. Štoviše, povećanje fleksibilnosti može dovesti do povećanja negativnih kretanja u ekonomiji. Povećanje fleksibilnosti rada može dovesti do bržeg otpuštanja radnika, smanjenja plaća i cijena. To može dodatno otežati ekonomski oporavak. Zato se u tom slučaju povećanje fleksibilnosti ne preporučuje. Umjesto toga, ekonomska politika stabilizacije može u razdoblju nakon krize pomoći u ekonomskom oporavku. Nakon što zemlje postignu rast bruto domaćeg proizvoda, zaposlenosti i plaća, povećanje fleksibilnosti može istovremeno pomoći u lakšem zapošljavanju i umanjiti strukturne nedostatke ekonomije. Dakle, ekonomska politika može ovisiti o vrsti šoka.

Kako je pri oblikovanju ekonomske politike potrebno uzeti u obzir je li smanjenje ekonomske aktivnosti bilo rezultat privremenog ili trajnog šoka, neki autori zagovaraju to da se ekonomska politika treba usmjeriti na stabilizaciju i povećanje fleksibilnosti. Franks, Barkbu, Blavy, Oman i Schoelermann (2018.) navode kako bi se monetarna unija u europskom području poboljšala ako bi se vodila politika stabilizacije za vrijeme ekonomskog ciklusa, a ekonomska politika bi se usmjerila prema konvergenciji dohotka. Autori sugeriraju kako zajednički fiskalni mehanizmi mogu imati važnu ulogu u makroekonomskoj stabilizaciji. Međutim, stabilizacija je potrebna, ali nije dovoljna kako bi se smanjio jaz konkurentnosti među zemljama. Zato autori također predlažu

strukturne reforme kao rješenje za povećanje fleksibilnosti, produktivnosti i konkurencije, što može pridonijeti ubrzanju konvergencije dohotka.

U europskoj uniji glavni način prilagodbe na trajne šokove je prilagodba relativnih cijena plaća i proizvoda, ali i mobilnost kapitala i radnika. Primjerice, ako u jednoj zemlji europske unije dođe do sporijeg rasta produktivnosti nego u drugoj, tada postoji tržišna potreba za usklađivanjem relativnih cijena. Međutim, zajednički fiskalni stabilizacijski mehanizmi ne postoje u europskoj uniji. Jedino Europska središnja banka može djelovati protuciklično.

Promotrimo misaoni eksperiment kako postoji budžetska unija u europskoj uniji. U tom slučaju neka budžetska unija ima stabilizacijsku ulogu u strukturi europske unije, a nacionalne vlade odgovorne su za institucijsko okruženje specifično za njihovu zemlju.

Slika 14: Odnos fleksibilnosti i budžetske unije u europskoj uniji ovisi o vrsti šoka

(a)

(b)

Izvor: De Grauwe i Ji (2016.)

Napomena: Na slici (a) prikazuje pomak europske unije prema optimalnom valutnom području kada dominiraju trajni šokovi. Na slici (b) prikazuje pomak europske unije prema optimalnom valutnom području kada dominiraju kretanja poslovnog ciklusa. OCA predstavlja liniju optimalnog valutnog područja. OCA linija također održava kako je potrebno birati između koristi od fleksibilnosti i budžetske unije. Zemlje europske unije nalaze se ispod OCA linije, što pokazuje kako europska unija nije optimalno valutno područje. Područje iznad OCA linije predstavlja skup točaka u kojima su koristi od budžetske unije i fleksibilnosti veće od troškova monetarne unije.

Na slici 14 prikazano je kako odnos fleksibilnosti i budžetske unije u europodru ju ovisi o vrsti šoka. De Grauwe i Ji (2016.) predlažu kako priroda šoka utječe na nagib OCA linije. Naime, kada su izraženi trajni šokovi u europodru ju (u slučaju (a)), linija optimalnog valutnog podruja (OCA) je strma. Malo povećanje fleksibilnosti brže vodi zemlje europodruja prema OCA liniji nego stabilizacijski u inak budžetske unije. Kada su izražena kretanja poslovnog ciklusa (u slučaju (b)), mala promjena budžetske unije može dovesti europodruje na OCA liniju. S druge strane, bila bi potrebna značajna promjena fleksibilnosti kako bi se europodruje pomaknulo na OCA liniju.

4.3.2. Uloga Europskog monetarnog fonda u pružanju financijske potpore zemljama članicama

Ideja o Europskom monetarnom fondu nastala je nakon financijske krize iz 2008. godine kao jedno od rješenja za stabilizaciju financijskog sustava i pružanje pomoći zemljama članicama europodruja koje su se našle u financijskim problemima. Zbog iznenadnih i nepredvidljivih šokova na financijskom tržištu tijekom i nakon financijske krize te dugovne krize u europodruju donositelji politika bili su suočeni s krizama, ali nisu imali unaprijed određen zajednički okvir djelovanja. Različiti autori predložili su osnivanje Europskog monetarnog fonda kao stabilizacijskog mehanizma za financijsku pomoć zemljama u ekonomskim problemima. Europski monetarni fond imao bi sličnu ulogu kao Međunarodni monetarni fond, ali bi se područje djelovanja ograničilo na zemlje europodruja. Implementacija fonda ovisila bi o mehanizmu financiranja. Gros i Mayer (2010.) predlažu kako izdvajanje u Europski monetarni fond treba ovisiti o udjelu duga u bruto domaćem proizvodu (BDP) i deficita proračuna u BDP-u. Autori smatraju kako bi se tako smanjio moralni hazard i potaknula veća financijska disciplina visoko zaduženih zemalja.

Problem takve implementacije financiranja fonda stavio bi teži teret na zemlje kojima je financijska pomoć najviše potrebna. To bi moglo dovesti do rasta udjela duga u BDP-u u takvim zemljama, barem u kratkom roku. Drugi problem je da autori vide visoku zaduženost kao uzrok

financijskih problema zemalja, što ne treba uvijek biti slučaj u svim financijskim krizama. U takvom scenariju veća izdvajanja više zaduženih zemalja ne bi nužno smanjila problem moralnoga hazarda. Zato je prema takvom prijedlogu upitno bi li Europski monetarni fond ostvario svoju ulogu davanja financijske potpore zemljama u financijskim problemima.

Zadaca Europskog monetarnog fonda može biti potpora ekonomskim politikama koje jačaju otpornost i prevenciju financijskih kriza. Europski monetarni fond trebao bi poticati financijsku stabilnost u europodručju ne samo za vrijeme krize već i za vrijeme ekonomskog rasta. Jedna od glavnih zadataka Fonda bila bi pružanje financijske pomoći i putem zajmova zemljama koje su izgubile pristup financijskim tržištima. Gortsos (2017.) predlaže kako bi potpuni kapacitet za zajmove Europskog monetarnog fonda trebao biti najmanje 500 milijardi eura kako bi se izjednačio sa sadašnjom razinom Europskog mehanizma za stabilnost (ESM). Osim zajmova, Fond bi također mogao pružati konzultantsku pomoć zemljama europodručja u programu makroekonomske prilagodbe. Belke (2010.) smatra kako bi Europski monetarni fond trebao prepoznati bankrot države kao rješenje u krajnjoj nuždi te ograničiti moralni hazard tako da se dužnicima naplati kazna za prevelike deficite i javni dug, a kreditorima smanji vrijednost zajma zbog neopreznog kreditiranja. Europski monetarni fond trebao bi umanjiti nedostatke koje ima ESM. De Grauwe (2011b) smatra kako su zemlje koje se prijave u ESM-u za financijsku pomoć podložne strogim budžetskim pravilima kao uvjetu za dobivanje pomoći. De Grauwe navodi kako to dovodi do cikličnih politika za vrijeme recesije, što pogoršava recesiju.

Europska komisija nije jedina institucija koja je predložila osnivanje zajedničkoga fonda koji bi bio sličan Meunarodnom monetarnom fondu. Kod azijskih zemalja postojala je ideja o Azijskom monetarnom fondu, ali se ona nije ostvarila²⁵. Za postizanje financijske stabilnosti tijekom financijske krize važno je spriječiti financijsku zarazu. Međutim, to nije uvijek moguće. Zato se kao drugo najbolje rješenje često nameće ograničavanje financijske zaraze. Europski monetarni fond može pridonijeti tome cilju ako postoji dovoljna kredibilnost u instituciju ili zasebni mehanizam u nuždi, ovisno o strukturi uspostave fonda. Institucija Europskog

²⁵Za više informacija o financijskoj integraciji zemalja Istočne Azije vidi Oh (2010.). U radu je prezentiran odnos uloge predloženog Azijskog monetarnog fonda s idejom o osnivanju Europskog monetarnog fonda nakon financijske krize 2008. godine.

monetarnog fonda mogla bi imati mogućnost provođenja analiza na strani na koji to radi Međunarodni monetarni fond. Uloga analiza bila bi informiranje europskih institucija (Europska komisija i dr.) te država članica europodručja o stanju na financijskim tržištima. S druge strane, Europska središnja banka već ima takvu ulogu. Ta banka također kroz regulaciju, makroprudencijalnu politiku i superviziju ima ulogu u mjerenju sistemskog rizika na području europodručja. Kako bi se izbjeglo preklapanje politika Europskog monetarnog fonda i Europske središnje banke, potrebno je definirati skup mjera Europskog monetarnog fonda. Zato bi uloga Europskog monetarnog fonda tijekom financijske krize imala ograničeno područje djelovanja na financijsku potporu zemljama europodručja za rješavanje problema na fiskalnoj strani. Ako bi Europska središnja banka imala ulogu rješavanja fiskalnih problema zemalja, to bi moglo imati negativan utjecaj na nezavisnost i kredibilitet institucije, što bi otežalo politike Europske središnje banke na drugim područjima.

4.3.3. Utjecaj Europske središnje banke na institucijsko okruženje europodručja

Financijska kriza iz 2008. godine ukazala je na nedostatke institucijskoga okruženja europodručja i uloge koju ima Europska središnja banka. Mandat Europske središnje banke je održavanje stabilnosti cijena u europodručju, odnosno postizanje rasta stope inflacije mjereno HICP indeksom (engl. *Harmonised Index of Consumer Prices*) ispod 2%, ali blizu 2% u srednjem roku. Kao alat za postizanje tog cilja koristi ključnu kamatnu stopu. Središnja banka također može tražiti od komercijalnih banaka držanje minimalnih zakonskih rezervi kao postotak od ukupne količine svojih depozita kod središnje banke. Za postizanje financijske stabilnosti Europska središnja banka koristi makroprudencijalnu regulaciju i superviziju. Međutim, postoje okolnosti u kojima postoje i alati nisu dovoljni ili kada su ove dvije uloge središnje banke u sukobu.

De Grauwe i Gros (2009.) tvrde kako postoji kompromis između stabilnosti cijena i financijske stabilnosti, jer tehnološke promjene mogu dovesti do pretjeranog rasta cijena imovine ili životinjski porivi mogu pojačati poslovne cikluse. Autori predlažu kako Europska središnja banka treba imati dva glavna cilja, stabilnost cijena i financijsku stabilnost. Oni smatraju kako se

klju na kamatna stopa treba koristiti za postizanje stabilnosti cijena, a minimalne zakonske rezerve i makroprudencijalna kontrola za stabilnost cijena.

Krajem 2010. godine osnovano je nadležno tijelo za pra enje sistemskog rizika u financijskom sustavu Europske unije pod nazivom European Systemic Risk Board (ESRB). Njime predsjedava predsjednik Europske središnje banke. ESRB može dati preporuke i upozorenja, ali nema alate kojima e ih pretvoriti u djelo. Me utim, njihove preporuke i upozorenja mogu poslužiti donositeljima odluka u oblikovanju politike.

De Grauwe (2012.) smatra kako Europska središnja treba imati ulogu zajmodavca u krajnjoj nuždi, jer u protivnome pojedine države mogu tijekom financijske panike biti prisiljene oti i u ste aj.

4.3.4. Utjecaj zajedni kih makroekonomskih stabilizatora za vrijeme ekonomske krize na promjenu ranjivosti europodru ja

Argument za formiranje zajedni kih makroekonomskih stabilizatora polazi od teze kako u europodru ju ne postoji središnji fiskalni mehanizam koji bi izgla ivao cikli no kretanje gospodarstva. Naime, nacionalne vlade vode vlastite fiskalne politike koje su ograni ene fiskalnim pravilima. Zajedni ki makroekonomski stabilizatori poslužili bi kao mehanizam osiguranja od negativnih asimetri nih šokova ili zna ajnije ekonomske krize. Pri formiranju mehanizma trebalo bi voditi ra una o stabilizacijskoj ulozi, ali i o fiskalnoj održivosti.

Arnold, Barkbu, Ture, Wang i Yao (2018.) predlažu osnivanje Fonda za makroekonomsku stabilizaciju koji bi djelovao kao centralizirani fiskalni stabilizacijski mehanizam u europodru ju. Njihova ideja polazi od premise kako su potrebni fiskalni transferi za izgla ivanje kretanja prihoda i cikli ne državne potrošnje. Naime, doprinosi bi u Fond za makroekonomsku stabilizaciju došli iz nacionalnih prora una, a oni bi se dalje ulagali u sigurnosne i likvidne

vrijednosne papire kako bi mogli pružiti financijska sredstva zemljama. Autori sugeriraju kako bi to pomoglo zemljama da se drže srednjoročnih fiskalnih planova.

Carnot, Evans, Fatica i Mourre (2015.) navode tri uvjeta koja su potrebna kako bi zajednički makroekonomski stabilizator bio uspješan te dobio političku potporu. Prvo, treba imati neto koristi u odnosu na sadašnje mehanizme, drugo, ne smije utjecati na smanjenje fiskalne discipline i treće, sustav se treba usredotočiti na ciklično kretanje u dohotku, a ne na trajne razlike u dohotku kako se ne bi smatrao transfernom unijom. Autori smatraju kako bi najbolji automatski makroekonomski stabilizator bio zajednički europski fond za osiguranje od nezaposlenosti, koji bi imao ulogu stabilizacije relativnih i zajedničkih šokova.

Nacionalno osiguranje od nezaposlenosti koristi se u zemljama europskog područja kao automatski stabilizator za vrijeme ekonomske krize. Jedan od prijedloga kako uiniti europsko područje manje ranjivim na šokove uključuje formiranje sustava zajedničkog osiguranja od nezaposlenosti. Glavni argument za osnivanje takvog sustava je kako bi se smanjio utjecaj asimetričnih šokova. Naime, centralizirani sustav osiguranja od nezaposlenosti mogao bi pružiti osiguranje dohotka ljudima nakon što ostanu bez radnog mjesta. To bi smanjilo ovisnost o nacionalnim sustavima osiguranja od nezaposlenosti i pridonijelo makroekonomskoj stabilnosti. Zajednički sustav osiguranja od nezaposlenosti može unaprijediti socijalnu komponentu te zaštititi najosjetljivije dijelove društva.

Dolls, Fuest, Neumann i Peichl (2015.) napravili su simulacije u razdoblju od 2000. do 2013. godine za europsko osiguranje od nezaposlenosti gdje bi se iz zajedničkog proračuna mjesečno isplaćivalo 50% prijašnje bruto plaće do maksimalno 12 mjeseci. Njihovi rezultati pokazuju kako je to ostvarivo s 47 milijardi eura proračuna, a prosječni godišnji neto doprinosi iznosili bi između -0.54% bruto domaćeg proizvoda (BDP) za Španjolsku, koja bi dobila najviše financijskih sredstava zbog najviše stope nezaposlenosti, do 0.39% BDP-a za Nizozemsku, koja bi najviše uplaćivala doprinose u zajednički proračun. U kasnijem radu Dolls, Fuest, Heinemann i Peichl (2016.) nadopunjuju svoj prijedlog o formiranju zajedničkog europskog sustava osiguranja od nezaposlenosti s dvama uvjetima koji se odnose na isplate financijskih sredstava. Prvo, zemlje europskog područja trebale bi biti osigurane od asimetričnih šokova ako je šok nezaposlenosti veći od

prosje ne promjene nezaposlenosti u europodru ju i drugo, ne bi postojalo novo izdavanje javnog duga jer bi fond za zajedni ko osiguranje od nezaposlenosti bio balansiran svake godine. Naime, zemlje koje bi imale manju promjenu nezaposlenosti od prosjeka upla ivale bi u fond, a zemlje s promjenom nezaposlenosti ve om od prosjeka koristile bi transferna davanja za zaštitu od nezaposlenosti.

Zajedni ki sustav osiguranja od nezaposlenosti mogao bi poboljšati postoje u politiku socijalne zaštite u europodru ju. Osim što naknade za nezaposlene imaju socijalnu dimenziju, one djeluju kao automatski stabilizator za vrijeme recesije i time pomažu u stabilizaciji osobne potrošnje i tržišta rada. Del Monte i Zandstra (2014.) navode kako bi zajedni ki sustav osiguranja od nezaposlenosti mogao djelovati kao ograni ena i kratkoro na ekspanzivna fiskalna politika u zemljama europodru ja koje trpe posljedice recesije.

Kako bi se poboljšala integracija zemalja europodru ja, moglo bi biti potrebno krenuti od proširenja sustava koji gra ani razumiju. Zajedni ki se sustav osiguranja od nezaposlenosti lagano može shvatiti jer bi nadgradio postoje e nacionalne sustave. Otpor bi mogao do i iz razli itih politi kih stajališta jer podrazumijeva odre en stupanj transferne unije. Me utim, otpor bi mogao biti manji nego da idu i korak u integraciji europodru ja bude fiskalna unija. De Geus (2014.) navodi još jedan bitan razlog zašto bi zajedni ki sustav osiguranja od nezaposlenosti mogao biti koristan, a to je vra anje povjerenja u Europsku uniju i njezine institucije. Naime, autor smatra kako bi formiranje zajedni kog sustava moglo pove ati potporu u javnosti za formiranje fiskalne unije.

Andori Pasimeni (2016.) smatraju kako se zajedni ko osiguranje od nezaposlenosti u europodru ju može formirati na dva na ina: kao standardni sustav za zaštitu nezaposlenosti i kao fond za reosiguranje. Autori navode kako se u prvom na inu nacionalni sustavi mogu djelomi no spojiti u zajedni ki europski sustav, a korisnici bi dobivali naknade za nezaposlenost direktno iz zajedni kog sustava. Nacionalni sustavi tada bi imali pravo na dodatno pove anjem naknada za nezaposlene. Autori navode kako bi se u drugom na inu formirao fond za reosiguranje koji bi štutio nacionalne sustave za osiguranje od nezaposlenosti samo u slu aju ekonomske krize. Me utim, upitno je koliko bi reosiguranje od nezaposlenosti zaista pomoglo pri ublažavanju

ranjivosti europa. U slučaju tih ekonomskih kriza fond za reosiguranje ne bi nužno pružio adekvatnu zaštitu i imao stabilizacijski učinak na ekonomiju europa. Beblavý, Gros i Maselli (2015.) predlažu mehanizam za reosiguranje nezaposlenosti koji zbog niskih financijskih davanja ne bi bio primjeren za apsorpiranje malih makroekonomskih šokova, nego samo za vrijeme velikih poremećaja na tržištu rada. Autori navode da se takav sustav trebao aktivirati čak 40 puta između 2000. i 2012. godine, da je postojao. To pokazuje kako su šokovi dosta česti u europa. Iz toga proizlazi kako fond za reosiguranje ne bi bio dovoljan uvjet za održavanje makroekonomske stabilnosti. Bio bi potreban trajniji mehanizam za zaštitu od nezaposlenosti koji bi vrijedio bez obzira na ekonomske prilike kako bi mogao pružiti dodatnu potporu očuvanju stabilnosti u europa.

Europski parlament (2016.) navodi kako bi europsko osiguranje od nezaposlenosti moglo više od svih prijedloga pridonijeti održavanju makroekonomske stabilnosti u europa. Europski parlament također navodi kako bi se europsko osiguranje od nezaposlenosti fokusiralo na kratkoročnu nezaposlenost koju održava ciklično kretanje gospodarstva, a ne bi djelovalo na strukturnu nezaposlenost koja je vezana uz gubitak vještina ili slabo institucijsko okruženje tržišta rada.

4.4. Utjecaj formiranja euroobveznica na gospodarstvo europa

Na zajedničkom europskom tržištu svaka zemlja izdaje vlastite državne obveznice. Međutim, tradicionalnim „euroobveznicama“ na financijskim se tržištima trguje duže vrijeme, a takve obveznice izdaju privatna poduzeća s dobrim kreditnim rejtingom, države ili nadnacionalne institucije. Ove obveznice predstavljaju obveznice denominirane u valuti koja nije doma a za zemlju koja ih je izdala, primjerice eurojenske ili eurodolarske obveznice. Ovakva definicija ne koristi se u promatranom kontekstu. Umjesto toga, pojam euroobveznice predstavlja teoretski koncept dužničkog vrijednosnog papira, koji je zajednički za sve zemlje članice europa, a izdaje se na tržištu europa. Pomoću euroobveznica zemlje europa zajednički izdaju javni dug.

Stvaranje zajedničkih euroobveznica razmatralo se od nastanka eura. Jedan od glavnih argumenata za euroobveznice bio je kako bi one mogle odgovoriti na potražnju za neriznim vrijednosnicama te konkurirati američkim državnim obveznicama. Zbog usmjeravanja globalnih kapitalnih tokova prema euroobveznicama, rasla bi i potražnja za eurom kao rezervnom valutom. Formiranje euroobveznica također bi predstavljalo daljnju integraciju u europodručju. Međutim, u dobrim ekonomskim vremenima smatralo se kako je trošak formiranja euroobveznica previsok, a u lošim gospodarskim vremenima prevladavalo je mišljenje kako koristi nisu dovoljno velike. Zbog različitih stajališta o daljnjem smjeru razvoja institucijskoga okruženja europodručja nije došlo do formiranja euroobveznica. Formiranje euroobveznica trebalo bi rezultirati ujedinjavanjem fragmentiranog europskog tržišta javnog duga. Obveznice s istim kuponom i dospelom bile bi jednake i razmjenjive na sekundarnom tržištu bez obzira koja država ih plasira na tržište.

Alcidi et al. (2010.) navode kako bi se prvi korak u ujedinjavanju europskih tržišta za državne obveznice i izdavanju zajedničkih euroobveznica mogao napraviti uz pomoć Europskog stabilizacijskog mehanizma (ESM). Tako ne bi bilo potrebno formirati novu instituciju za izdavanje euroobveznica. Međutim, ESM je osmišljen za davanje financijske pomoći i zemljama europodručja. Povezivanje ESM-a i euroobveznica moglo bi stvoriti krivu predodžbu o euroobveznicama kao o kriznom instrumentu koji služi samo za zemlje koje se nalaze u financijskim poteškoćama.

4.4.1. Utjecaj zajedničkih euroobveznica na održivost javnih financija u europodručju

Iako ideja o formiranju euroobveznica u europodručju nije nova, ona je dobila na značajnu nakon krize javnog duga. Naime, u krizi javnog duga došlo je do rasta premije rizika određenih zemalja, što je dovelo do rasta kamatnih stopa na njihove državne obveznice. Istovremeno, povećala se razlika među kamatnim stopa na državne obveznice različitih zemalja u europodručju u odnosu na one zemlje koje su financijska tržišta smatrala manje rizičnima.

Zajedni ke euroobveznice koje garantiraju sve zemlje članice europskog područja mogle bi smanjiti rizik da zemlje sa slabijim javnim financijama ne mogu otplatiti svoje dugove. To bi također imalo za posljedicu smanjenje rizika financijske zaraze, koja bi se u slučaju da određena zemlja ne može platiti svoje dugove mogla proširiti na ostale članice koje imaju stabilnije javne financije. Tako bi u slučaju formiranja euroobveznica javne financije u europskom području mogle postati stabilnije.

Formiranjem euroobveznica mogao bi se pojaviti i neželjeni učinak. Naime, to bi moglo dovesti do rasta moralnog hazarda jer bi vlade zemalja mogle smatrati kako nije potrebno voditi politiku održivih javnih financija. Iako se taj argument navodi kao jedan od glavnih razloga zašto ne bi trebalo formirati euroobveznice, taj bi utjecaj mogao biti toliko mali da bi koristi mogle nadvladati nedostatke. Euroobveznice mogle bi doprinijeti održavanju likvidnosti javnih financija zemalja u europskom području i olakšati pristup financijskom tržištu zemljama koje su u prošlosti imale poteškoće s održivosti javnog duga. Bonnefoy (2010.) navodi kako bi formiranje euroobveznica moglo dovesti do fiskalne fleksibilnosti, bolje koordinacije nacionalnih fiskalnih politika i veće kredibiliteta u javne financije. Bonnefoy je usredotočen na fiskalne politike Njemačke i Francuske jer se radi o dvije najveće ekonomije u europskom području. Iako njegov prijedlog kako formiranje euroobveznica treba krenuti od Njemačke i Francuske ima određene prednosti, moguće je da to neće imati dovoljno utjecaja na koordinaciju među svim fiskalnim politikama u europskom području. To bi moglo doprinijeti divergenciji javnih financija u Njemačkoj i Francuskoj u odnosu na ostale zemlje europskog područja.

4.4.2. Prijedlozi za formiranje euroobveznica

Hoće li euroobveznice uspjeti više integrirati financijska tržišta, a samim time i pomoći europskom području u prevladavanju budućih kriza ovisi o načinu implementacije euroobveznica. Nakon financijske krize 2007. godine neki autori ponudili su svijetle prijedloge kako formirati euroobveznice. De Grauwe i Moesen (2009.) predlažu da se zajedničke euroobveznice na tržištu europskog područja formiraju tako da svaka država ima udio u euroobveznicama jednak vlasni kom

udjelu u Europskoj investicijskoj banci. Oni navode da bi tako države članice europa područja imale zajedničku odgovornost za izdavanje euroobveznica, a takve bi obveznice izdavala europska institucija poput Europske središnje banke ili države članice europa područja²⁶.

U prijedlogu se ne spominje da je potrebno osnovati nove institucije, primjerice zajedničko europsko ministarstvo financija koje bi upravljalo europskim proračunom. Dapače, ovi autori smislili su na in kako se unutar postojećeg institucijskoga okruženja europa područja mogu uvesti euroobveznice.

Iako bi ovaj prijedlog imao puno koristi kad bi se razmišljanja autora pokazala to nima, ipak postoje određeni nedostaci. Naime, prijedlog ne objašnjava što bi se dogodilo u slučaju da se euroobveznice ne otplate ili bi li to dovelo do prevelikog zaduživanja nacionalnih država, i što napraviti u takvom slučaju. Dodatno, treba se uzeti u obzir da se De Grauwe i Moesen (2009.) osvrću na krizu u Grčkoj i kroz tu situaciju gledaju kako bi se euroobveznice trebale formirati da se pomogne zemljama poput Grčke. Iz toga proizlazi da se ova ideja odnosi samo na krizna događanja, a nije jasno kako bi se odrazila na financijska tržišta, posuđivanje financijskih sredstava od strane država europa područja i razlike kamatnih stopa na državne obveznice tijekom „dobrih“ vremena gospodarskoga rasta.

Bonnevay (2010.) se zalaže za veći u fiskalnu integraciju između Njemačke i Francuske koja bi poslužila za uvođenje euroobveznica, što bi povećalo uinkovitost zajedničke monetarne politike u europa području. Prema autoru, u dugom roku euroobveznice bi se proširile i na druge zemlje članice europa područja, a države bi međusobno koordinirale svoje proračune, što bi eliminiralo potrebu za izdavanjem nacionalnih obveznica.

Ovakav pristup mogao bi doprinijeti prihvaćanju ideje izdavanja zajedničkih euroobveznica na tržišta europa područja zahvaljujući postepenoj implementaciji euroobveznica kao financijskog instrumenta. Ipak, moguće je da vlada Njemačke neće biti sklona ovom prijedlogu iz barem dvaju

²⁶De Grauwe i Moesen (2009) smatraju da bi kamatne stope na te euroobveznice trebale iznositi ponderirani prosjek kamatnih stopa nacionalnih državnih obveznica u trenutku kada se obveznice izdaju. Na temelju toga pojedine bi države plaćale kamate. Oni navode kako bi ovakvo formiranje euroobveznica omogućilo jednostavnije i jeftinije financiranje za zemlje koje investitori smatraju rizičnijima i njihove države zadužuju se na tržištu po višim kamatnim stopama, ali bi euroobveznice isto tako bile sigurnije za ulagatelje.

razloga. Kao prvo, mogu e je kako se njema ke vlasti duže vrijeme protive ideji o formiranju euroobveznica jer smatraju da bi one potaknule preveliko zaduživanja onih zemalja koje do sada nisu bile fiskalno konzervativne. Ta se kritika najviše odnosi na južnoeuropske zemlje poput Gr ke. Kao drugo, mogu e je da njema ka vlada smatra da bi uvo enjem euroobveznica upravo Njema ka snosila najve i financijski teret otplate euroobveznica. Iako u ekonomskoj teoriji ima smisla da formiranje euroobveznica krene od Njema ke, bitno je uzeti u obzir i politiki kontekst, odnosno postoji li dovoljna politika volja da se odre eni pristup implementira.

S druge strane, neki autori uzimaju u obzir i njema ke kritike. Primjerice, Jones (2010.) se zalaže za euroobveznice kojima bi se pove ala likvidnost i stabilnost na financijskom tržištu europodru ja, a predlaže dualnu strukturu državnog financiranja, uklju uju i euroobveznice. Kako on predlaže, države lanice izdale bi euroobveznice i pla ale sve obveze koje se odnose na njih. Kao glavne prednosti ovakve implementacije euroobveznica Jones (2010.) izdvaja, izme u ostalog, pove anje transparentnosti i likvidnosti u odnosu na nacionalna tržišta obveznica, niže troškove posu ivanja financijskih sredstava i zna ajnije prihva anje eura kao valute u kojoj bi se pohranjivale svjetske rezerve.

Me utim, Jones (2010.) želi izbje i moralni hazard, odnosno to da se budu e vlade država europodru ja poti u na pretjerano posu ivanje financijskih sredstava. Upravo bi zato prema Jonesu (2010.) euroobveznice bile ograni ene – ukupno bi se euroobveznica moglo izdati u visini od samo 60% bruto domaćeg proizvoda (BDP), a svake godine samo 3% BDP-a. Naime, rije je o kriterijima iz Maastrichta, koje su zemlje lanice Europske unije potpisale u ugovoru iz 1992. godine, a odnose se na formiranje zajedni ke valute, eura. Radi se o pet kriterija kojima se nastojala posti i ve a konvergencija gospodarskog rasta zemalja europodru ja. Jedan od tih kriterija je da prora unski manjak treba biti manji od 3% godišnje, a drugi se odnosi na to da javni dug ne smije biti ve i od 60% BDP-a.

Delpla i Weizsäcker (2010.) predlažu strogo držanje pravila zaduživanja prema kriterijima iz Maastrichta. Za razliku od ostalih prijedloga, Delpla i Weizsäcker (2010.) traže podjelu na „plave“ i „crvene“ obveznice prema sljede em principu: 60% nacionalnog duga zemalja grupiralo bi se u „plave“ obveznice koje bi bile zajedni ke svih zemljama europodru ja, što bi

pomoglo smanjiti kamatne stope na te obveznice. Preostali javni dug Delpa i Weizsäcker (2010.) kategoriziraju u „crvene“ obveznice koje bi se izdavale kao nacionalne obveznice, a autori smatraju da bi to povećalo marginalni trošak financiranja javnog duga i održalo financijsku disciplinu.

Svi prije navedeni prijedlozi promatrali su formiranje euroobveznica kroz aspekt dužničke krize u Grčkoj 2009. godine. Iako neki autori nude potencijalna rješenja kako bi europske institucije trebale organizirati euroobveznice u vrijeme izvan financijskih kriza, njihovi prijedlozi nude okvirne ideje koje su skromne u detaljima. Kako bi euroobveznice, ako se ikada uvedu u europodručje, mogle funkcionirati, bit će potrebno stvoriti šire institucijsko okruženje koje će funkcionirati bez obzira traje li financijska kriza ili ne. Iz toga proizlazi da su postojeći i prijedlozi dosta ograničeni s obzirom na sadašnje institucijsko okruženje, koje ne mora biti dovoljno dobro da podrži formiranje euroobveznica.

Faverio i Missale (2012.) predlažu euroobveznice s proporcionalnom odgovornošću za kapital i plaćanje kamata. Autori navode kako bi kamatna stopa za euroobveznicu bila jednaka ponderiranom prosjeku kamatnih stopa svih državnih obveznica europodručja u vrijeme izdatka euroobveznice. Faverio i Missale smatraju kako bi euroobveznica sadržavala premiju rizika za svaku zemlju te ne bi ovisila o solidarnosti ili redistribuciji među zemljama europodručja.

Schaefer i Bigus (2016.) analiziraju različite prijedloge za uvođenje euroobveznica. Autori zaključuju kako se prijedlog o „plavim“ i „crvenim“ obveznicama teško može realizirati jer se trebaju mijenjati europski ugovori i ustavi određenih zemalja europodručja. Glavna kritika Schaefer i Bigus na prijedlog iz Faverio i Missale (2012.) je kako njihove euroobveznice daju poticaje zemljama europodručja za povećanje javnog duga, ali kako istovremeno nemaju stabilizacijski učinak na ekonomiju europodručja jer nema dijeljenje rizika.

4.5. Mogu nost formiranja fiskalne i politi ke unije u europodru ju

Predlažem kako je argument oko moralnog hazarda manje bitan u inak jer polazi od pretpostavke kako vlade zemalja europodru ja ne žele voditi politiku održivih javnih financija ako to ne moraju. Mogu e je kako je razlog iz kojeg su vlade odre enih zemalja prekora ile fiskalna pravila iz Ugovora iz Maastrichta u tome što su smatrale kako je njihova fiskalna politika previše ograni ena. Ako bi postojalo dijeljenje fiskalnog rizika kroz euroobveznice u europodru ju, tada bi vlade mogle imati poticaja za poštivanje pravila jer bi postojao mehanizam koji bi smanjio rizik neadekvatne fiskalne politike.

Dolls, Fuest, Heinemann i Peichl (2016.) smatraju kako se europska fiskalna unija može formirati bez stvaranja zajedni kih euroobveznica ili centralizirane vlade s velikim prora unom, a predlažu fiskalni stabilizacijski mehanizam u slu aju asimetri nih šokova te proceduru za restrukturiranje dugova insolventnih zemalja kao rješenje. Me utim, njihov prijedlog ne uklju uje mogu nost ekonomske krize nastale kao posljedice poslovnog ciklusa u svim zemljama europodru ja, kao ni dužu krizu kakva je zahvatila europodru je nakon 2009. godine. Iako njihov prijedlog ima potencijala u suzbijanju moralnog hazarda u slu aju nesolventnosti neke zemlje europodru ja, ostaje problem efekta prelijevanja krize na druge zemlje europodru ja. U takvom slu aju njihov prijedlog ne treba imati dovoljno velik fiskalni kapacitet kako bi se nosio s problemom.

Tablica 2. Dovršenje europske monetarne unije i koraci prema funkcionalnoj fiskalnoj uniji

Klju ni uvjeti	Napredak od krize	Što je još potrebno
1) Fiskalna podjela rizika		
) Makroekonomija) Inicijativa malih razmjera centraliziranih investicija) Makroekonomska podjela rizika odgovaraju e veli ine
) Bankovna unija) Osiguranje likvidnosti pod uvjetima (Europski Mehanizam stabilnosti) Zajedni ko osiguranje depozita
) Jedinstveni fond za rezolucije (engl. <i>Single Resolution Mechanism</i>)) Zajedni ki financiran fond za spašavanje banaka
2) Upravljanje		
) Koordinacija politika) Razli ite složenije fiskalne reforme upravljanja) U inkovita koordinacija
) Pravila) Jedinstveni nadzorni mehanizam (engl. <i>Single Supervisory Mechanism</i>)) Jednostavnija, ali u inkovitija pravila koja smanjuju moralni hazard

3) Tržišta) Snažnija supervizija i bolji mehanizam za apsorpciju gubitaka) Potpuno ujedinjena supervizija, regulacija i osiguranje depozita
) Integracija tržišta proizvodnih faktora) Integracija financijskih tržišta se nije potpuno oporavila nakon krize) Potpuna unija tržišta kapitala
) Poticanje fiskalne i financijske institucijske discipline) Uvedene su klauzule o kolektivnom djelovanju) Vjerodostojna ograničenja na financijsku pomoć financiranu od poreznih obveznika uz minimalno dijeljenje rizika
) Smanjenje rizika od negativne samoispunjavajuće ravnoteže na tržištima javnog duga		

Izvor: Berger, Dell'Araccia i Obstfeld (2018.)

Moguće je kako bi zajednički fiskalni kapacitet imao dovoljnu stabilizacijsku ulogu kod privremenih asimetričnih šokova. Međutim, trajni šokovi mogli bi zahtijevati veću ulogu zajedničke fiskalne politike. Formiranje fiskalne unije u europskoj regiji predstavljalo bi kompliciran projekt koji bi trebao imati političku podršku svih zemalja članica. Kada bi se nastojala formirati fiskalna unija odjednom, moguće je kako ne bi postojala dovoljna politička volja za provedbu ideje o fiskalnoj uniji. Zato je moguće da postepena fiskalna integracija u europskoj regiji ima veću političku podršku. U dugom roku zajednički fiskalni kapacitet mogao bi dovesti do stvaranja zajedničkog europskog proračuna.

Arnold, Barkbu, Ture, Wang i Yao (2018.) navode kako bi zajednički fiskalni kapacitet bio politički prihvatljiv samo u slučaju da ne stvara trajne transfere. Zato autori nude različita rješenja prema kojima bi se mogao ukloniti rizik trajnih transfera, kao što su zahtijevanje da država koja u lošim ekonomskim vremenima primi fiskalnu pomoć treba platiti veću premiju na kumulativne transfere nakon što se njena ekonomija oporavi, ali i postavljanje maksimalnog iznosa transfera za određenu zemlju. Lane (2012.) smatra kako bi europskoj regiji moglo formirati dublju razinu fiskalne unije sa zajedničkim poreznim prihodima ili programima potrošnje. Autor navodi kako je također moguće bolja usklađenost nacionalnih fiskalnih politika. De Grauwe (2010a) smatra kako je problem u europskoj regiji što monetarna unija nije dio političke unije, zbog čega postoje neravnoteže bez mehanizama za otklanjanje.

4.5.1. Mogu nost uvo enja zajedni kih poreza za sve zemlje europodru ja

Zajedni ki porezi za sve zemlje ne postoje u europodru ju. Nacionalne države imaju suverenost nad svojim poreznim sustavom. Me utim, institucije Europske unije nadziru nacionalne porezne politike kako bi one bile u skladu s funkcioniranjem jedinstvenog zajedni kog tržišta EU i ne bi diskriminirale sudionike na nacionalnom tržištu iz drugih zemalja EU. Kroz razli ite direktive, Europska unija odredila je minimalnu standardnu stopu poreza na dodanu vrijednost od 15% te mogu nost uvo enja dviju smanjenih stope od kojih najniža mora biti barem 5%.

Europska komisija predložila je uvo enje poreza na financijske transakcije me u financijskim institucijama u zemljama Europske unije koji bi iznosio 0.1% na trgovanje dionicama i obveznicama. Nakon što se nije postigao konsenzus o uvo enju poreza jer su neke zemlje bile protiv, prijedlog je odba en. Iako zajedni ki porez nije uveden, otvorila se diskusija jesu li zajedni ki porezi u europodru ju potrebni. Zajedni ki porezi mogli bi poboljšati institucijsko okruženje europodru ja. Ako do e do uspostave stabilizacijskog mehanizma koji bi pomo u transfera pridonio smanjenju utjecaja asimetri nih šokova u europodru ju, tada bi postojala potreba za nov anim sredstvima ija bi namjena bila usmjerena potrebama europodru ja kao cjeline. Zajedni ki porez na dobit mogao bi doprinijeti pravednijem sustavu poreza u europodru ju i smanjiti mogu nost izbjegavanja poreza. Me utim, takav bi sustav poreza na dobit mogao smanjiti poreznu konkurenciju me u zemljama europodru ja. Alternativni prijedlog može pomiriti ova dva stajališta. Institucije europodru ja mogu uspostaviti porezno pravilo prema kojem se samo odre eni dio poreza na dobit smatra zajedni kim porezom (npr. 10%). Tada bi zemlje europodru ja bile slobodne postaviti svoju razinu poreza na dobit, ali samo bi dio iznad 10% poreza išao u nacionalni prora un²⁷. Tako bi se mogao osigurati mehanizam prema kojem bi postojala konkurencija me u zemljama europodru ja, a istovremeno bi se osigurala dovoljna sredstva za potrebe europodru ja.

²⁷ Na primjer, zemlja postavi stopu poreza na dobit od 18%. U tom slu aju, 10% bi išlo za potrebe europodru ja, a ostatak od 8% u nacionalni prora un zemlje.

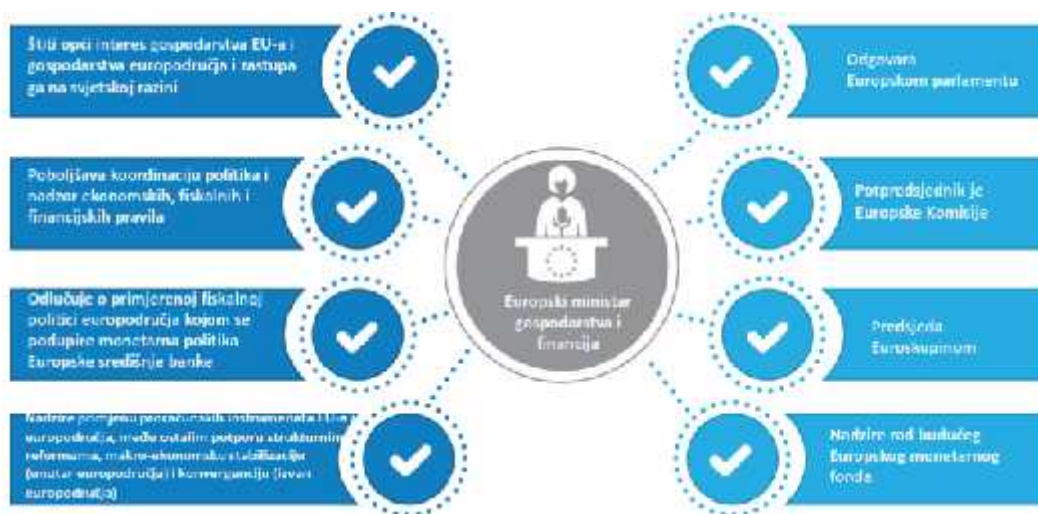
4.5.2. Mogu nost formiranja funkcije europskog ministra financija

Ideja o formiranju funkcije europskog ministra financija u ekonomskoj literaturi dobila je na zna aju nakon krize javnog duga u europodru ju. Europski ministar financija mogao bi poboljšati zastupanje Europske unije na me unarodnoj razini i unaprijediti zajedni ke interese EU. Osnivanje funkcije europskog ministra financija moglo bi pridonijeti poboljšanju institucijskoga okruženja Europske unije. Me utim, vlade zemalja lanica Unije nisu suglasne je li uop e potrebno formiranje funkcije europskog ministra financija.

Enderlein i Haas (2015.) predložili su funkciju europskog ministra financija sa snažnim politi kim ovlastima koji bi štitio ekonomske interese europodru ja. Prema njihovu prijedlogu, uloga ministra bila bi nadgledati koordinacije fiskalnih i ekonomskih politika zemalja europodru ja, voditi pregovore za vrijeme krize, pomo i u ublažavanju regionalnih ekonomskih šokova te predstavljati europodru je kod me unarodnih institucija i doga aja. Autori smatraju kako bi europski ministar financija trebao upravljati Europskim investicijskim prora unom, koji bi uravnotežio asimetri ne šokove i nagradio provedbu reformi, ali bi i bio na elu Europskog monetarnog fonda, odnosno poboljšanom verzijom Europskog mehanizma za stabilnost²⁸.

Formiranje funkcije europskog ministra financija ne zna i nužno i formiranje europskog ministarstva financija. Funkcija europskog ministra financija mogla bi se integrirati u postoje e institucijsko okruženje Europske unije. Prema Europskoj komisiji (2017a), predsjednik Europske komisije Jean-Claude Juncker predložio je u Govoru o stanju unije 2017. godine mogu nost formiranja funkcije europskog ministra financija. Juncker je zamislio kako bi potpredsjednik Europske komisije trebao preuzeti funkciju europskog ministra financija i predsjedati Euroskupinom. Kako Europska komisija ve odgovara Europskom parlamentu, logi no bi bilo da i europski ministar financija kao dio Komisije tako er ima istu odgovornost. Jucker je tako er povezo formiranje Europskog monetarnog fonda s ulogom europskog ministra financija koji bi predsjedao Vije em guvernera tog fonda. To bi zna ilo proširenje ovlasti postoje eg predsjednika Euroskupine koji se ve nalazi na elu Vije a guvernera Europskog stabilizacijskog mehanizma.

²⁸ Više o predloženoj funkciji europskog ministra financija u Enderlein i Haas (2015.).

Slika 15: Predložena uloga europskog ministra financija

Izvor: Europska komisija (2017a)

Na slici 15 prikazana je uloga europskog ministra financija. S lijeve strane nalaze se ovlasti i funkcija europskog ministra financija, a s desne strane prikazana je odgovornost ministra. Europski ministar financija trebao bi poboljšati koordinaciju politika na razini Europske unije i nadzirati ekonomska, fiskalna i financijska pravila. Uloga bi ministra financija tako obuhvaćala zaštitu općeg interesa gospodarstva EU i europskog područja unutar i izvan Unije. Prema prijedlogu Europske komisije (2017a), europski ministar tako bi odlučivao o fiskalnoj politici europskog područja koja pridonosi ciljevima fiskalne održivosti javnog duga u zemljama europskog područja, ali i koordinirao primjenu proračunskih instrumenata s ciljem potpore strukturnim reformama.

Iako je predsjednik Europske komisije Jean-Claude Juncker formalno iznio svoj prijedlog o formiranju funkcije europskog ministra financija, sredinom 2019. godine nije postojala namjera službenog osnivanja funkcije europskog ministra financija.

5. UTJECAJ INSTITUCIJSKOGA OKRUŽENJA NA RAST BRUTO DOMA ĆEG PROIZVODA ZEMALJA EUROPODRU ĆA NAKON FINANCIJSKE KRIZE IZ 2008.

Prema endogenoj ekonomskoj teoriji dohodak po stanovniku odre Ćen je razinom fizi kog i ljudskog kapitala te tehnologije u zemlji. Drugim rije Ćima, zemlja moēe ubrzati svoj ekonomski rast pove ćanjem stope rasta kapitala i tehnologije. Me Ćutim, u nekim slu Ćajevima zemlja to ne moēe ostvariti. Kako bi se bolje objasnilo zašto su neke zemlje bogatije od drugih i zašto neke zemlje ostvaruju više stope rasta, potrebno je uzeti u obzir i institucijsko okruēenje zemlje. Institucijsko okruēenje prema ekonomskoj teoriji povezano je sa stupnjem ekonomskog razvoja neke zemlje jer pomaēe u efikasnoj alokaciji kapitala, rada i tehnologije. Takvo okruēenje utje Će na investicije, poticaje i na Ćin na koji je organizirana proizvodnja. Upravo se zato institucijsko okruēenje smatra endogenim Ćimbenikom ekonomskog rasta. Kao jedan od na Ćina odre Ćivanja razvijenosti zemlje u ekonomskom smislu, osim razine dohotka po stanovniku, ekonomisti uzimaju u obzir i stupanj institucijskoga okruēenja. Postoje zna Ćajne razlike u kvaliteti institucijskoga okruēenja me Ću zemljama. Kvalitetno institucijsko okruēenje daje potporu ekonomskom rastu. Zemlje s visokim bruto doma Ćim proizvodom po stanovniku u pravilu imaju bolje razvijene institucije i institucijsko okruēenje. U ekonomskoj literaturi Ćesto se kao jedan od razloga za objašnjenje niske razine BDP-a po stanovniku pojavljuje slaba razvijenost institucijskoga okruēenja.

Nakon financijske krize iz 2008. godine zemlje europodru Ćja imale su razli Ćitu dinamiku rasta BDP-a. Koliko institucijsko okruēenje pridonosi stupnju ekonomskog razvoja ili ekonomskom rastu odre Ćene zemlje zbog dostupnosti podataka ili iz drugih razloga nije uvijek poznato u kratkom roku. Postavlja se pitanje kakav je utjecaj institucijskoga okruēenja na ekonomski rast zemalja europodru Ćja nakon financijske krize.

5.1. Pregled literature o dosadašnjim empirijskim istraživanjima

Dosadašnja empirijska istraživanja uloge institucijskoga okruženja najviše su bila usmjerena prema dugoročnom utjecaju na ekonomski razvoj. Iako su istraživanja međusobno drugačija po korištenoj metodologiji, rezultati tih istraživanja većinom su pokazali kako je takav utjecaj pozitivan. Institucijsko okruženje u takvim je istraživanjima bilo definirano u širem smislu i odnosilo se na rad institucija, učinkovitost regulatornog sustava i pravosuđa, zaštitu vlasničkih prava i drugih zakona te normi koje imaju utjecaj na ekonomski rast. Uzevši u obzir širu definiciju institucijskoga okruženja, postoji više suglasja među ekonomistima o pozitivnom utjecaju institucijskoga okruženja na stupanj razvoja zemlje u dugom roku. Dakle, veća razvijenost institucijskoga okruženja povezana je sa zemljama koje imaju viši stupanj ekonomskog razvoja.

Góes (2015.) pronalazi kako egzogena poboljšanja u kvaliteti institucijskoga okruženja imaju pozitivan i statistički značajan utjecaj na bruto domaći proizvod po stanovniku. Analiza je na uzorku podataka od 119 zemalja u razdoblju od 2000. do 2012. godine pokazala kako u prosjeku privremeni šok u kvaliteti institucija od 1-postotnoga boda povećava BDP po stanovniku za 1,7-postotnih bodova nakon 6 godina²⁹. To je istraživanje konzistentno s ekonomskom teorijom, odnosno s konvergencijom ekonomskog razvoja između siromašnijih i bogatijih zemalja. Zemlje koje imaju veći BDP po stanovniku imaju bolje razvijene institucije te je korist od poboljšanja kvalitete institucija manja, odnosno ta korist raste po opadajućoj stopi. S druge strane, siromašne zemlje i zemlje u razvoju imaju više prostora kako se približavaju kvaliteti institucija koju imaju razvijene zemlje, i stoga je u inak poboljšanja kvalitete institucija veća i na rast BDP-a po stanovniku.

U ekonomskoj literaturi institucijsko se okruženje može mjeriti pomoću indeksa koji omogućuju uspoređivanje stupnja razvoja institucijskoga okruženja među zemljama. Bassanini, Scarpetta i Hemmings (2001.) u istraživanju analiziraju utjecaj OECD indikatora regulacije tržišta proizvoda

²⁹ Prema Góes (2015.), veza je pozitivna ukupno 10 godina nakon šoka, ali raste po opadajućoj stopi. Kada se promatra 25 razvijenih gospodarstava, u inak je poboljšanja kvalitete institucija manji i kraće traje, te doseže maksimum od 0,35-postotnih bodova za dvije godine nakon šoka od 1-postotnog boda.

na ekonomski rast. Oni zaključuju kako postoji negativan utjecaj strogih propisa i administrativnih troškova na efikasnost tržišta proizvoda, a to se negativno odražava na ekonomski rast.

Liberalizacija tržišta proizvoda i tržišta usluga u zemljama europodručja mogla bi povećati realni BDP europodručja za 0.7% u prvoj godini, a 3.3% u 5 godina (Anderson, Barkbu, Lusinyan i Muir, 2016.). Prema njihovoj analizi, u inak u dugom roku raste na 11% BDP-a.

Scarpetta, Hemmings, Tressel i Woo (2002.) pronalaze kako stroga regulacija na tržištu proizvoda ima negativan utjecaj na ukupnu faktorsku produktivnost (engl. *total factor productivity, TFP*). Autori navode kako je direktan utjecaj strogih regulacija na ukupnu faktorsku produktivnost veća što je zemlja ili industrija udaljenija od tehnološkog lidera. To znači i kako stroga regulacija negativno utječe na usvajanje postojećih tehnologija osim štetnih direktnih utjecaja na inovaciju, vjerojatno smanjenjem konkurencije, ulaska novih visokotehnoloških poduzeća te prelijevanja tehnologije.

Bekaert, Harvey i Lundblad (2001.) pokazuju kako liberalizacija tržišta vrijednosnica u prosjeku doprinosi 1% godišnjem realnom rastu BDP-a tijekom 5 godina. Prema njihovom istraživanju, odnos investicija i BDP-a raste nakon liberalizacije, a investicije djelomično financirane stranim kapitalom pogoršavaju trgovinsku bilancu. U kasnijem radu Bekaert, Harvey i Lundblad (2011.) pronalaze kako je utjecaj financijske otvorenosti na rast faktora produktivnosti važniji nego utjecaj na rast kapitala, što objašnjava zašto je utjecaj liberalizacije uglavnom trajan. Autori objašnjavaju trajni u inak liberalizacije financijske otvorenosti pomoću uloge koju ona igra u razvoju bankovnog tržišta i tržišta dionica³⁰.

Liberalizacija financijske otvorenosti u ekonomskoj se literaturi povezuje s rastom produktivnosti. Strani kapital može imati pozitivnu ulogu u efikasnijoj alokaciji kapitala te tehnološkom razvoju zemlje. Kose, Prasad i Terrones (2008.) pronalaze kako otvaranje kapitalnog tržišta ima pozitivnu ulogu na rast ukupne faktorske produktivnosti. Kose, Prasad i

³⁰ Bekaert, Harvey i Lundblad (2011.) pronalaze i indirektan utjecaj poboljšanja otvorenosti na višu razinu efikasnosti investicija.

Terrones navode kako direktne strane investicije povećavaju TFP, a vanjski dug negativno je koreliran s rastom TFP-a, posebno kod razvijenijih ekonomija i financijskih sustava.

Obstfeld (2008.) tvrdi kako zemlje u razvoju idu u smjeru povećanja financijske otvorenosti jer je financijski razvoj prisutan u razvijenim zemljama, a rastu i financijski sektor u otvorenoj ekonomiji ne može biti izoliran od međunarodnih financijskih tokova.

Ekonomska literatura često ne pokazuje jasnu vezu između financijske otvorenosti i ekonomskog rasta. Fratzscher i Bussiere (2004.) tvrde kako je to zato što zemlje imaju koristi od poboljšanja financijske otvorenosti u kratkom roku, ali u srednjem i dugom roku može se dogoditi da ta veza prestaje ili postane negativna. Fratzscher i Bussiere na podacima od 45 industrijaliziranih zemalja i zemalja u razvoju pronalaze kako nakon liberalizacije dolazi do ubrzavanja ekonomskog rasta zbog naglog rasta investicija i prinosa kapitala iz inozemstva. Kako se odnos financijske otvorenosti i rasta mijenja tijekom vremena, to može objasniti zašto neki autori smatraju kako je veza između financijske liberalizacije i ekonomskog rasta pozitivna, dok drugi navode negativne strane liberalizacije i povezuju financijske krize s financijskom otvorenosti.

Reforma tržišta rada može obuhvatiti reformu regulacije uvjeta rada i poreznu reformu koja se odnosi na porez na dohodak, doprinose za mirovinski i zdravstveni sustav te ostala porezna davanja. U zemljama europskog područja postoje različiti sustavi radnog zakonodavstva što podrazumijeva kako postoje različiti stupnjevi regulacije uvjeta rada. To djelomično može objasniti kako su stope nezaposlenosti različite u zemljama europskog područja. Botero et al. (2004.) u istraživanju na podacima iz 85 zemalja pronalaze kako je viša regulacija rada povezana s nižom stopom participacije rada i višom stopom nezaposlenosti.

Ekonomska literatura pokazuje kako utjecaj reformi tržišta rada i tržišta proizvoda može ovisiti o poslovnom ciklusu. To upućuje kako neke reforme mogu imati pozitivan učinak u vrijeme ekonomskog rasta, a negativan u vrijeme recesije. Taj razlog može djelomično objasniti razlike u rezultatima u ekonometrijskim istraživanjima raznih autora. Prema Banerji et al. (2017.), smanjenje zaštite radnika daje pozitivne fiskalne učinke za vrijeme ekonomske ekspanzije, ali negativno utječe za vrijeme recesije. Banerji et al. navode kako reforma naknada za nezaposlene

ima ve e koristi za vrijeme ekspanzije. Autori tako er pronalaze kako smanjenje poreza na dohodak financirano javnim zaduživanjem ima ve i pozitivan utjecaj na javne financije tijekom recesije zbog ve ih fiskalnih multiplikatora. Njihovi rezultati potvr uju kako ekspanzivna fiskalna politika za vrijeme recesije poja va rezultate reformi i njihov fiskalni utjecaj na javne financije.

Vrijeme provedbe reformi može ovisiti o politi koj volji, ali i o poslovnome ciklusu. U slu aju kada su makroekonomski uvjeti nepovoljni za ekonomski rast, vlada se može odlu iti na reformu institucijskoga okruženja kako bi poboljšala ekonomsku perspektivu zemlje. Dapa e, upravo ekonomska kriza može potaknuti vlade na provedbu reformi s ciljem poboljšanja institucijskoga okruženja, za koje u uvjetima ekonomskog rasta ne bi postojala dovoljna politi ka volja. Adascalitei i Pignatti Morano (2015.) pronalaze kako e se u razvijenim zemljama vlade radije odlu iti na provedbu strukturnih reformi nakon ekonomske krize i visoke razine nezaposlenosti. Autori na istraživanju od 111 razvijenih zemalja i zemalja u razvoju u periodu izme u 2008. i 2014. godine pronalaze kako je suprotno kod zemalja u razvoju, odnosno njihove vlade e se odlu iti na reforme za vrijeme visokog rasta BDP-a. Adascalitei i Pignatti Morano objašnjavaju kako je razlog tome što su reforme u razvijenim zemljama usredoto ene na smanjenje regulacije rada, a u zemljama u razvoju na pove anje regulacije rada. Me utim, njihovi rezultati pokazuju kako deregulacija pove ava nezaposlenost u razvijenim ekonomijama u kratkom roku, ali taj utjecaj ne postoji u zemljama u razvoju.

Postoje e institucijsko okruženje bitno je u odre ivanju uvjeta za provedbu reformi. Vlade zemalja mogu se odlu iti na provedbu reformi ako smatraju kako je instuticionalno okruženje zemlje manje razvijeno od institucijskoga okruženja u glavnim trgovinskim partnerima. Mogu e je kako percepcija utjecaja institucijskoga okruženja utje e na makroekonomske varijable te može potaknuti reforme. Me utim, odre ene makroekonomske varijable mogu više utjecati na volju za provedbu strukturnih reformi. Turrini, Koltay, Pierini, Goffard i Kiss (2014.) pronalaze kako su reforme tržišta rada eš e kada postoji visoka i rastu a nezaposlenost, ali i visoka razina poreznog optere enja na rad, dok su ostali makroekonomski uvjeti manje važni.

Uvjeti na tržištu rada određeni su meunarodnim trendovima i promjenama tehnologije koja utječe na pojavu novih oblika zaposlenja. Takvi poslovi uključuju zaposlenje na nepuno radno vrijeme, što ima bitnu ulogu na dinamiku tržišta rada te radno zakonodavstvo. Meunarodna organizacija rada (2015.) kao ključni rezultat u svojoj analizi navodi kako su mnoge zemlje u EU odgovorile na nove oblike zaposlenja povećanjem zaštite radnika, koja zahtijeva jednaku regulaciju radnika zaposlenih na neodređeno vrijeme kao i radnika koji su zaposleni na puno radno vrijeme. Meunarodna organizacija rada u ekonometrijskoj analizi vremenskih serija na panel podacima pronalazi kako ne postoje negativni učinci povećanja zaštite radnika na formiranje novih radnih mjesta, što pokazuje kako je bitno na koji način se implementira regulacija tržišta rada.

Kako bi se dobio bolji utjecaj reformi tržišta proizvoda i tržišta rada na ekonomiju, moguće je staviti provedbu reformi u kontekst oporavka od financijske krize. Posljedice od posljednje financijske krize u europskom području pokazale su koliko značajan negativan utjecaj krize može biti na ekonomski rast. Literatura nudi određenu usporedbu krize i utjecaja reformi. Fatás (2016.) navodi kako koristi od reformi tržišta proizvoda i tržišta rada mogu iznositi između 5% i 20% BDP-a, na povećanje produktivnosti između 0% i 14%, a na utilizaciju radne snage (engl. *labour utilization*) do 7%³¹. Fatás pojašnjava kako moguće koristi od strukturnih reformi mogu iznositi koliko i trajni učinci financijske krize.

McQuinn i Whelan (2015.) pokazuju kako reforma tržišta rada može povećati ekonomski rast za 0.13% godišnje u europskom području, 0.35% u Španjolskoj te 0.28% u Grčkoj u razdoblju između 2014. i 2023. godine. Prema njihovom modelu, regulatorna reforma povećava ukupnu faktorsku produktivnost te akumulaciju kapitala, što dovodi do povećanja stope rasta BDP-a u europskom području za 0.49% godišnje u razdoblju između 2014. i 2023. godine.

³¹ Fatás (2016.) se nadovezuje na prijašnja istraživanja OECD-a o utjecaju strukturnih reformi tijekom 10 godina prije objave rada.

5.2. Objašnjenje metodologije istraživanja

Za analizu uloge institucijskoga okruženja u oporavku BDP-a zemalja europa područja nakon financijske krize iz 2008. koristi se panel vektorski autoregresijski model (engl. *Panel Vector Autoregression Model – PVAR*). Pristup istraživanju PVAR modelom ima više prednosti u odnosu na VAR analizu za svaku od promatranih zemalja posebno. PVAR modeli povećavaju broj stupnjeva slobode jer se analiziraju panel podaci zemalja. Osim toga, utjecaj institucijskoga okruženja može se bolje modelirati zbog heterogenosti podataka zemalja. Prema Canova i Ciccarelli (2013.), panel VAR modeli mogu obuhvatiti dinamične i statične uvoznosti varijabli, vremenske varijacije u koeficijentima i varijancama šokova te se u takvim modelima može promatrati heterogenost modela. Sve su varijable u PVAR modelu endogene, time se može bolje promatrati njihova međuzavisnost. Iako se sve varijable u VAR modelu određuju kao endogene, mogu se postaviti ograničenja na temelju teorijskih modela ili statističkih metoda s ciljem određivanja utjecaja egzogenih šokova na sustav (Abrigo i Love, 2015.).

Procjenjuje se sljedeći PVAR model:

$$Y_{it} = AY_{it-1} + e_{it} \quad (1)$$

gdje je **A** matrica parametara koja pokazuje odnos između u matrici varijabli Y_{it} i vrijednosti te matrici varijabli iz prethodnog razdoblja Y_{it-1} , dok je e_{it} matrica reziduala.

Indeks i označava zemlju, a t godinu. Modelom je obuhvaćeno svih 19 zemalja europa područja: Austrija, Belgija, Cipar, Estonija, Finska, Francuska, Grčka, Irska, Italija, Latvija, Litva, Luksemburg, Nizozemska, Njemačka, Malta, Portugal, Slovačka, Slovenija i Španjolska.

Matrica Y uključuje sljedeće varijable:

- Stopa rasta BDP-a
- Indeks „Efikasnost tržišta proizvoda“
- Indeks „Efikasnost tržišta rada“
- Chinn-Ito Index

- Stopa nezaposlenosti
- Stopa harmoniziranog indeksa potrošačkih cijena (HICP)
- Proračunski deficit kao postotak BDP-a
- Kamatnjak na 10-godišnje državne obveznice

Za svaku od zemalja europskog područja upotrijebljeni su podaci za svaku od gore navedenih varijabli na godišnjoj razini u razdoblju od 2007. do 2017. godine. Podaci za stope rasta BDP-a, stope nezaposlenosti, stope harmoniziranog indeksa potrošačkih cijena (HICP), novane izdatke za socijalnu zaštitu kao postotak BDP-a i kamatnjak na 10-godišnje državne obveznice preuzeti su iz europske baze podataka Eurostat. Indeksi „Efikasnost tržišta proizvoda“ i „Efikasnost tržišta rada“ preuzeti su iz publikacije Global Competitiveness Index³², koju objavljuje Svjetski ekonomski forum. Vremenska serija podataka za indekse „Efikasnost tržišta proizvoda“ i „Efikasnost tržišta rada“ počinje od 2007. godine jer se podaci iz publikacije Global Competitiveness Indeks nisu objavljivali prije toga.

Podaci za Chinn-Ito Indeks preuzeti su iz publikacija koje objavljuju autori Chinn i Ito. Indeks se bazira na binarnim dummy varijablama koje mjere ograničenja na financijske transakcije među zemljama. Ostali podaci preuzeti su s baze podataka Eurostata i Meunarodnog monetarnog fonda.

Fleksibilnije tržišta proizvoda odražava niže barijere ulaska novih poduzeća na tržište, veća u lokalnu konkurenciju i veća uinkovitost antimonopolističke politike. Indeks „Efikasnost tržišta proizvoda“ pokazuje koliko je konkurentno tržište proizvoda, a sastoji se od 16 potpokazatelja (Schwab i Sala-i-Martin, 2016.):

1. Intenzitet lokalne konkurencije (engl. *Intensity of local competition*)
2. Opseg tržišne dominacije (engl. *Extent of market dominance*)

³²Napomena: U istraživanju je za krajnje podatke korišten Global Competitiveness Indeks iz 2017. godine. Izvještaj iz 2018. godine promijenio je metodologiju prikupljanja podataka i vrednovanja pojedinih kategorija. Novi indikator GCI 4.0 uzima u obzir promjene koje su nastale zbog digitalizacije i industrijske revolucije 4.0, promjene u razvoju velikih podataka (engl. *big data*), komunikacijama, inovacijama, ljudskog kapitala i financijskih tržišta. Prema novoj metodologiji makroekonomski podaci čine 70% procjene zemlje, a meki podaci (engl. *soft data*) čine preostalih 30%. Zbog toga vrijednosti indikatora iz izvještaja iz 2018. godine nisu usporedivi s prethodnim godinama

3. U inkovitost antimonopolisti ke politike (engl. *Effectiveness of anti-monopoly policy*)
4. Utjecaj oporezivanja na poticaje za ulaganje (engl. *Effect of taxation on incentives to invest*)
5. Ukupna porezna stopa kao postotak dobiti (engl. *Total tax rate % profits*)
6. Broj postupaka za otvaranje poduze a (engl. *No. of procedures to start a business*)
7. Vrijeme za po etak poslovanja novootvorenog poduze a u danima (engl. *Time to start a business days*)
8. Troškovi poljoprivredne politike (engl. *Agricultural policy costs*)
9. Rasprostranjenost netarifnih barijera (engl. *Prevalence of non-tariff barriers*)
10. Trgovinske carine kao postotak ukupnih carinskih prihoda (engl. *Trade tariffs % duty*)
11. Rasprostranjenost stranog vlasništva (engl. *Prevalence of foreign ownership*)
12. Utjecaj pravila o poslovanju na izravna strana ulaganja (engl. *Business impact of rules on FDI*)
13. Teret carinskih postupaka (engl. *Burden of customs procedures*)
14. Uvoz kao postotak bruto doma eg proizvoda (engl. *Imports % GDP*)
15. Stupanj usmjerenosti prema kupcu (engl. *Degree of customer orientation*)
16. Sofisticiranost kupca (engl. *Buyer sophistication*)

Kada se govori o efikasnosti tržišta rada prvenstveno se misli na efikasnost i fleksibilnost alokacije radnika u gospodarstvu. Efikasno tržište rada lakše zadržava i više nagra uje talentirane i produktivne radnike bez diskriminacije na temelju spola, dobi, rase, nacionalnosti i dr. Fleksibilnije tržište rada odražava manju rigidnost pla a, ve u geografsku mobilnost rada zbog profesionalnih razloga te lakše otpuštanje neproaktivnih radnika i zapošljavanje novih, odnosno bržu alokaciju radnika u djelatnosti gdje e ostvariti ve u dodanu vrijednost.

Indeks „Efikasnost tržišta rada“ pokazuje koliko je konkurentno tržište rada, a sastoji se od 10 potpokazatelja (Schwab i Sala-i-Martin, 2016.):

1. Suradnja u odnosima radnika i poslodavca (engl. *Cooperation in labor-employer relations*)
2. Fleksibilnost odre ivanja pla a (engl. *Flexibility of wage determination*)

3. Prakse zapošljavanja i otpuštanja (engl. *Hiring and firing practices*)
4. Troškovi otpuštanja radnika (engl. *Redundancy costs weeks of salary*)
5. Utjecaj oporezivanja na poticaje za rad (engl. *Effect of taxation on incentives to work*)
6. Plaća i produktivnost (engl. *Pay and productivity*)
7. Oslanjanje na profesionalni menadžment (engl. *Reliance on professional management*)
8. Sposobnost države na zadržavanje talenata (engl. *Country capacity to retain talent*)
9. Sposobnost države na privlačenje talenata (engl. *Country capacity to attract talent*)
10. Participacija žena u radnoj snazi u odnosu na muškarce (engl. *Female participation in the labor force ratio to men*)

Proračunski deficit kao postotak BDP-a predstavlja razliku državne potrošnje i prihoda izražen u postotku BDP-a. Varijabla proračunski deficit koristi se kao mjera agregatne potražnje.

U prvom koraku istraživanja prije provođenja ekonometrijske analize neophodno je provjeriti jesu li varijable stacionarne kako bi se uklonila mogućnost prividne regresije. Radi se Levin, Lin i Chu testu za panel podatke kako bi se provjerilo postoji li jedini ni korijen, odnosno kako bi se utvrdilo jesu li panel podaci stacionarni. Nulta hipoteza tog testa jest da postoji jedini ni korijen u skupu podataka, a prema alternativnoj hipotezi da jedini ni korijen ne postoji. U slučaju da se utvrdi jedini ni korijen kod varijabli, testira se jedini ni korijen u prvim diferencijama tih varijabli. Ako se utvrdi postojanje jedini noga korijena u prvim diferencijama, testira se postoji li jedini ni korijen u drugim diferencijama. Kako bi se mogao napraviti VAR model, potrebno je da sve varijable budu integrirane istog reda. U slučaju stacionarnosti svih varijabli u prvim diferencijama, to znači da su varijable integrirane reda jedan. Iduljeći korak je utvrđivanje postojanja kointegracije među varijablama, što se provjeriti kao kointegracijskim testom. Ako test pokaže da ne postoji kointegracija među varijablama, onda se radi VAR model s varijablama u prvim diferencijama. U suprotnome, radi se vektorski model korekcije pogreške (engl. *Vector Error Correction Model – VECM*). U hipotezi H2 spominje se kako efekti mogu biti prisutni i u dugom roku, pa se radi VECM model za provjeru dugoročne veze.

Vektorski model korekcije pogreške ima sljedeći oblik:

$$\Delta X_t = \beta + \Pi X_{t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} \Phi_i^* \Delta X_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

pri čemu ΔX_t predstavlja vektor n varijabli u prvim diferencijama, $\Phi_i^* = -\sum_{j=i+1}^p \Phi_j$, $i=1, \dots, p-1$, a $\Pi = -(I - \Phi_1 - \dots - \Phi_p) = -\Phi(1)$. Karakteristični polinom iznosi $I - \Phi_1 z - \dots - \Phi_p z^p = \Phi(z)$. ε_t predstavlja vektor inovacija (Hauser, 2019.).

Nakon odabira modela potrebno je odabrati broj pomaka varijabli. U tu svrhu koriste se testovi za odabir pomaka, odnosno multivarijantni informacijski kriteriji (primjerice Hannan-Quinnov ili Akaikeov test).

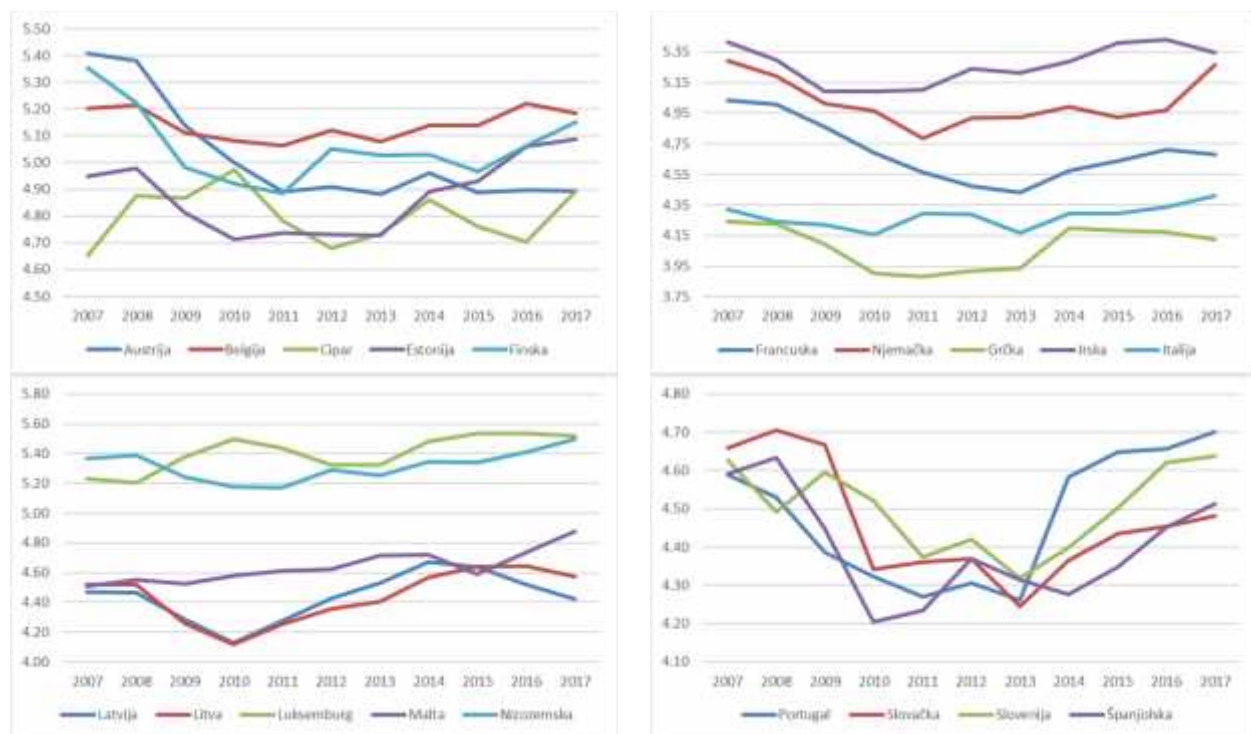
Nakon toga radi se funkcija impulsnog odaziva kako bi se utvrdio utjecaj određene varijable na cijeli PVAR sustav. Posljednji korak je analiza dekompozicije varijance s ciljem određivanja bolje interpretacije modela. Na taj se način može objasniti koliko promjene varijabli utječu na grešku procjene varijance svake varijable.

U analizi dekompozicije varijance koristi se Cholesky metoda ortogonalizacije. Ta se metoda koristi pri izražavanju funkcija impulsnog odaziva, a potrebno je izabrati redoslijed varijabli. Redoslijed je određen prema kriteriju opadajuće egzogenosti varijabli. Poredak varijabli u ovom istraživanju temelji se na usklađivanju važnosti varijabli s hipotezama istraživanja. Varijable vezane za ulogu institucijskoga okruženja, efikasnost tržišta proizvoda, efikasnost tržišta rada i financijska otvorenost stavljene su na početak modela zbog najveće relativne egzogenosti, a makroekonomske varijable stopa inflacije, nezaposlenosti i 10-godišnji kamatnjak nalaze se na kraju modela. Institucijsko okruženje pretpostavlja se kao endogena varijabla. Deficit se smatra više egzogenim od stope rasta BDP-a, pa je varijabla stavljena prije varijable za stopu rasta BDP-a. Kretanje stope inflacije i nezaposlenosti proizlazi iz kretanja stope rasta BDP-a, pa su stoga te varijable stavljene poslije. Pretpostavlja se kako dugoročni kamatnjaci reagiraju brže na stopu rasta BDP-a nego inflacija i nezaposlenost, zbog čega je ta varijabla stavljena na posljednje mjesto. Poredak varijabli koji se koristi u ovom modelu je indeks efikasnosti tržišta proizvoda, indeks efikasnosti tržišta rada, Chinn-Ito kao mjera financijske otvorenosti, deficit kao postotak

BDP-a, stopa rasta BDP-a, stopa inflacije, stopa nezaposlenosti i kamatnjak na 10-godišnje obveznice.

5.3. Analiza istraživanja i objašnjenje rezultata

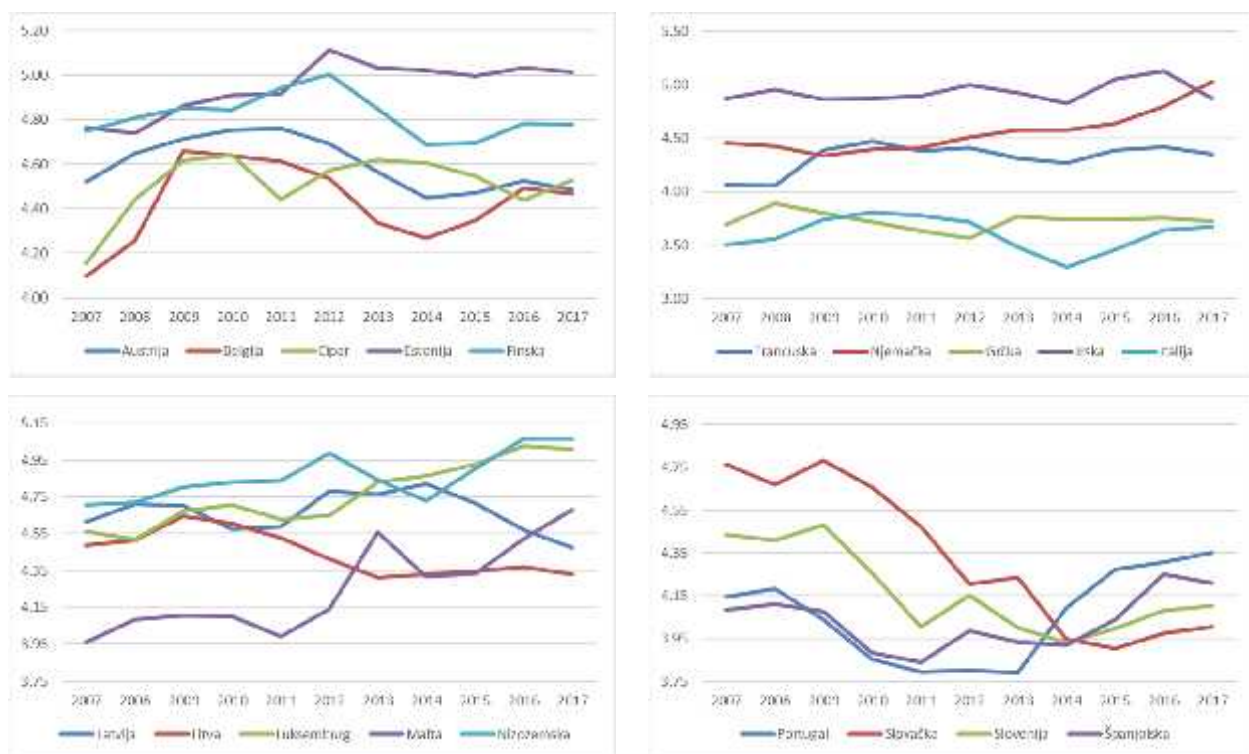
Analiza rezultata istraživanja zapo inje deskriptivnom analizom vremenskih serija pokazatelja institucionalnog okruženja u analiziranim zemljama. Cilj je istražiti dinami ku varijabilnost pokazatelja jer se radi o varijablama za koje se pretpostavlja da ne variraju pretjerano iz godine u godinu.

Slika 16: Vremenske serije Indeksa „Efikasnost tržišta proizvoda“ u razdoblju od 2007. do 2017. godine za zemlje europa

Izvor: EViews 8.1

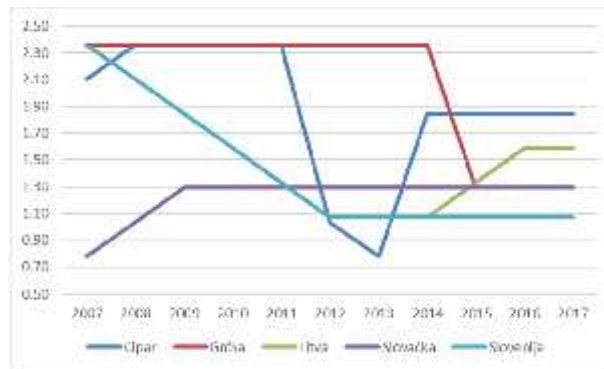
Na slici 16 prikazane su vremenske serije Indeksa „Efikasnost tržišta proizvoda“ u promatranom razdoblju za zemlje europskog područja. Vrijednosti varijabli se mijenjaju tijekom vremena, ali s različitim amplitudama. Godine 2009. došlo je do pada vrijednosti indeksa u značajnom broju zemalja, a uzrok tome mogu biti promjene na tržištu proizvoda nakon financijske krize. Vrijednosti indeksa u većini zemalja počinju rasti nakon 2014. godine, što može biti povezano s reformama na tržištu proizvoda od strane zemalja europskog područja. Većina zemalja europskog područja imala je više ili približno jednake vrijednosti indeksa u 2017. nego u 2007. godini. Međutim, vrijednosti indeksa pale su u Austriji, Finskoj, Francuskoj, Slovačkoj i Španjolskoj. Najmanju vrijednost Indeksa „Efikasnost tržišta proizvoda“ u promatranom razdoblju imala je Grčka (3.89), a najvišu Luksemburg (5.54) (Prilog 1).

Slika 17: Vremenske serije Indeksa „Efikasnost tržišta rada“ u razdoblju od 2007. do 2017. godine za zemlje europskog područja

Izvor: EViews 8.1

Nakon financijske krize 2008. godine došlo je do pada vrijednosti indeksa u Gr koj, Portugalu, Slova koj, Sloveniji i Španjolskoj (slika 17). U tim je zemljama zatim došlo do blagog rasta vrijednosti indeksa. Estonija, Francuska, Njema ka, Luksemburg i Nizozemska imale su rast vrijednosti indeksa u razdoblju od 2007. do 2017. Najmanju vrijednost Indeksa „Efikasnost tržišta rada“ imala je Italija (3.29), a najvišu Irska (5.13).

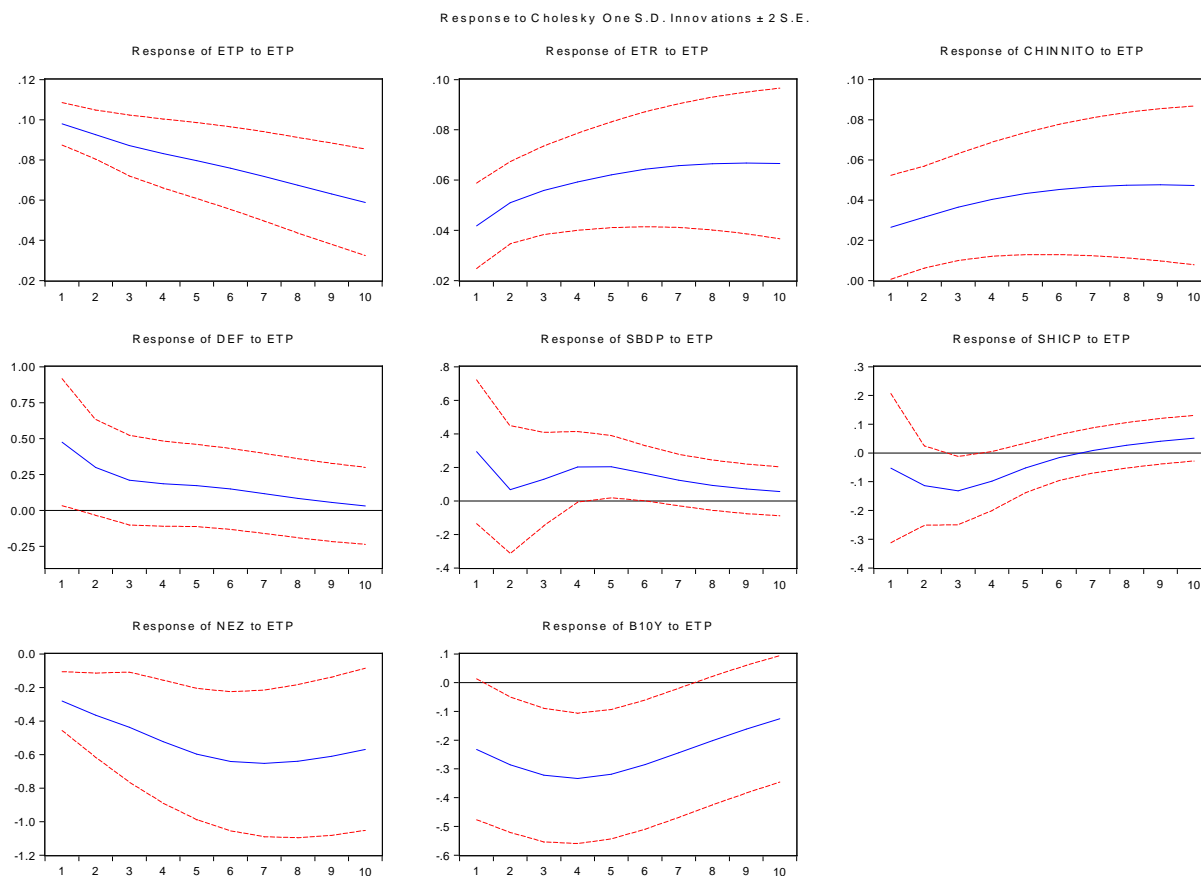
Slika 18: Vremenske serije Chinn-Ito Indeksa u razdoblju od 2007. do 2017. godine za izabrane zemlje europodru ja

Izvor: EViews 8.1

Na slici 18 prikazane su vremenske serije Chinn-Ito Indeksa kao mjere financijske otvorenosti za izabrane zemlje europodru ja. Jedino je u ovim zemljama došlo do promjene vrijednosti indeksa u promatranom razdoblju. Za sve ostale zemlje vrijednost Chinn-Ito Indeksa nepromijenjena je svake godine u promatranom razdoblju te iznosi 2.36. Financijska otvorenost se mijenja rje e nego promjena Indeksa „Efikasnost tržišta proizvoda“ i Indeksa „Efikasnost tržišta rada“. Iako se financijska otvorenost rijetko mijenja, amplituda promjene može biti ve a nego kod drugih pokazatelja institucijskog okruženja. Nakon krize javnog duga Cipar, Gr ka i Slovenija imale su manju financijsku otvorenost nego prije krize. U razdoblju od 2007. do 2017. godine financijska otvorenost pala je u Cipru, Gr koj i Sloveniji, a narasla u Litvi i Slova koj.

U deskriptivnoj analizi promatralo se kretanje vremenskih serija varijabli koje se zna ajno ne mijenjaju tijekom vremena, a ta je injenica mogla utjecati na dobivene rezultate (širi raspon intervala pouzdanosti kod prikaza funkcija impulsnog odaziva ili nedostatak konvergencije odaziva prema nuli).

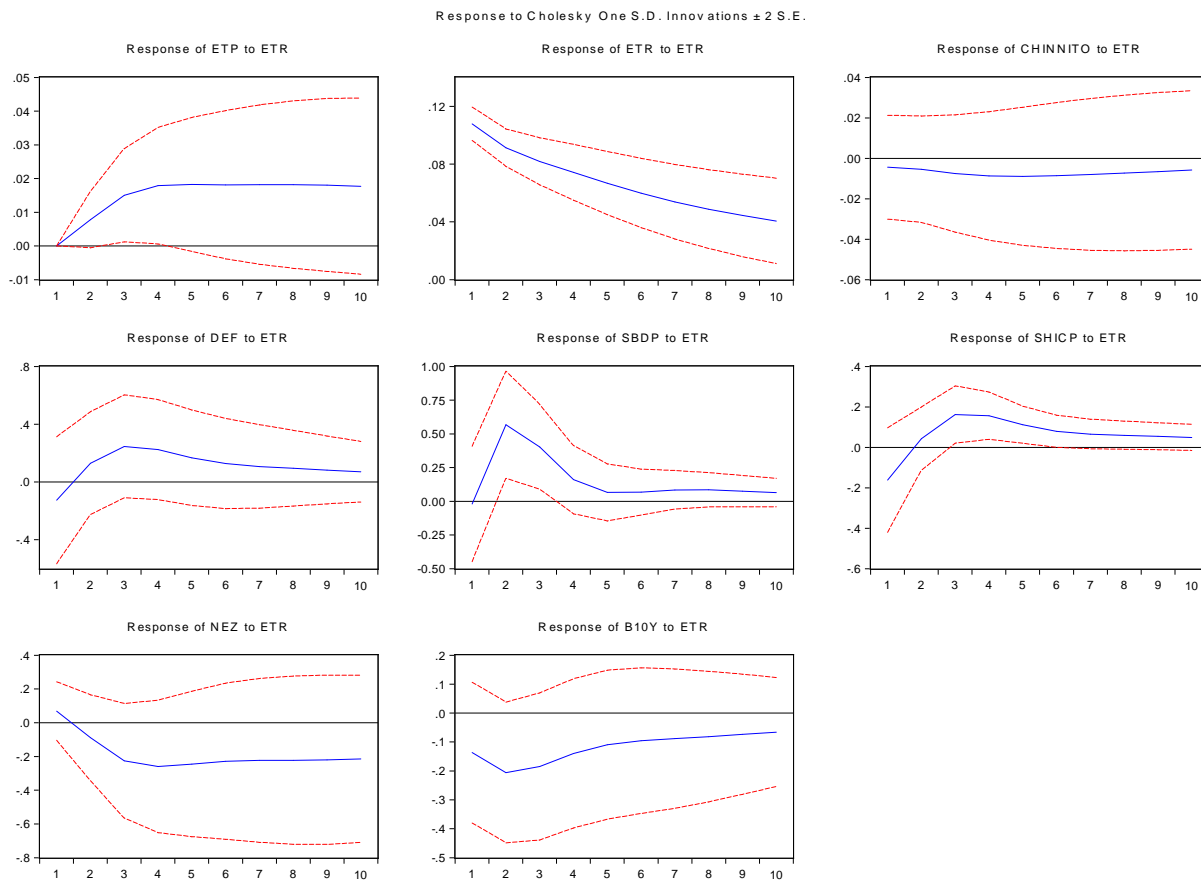
Istraživanje zapo inje testiranjem stacionarnosti varijabli. Napravljeni su Levin, Lin i Chu testovi jedini noga korijena (engl. *unit root*) za panel podatke, koji su pokazali da su sve varijable stacionarne u razinama. To zna i da su varijable integrirane reda nula. Zatim je analiziran VAR model u razinama kako bi se odredio optimalan broj pomaka. Prema kriterijima LR (engl. *sequential modified LR test statistic*), optimalan broj pomaka je etiri. Informacijski kriterij Akaike (AIC) i FPE (engl. *Final prediction error*) pokazuju tri pomaka, a informacijski kriteriji Schwarz (SC) i Hannan-Quinn (HQ) pokazuju jedan pomak. Za kona ni VAR model izabran je jedan pomak. Model je stabilan ako su korijeni karakteristi nog AR polinoma manji od jedan po modulu, odnosno ako se nalaze unutar jedini noga kruga. Svi parametri manji su od jedan, što pokazuje da je model stabilan.

Slika 19: Funkcije impulsnog odziva na pozitivan šok indeksa tržišta proizvoda u VAR sustavu

Izvor: EViews 8.1

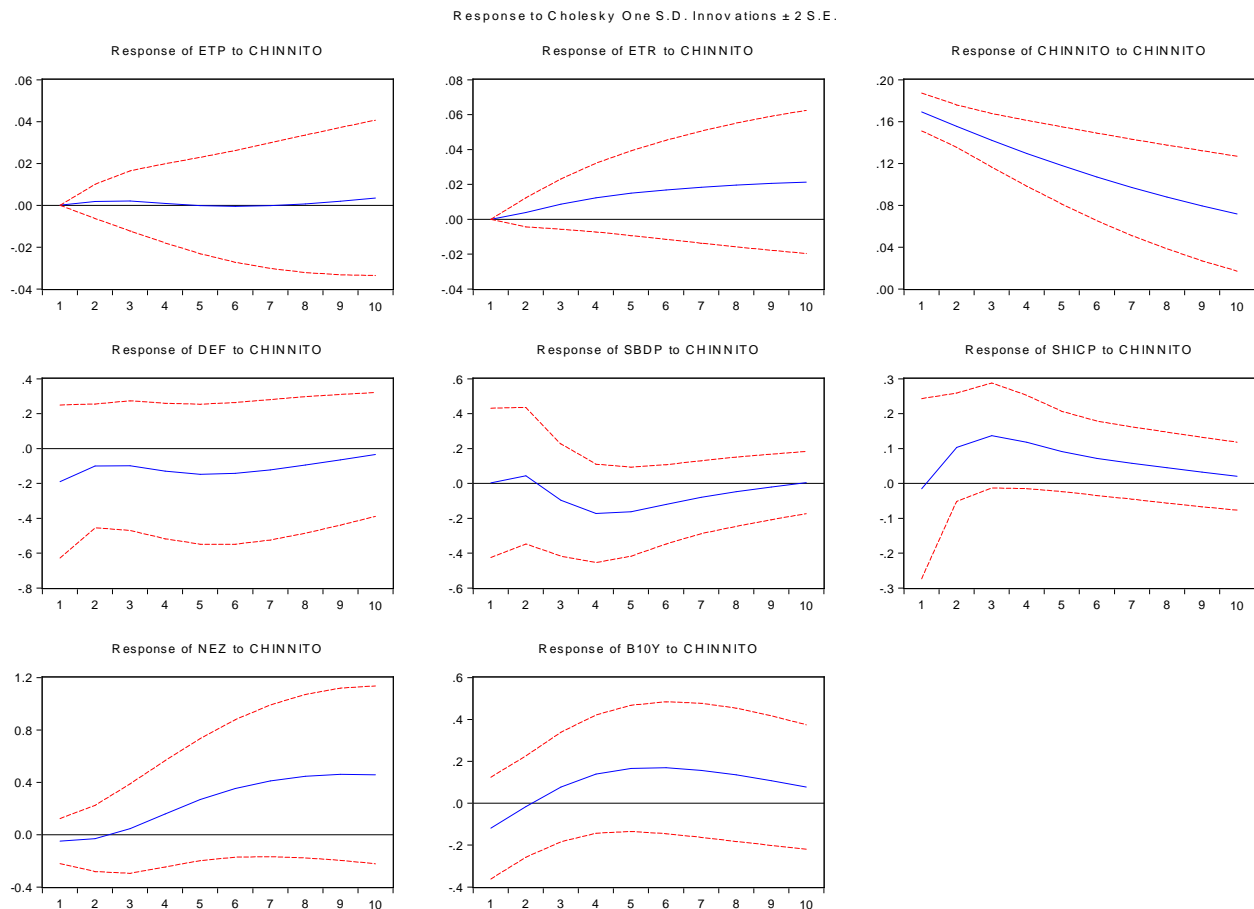
Slika 19 pokazuje kako pozitivan šok efikasnosti tržišta proizvoda pozitivno utječe na stopu rasta BDP-a s oko 0.3% povećanja u prvoj godini. Utjecaj šoka blago varira u pozitivnim vrijednostima nakon 10 godina, a nakon 5 godina utjecaj šoka se smanjuje. Pozitivan šok efikasnosti tržišta proizvoda utječe na smanjenje stope inflacije u prvih 7 godina. Najveća je promjena na stopu inflacije nakon 3 godine. Utjecaj jedne standardne devijacije efikasnosti tržišta proizvoda na stopu nezaposlenosti također je negativan, odnosno dolazi do pada stope nezaposlenosti. Nakon šoka stopa nezaposlenosti ubrzano pada u prvih 6 godina, a kumulativan u inak u 10 godina statistički je značajno negativan. Ovi rezultati upućuju kako je reforma tržišta proizvoda u skladu s teoretskim očekivanjima te kako bi poboljšanje efikasnosti tržišta proizvoda trebalo pozitivno utjecati na stopu rasta BDP-a i negativno na stopu nezaposlenosti. Prema istraživanju, reforma također utječe na pad 10-godišnjeg kamatnjaka. Međutim, taj bi se pad mogao objasniti i smanjivanjem ključne kamatne stope od strane Europske središnje banke. Ovdje je potrebno uzeti i širi kontekst jer se radi o godinama nakon financijske krize iz 2008. Neke vlade država napravile su strukturne reforme, koje se odnose i na poboljšanje efikasnosti tržišta proizvoda, kako bi smanjile nesigurnost na financijskim tržištima. Ove rezultate treba uzeti s oprezom zbog varijacije šoka kroz duži period te zbog činjenice da su podaci na godišnjoj razini.

Slika 20: Funkcije impulsnog odziva na pozitivan šok indeksa tržišta rada u VAR sustavu

Izvor: EViews 8.1

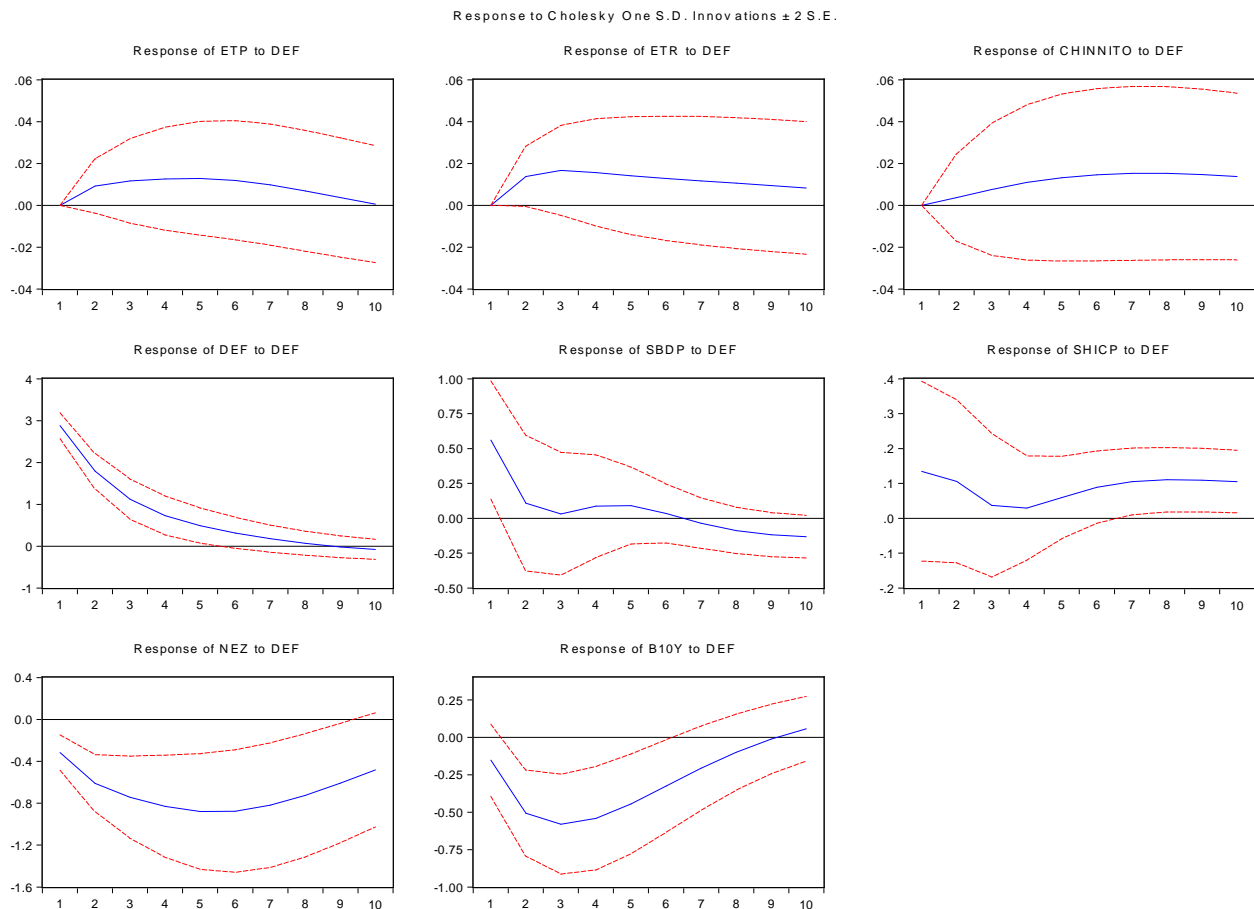
Kada se pogleda uloga šoka indeksa tržišta rada na stopu rasta BDP-a u VAR sustavu (slika 20) dobije se statistički značajan i pozitivan utjecaj već u prvim godinama nakon šoka. Utjecaj šoka kontinuirano je pozitivan, ali se u inak nakon 4 godine značajno smanji. To ukazuje na pozitivnu ulogu liberalizacije tržišta rada na BDP. Utjecaj šoka na ostale varijable nije statistički značajan. Pozitivan utjecaj šoka indeksa tržišta rada značajno smanjuje stopu nezaposlenosti u 3 godine nakon šoka, ali se zatim taj utjecaj stabilizira. Najveći pozitivan utjecaj šoka indeksa tržišta rada je na stopu rasta ekonomije te pad stope nezaposlenosti. To je, prema teoretskim očekivanjima, u normalnim vremenima. Međutim, europski područje se u godinama nakon krize nalazilo u zamci likvidnosti zbog čega bi šok tržišta proizvoda trebao negativno utjecati na stopu nezaposlenosti. Na slici također se može objasniti reakcija rasta 10-godišnjeg kamatnjaka na šok u sustavu. Međutim, stopa inflacije nakon pada u prvoj godini nakon šoka indeksa tržišta rada polako raste u idućim godinama. Taj se trend usporava nakon 4 godine.

Slika 21: Funkcije impulsnog odziva na pozitivan šok financijske otvorenosti u VAR sustavu

Izvor: EViews 8.1

Na slici 21 prikazan je utjecaj pozitivnog šoka financijske otvorenosti, koji je mjeran Chinn-Ito indeksom, na ostale varijable u VAR sustavu funkcijom impulsnog odziva. Rezultati pokazuju kako povećanje financijske otvorenosti negativno utječe na stopu rasta BDP-a. Nakon prve godine taj je utjecaj blago pozitivan, ali nakon 3 godine postane negativan. Kumulativan utjecaj šoka financijske otvorenosti na stopu rasta BDP-a nakon 10 godina značajno je negativan. Financijska otvorenost također utječe na povećanje stope nezaposlenosti. Taj učinak kontinuirano se ubrzava u prvih 7 godina te značajno utječe na povećanje nezaposlenosti nakon 10 godina. Potrebno je naglasiti kako se radi o kriznim godinama financijske krize. To je u skladu s teoretskim predviđanjima, jer liberalizacija financijske otvorenosti za vrijeme financijske krize negativno utječe na stopu rasta BDP-a i povećava stopu nezaposlenosti. Utjecaj šoka financijske otvorenosti blago utječe na povećanje 10-godišnjeg kamatnjaka i stope inflacije. Na ostale varijable nije primjetan statistički značajan utjecaj šoka financijske otvorenosti.

Slika 22: Funkcije impulsnog odziva na pozitivan šok deficita u VAR sustavu

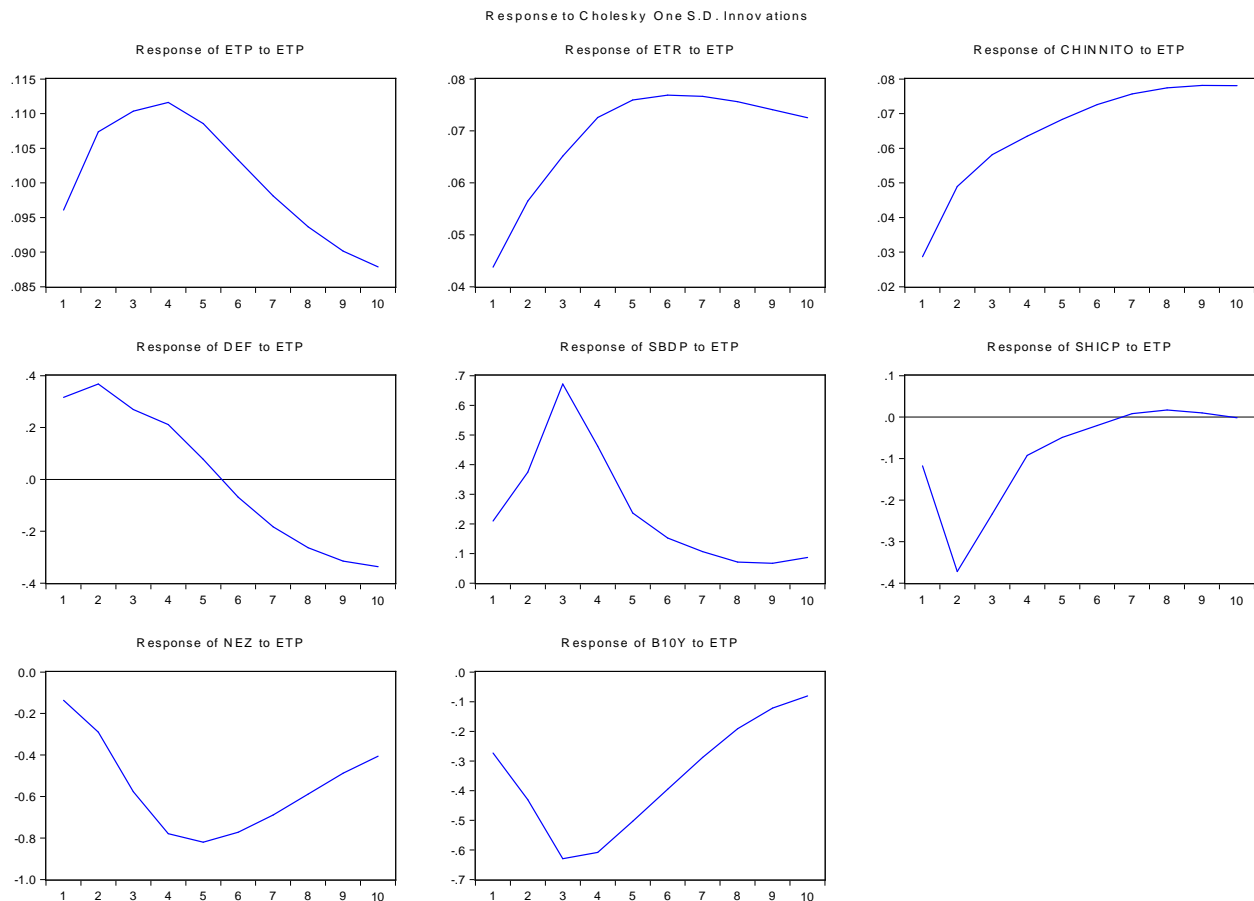
Izvor: EViews 8.1

Utjecaj pozitivnog šoka deficita u VAR sustavu statistički značajno djeluje na rast stope BDP-a u prvoj godini (slika 22). Nakon toga utjecaj šoka slabi te postaje negativan nakon 7 godina. To je u skladu s teoretskim predviđanjima kako povećanje deficita pozitivno utječe na agregatnu potražnju i povećava stopu rasta BDP-a. Prema ekonomskoj teoriji također to da povećanje deficita pozitivno utječe na rast stope inflacije i na smanjenje nezaposlenosti. Dobiveni rezultati potvrđuju takva teoretska predviđanja. U prvoj godini nakon šoka stopa inflacije poraste za 0.1%, a kumulativan utjecaj šoka deficita na stopu rasta inflacije nakon 10 godina značajno je pozitivan. Povećanje deficita također utječe na smanjenje stope nezaposlenosti u VAR modelu. U prvoj godini nakon šoka povećanja deficita stopa nezaposlenosti smanji se za 0.4%. Taj utjecaj raste prvih 6 godina, nakon čega počinje blago padati. Povećanje deficita u modelu također utječe na smanjenje 10-godišnjeg kamatnjaka. Međutim, u obzir treba uzeti kako je u to vrijeme Europska središnja banka provodila ekspanzivnu monetarnu politiku i time utjecala na smanjenje kamatnih

stopa. Akcije središnje banke nisu direktno uvrštene u model, ali je mogu e indirektno vidjeti njihov utjecaj na varijable modela. Statisti ki utjecaj šoka deficita na ostale varijable nije zna ajan.

U prilogu 2 prikazani su rezultati dekompozicije varijance u VAR modelu. Rezultati pokazuju kako šok indeksa efikasnosti tržišta proizvoda može objasniti 0.7% varijance stope BDP-a nakon tri godine. Šok indeksa efikasnosti tržišta rada nakon tri godine objašnjava 3.14% varijance stope BDP-a. Financijska otvorenost mjerena Chinn-Ito indeksom objašnjava 0.55% nakon 10 godina. Šok deficita može uzrokovati 3.93% varijance stope BDP-a u prvoj godini. Me utim, standardna pogreška objašnjava ve i postotak varijance BDP-a nakon 10 godina od indeksa efikasnosti tržišta proizvoda, indeksa efikasnosti tržišta rada, financijske otvorenosti te deficita. To upu uje na mali utjecaj prije navedenih varijabli na stopu rasta BDP-a. S druge strane, utjecaj prije navedenih varijabli na kretanje stope nezaposlenosti znatno je ve i. Šok deficita može objasniti 12.5% varijance stope nezaposlenosti nakon 3 godine, a 18.2% nakon 10 godina. To potvr uje kako pove anje deficita može imati pozitivnu ulogu na smanjenje stope nezaposlenosti, osobito za vrijeme ekonomske krize i zamke likvidnosti. Šok indeksa efikasnosti tržišta proizvoda može objasniti oko 5% varijance stope nezaposlenosti nakon 3 godine, a oko 10.8% nakon 10 godina. Šok financijske otvorenosti i indeksa efikasnosti tržišta rada objašnjavaju znatno manje varijance stope nezaposlenosti. Prema ovim rezultatima promjena deficita više utje e na varijancu stope nezaposlenosti nego institucijsko okruženje europodru ja.

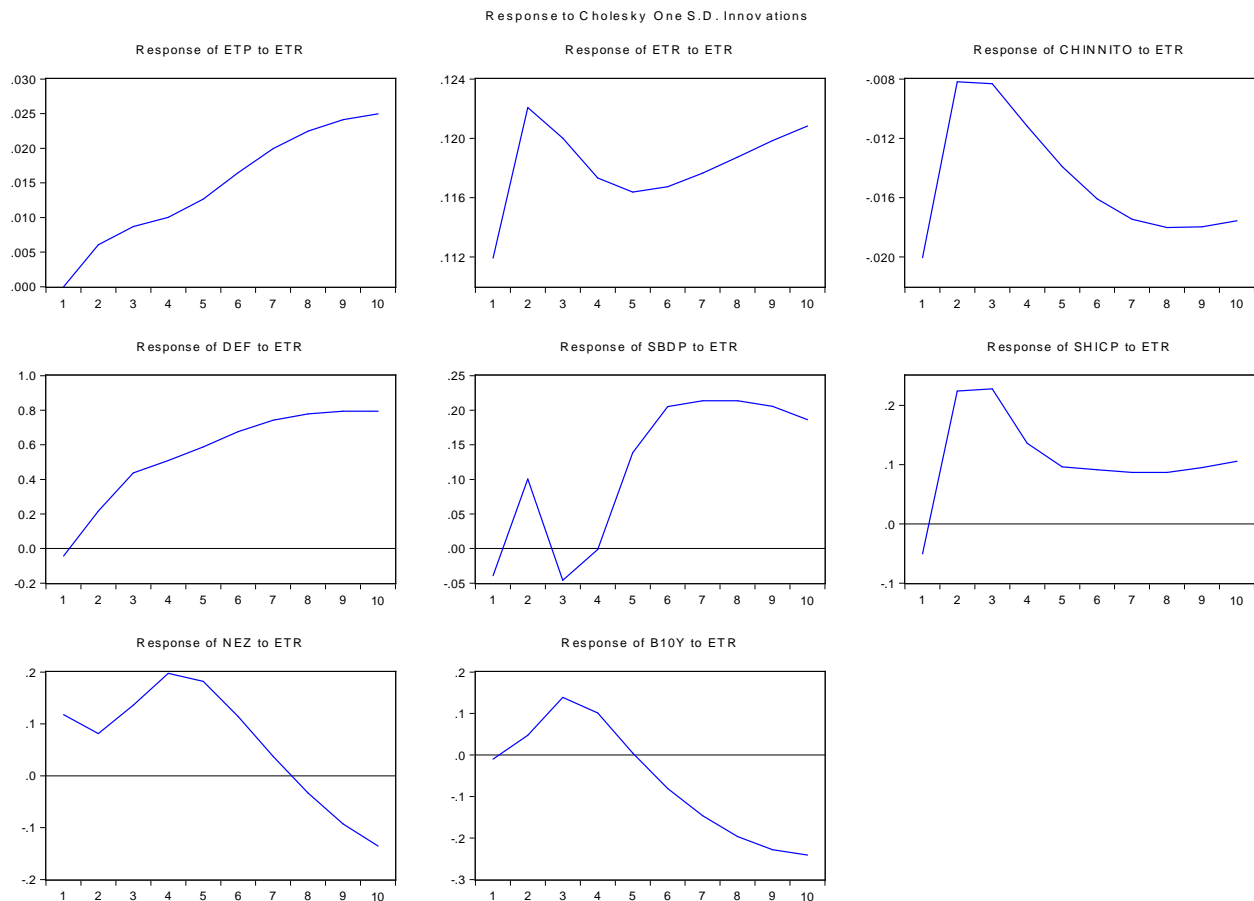
Mogu e je da postoji kointegracija varijabli jer su sve varijable stacionarne u razinama. Mogu nost kointegracije varijabli testirana je Kao kointegracijskim testom za panel podatke, koji je pokazao da postoje etiri kointegracijska vektora. Kako postoji kointegracija, to zna i da se ne može napraviti VAR model, nego se treba napraviti VECM model. Procijenjen je VECM model s etiri kointegracijska vektora i jednim pomakom varijabli. U VECM modelu tako er su korijeni AR polinoma manji od jedan, što pokazuje stabilnost modela. Napravljeni su testovi The Breusch–Godfrey LM test i Portmanteau test za autokorelaciju, koji su pokazali da ne postoji autokorelacija reziduala.

Slika 23: Funkcije impulsnog odziva na pozitivan šok indeksa tržišta proizvoda u VECM sustavu

Izvor: EViews 8.1

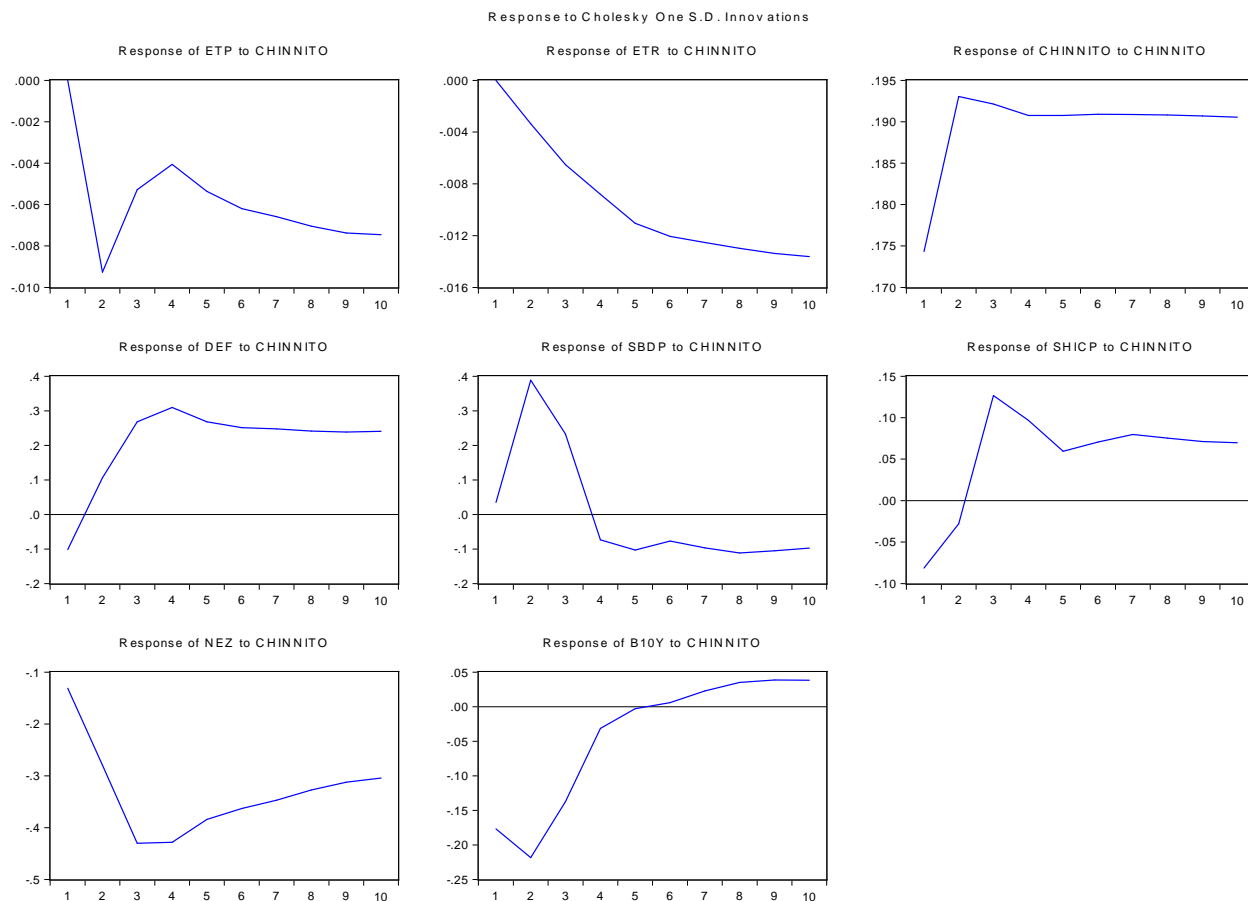
Kako je prikazano na slici 23, pozitivan šok efikasnosti tržišta proizvoda značajno povećava stopu rasta BDP-a. Taj utjecaj u prvoj godini iznosi oko 0.2%, zatim raste te doseže 0.65% u trećoj godini. Nakon toga utjecaj počinje padati, ali kontinuirano održava pozitivne vrijednosti. Nakon šoka od jedne standardne devijacije efikasnosti tržišta proizvoda, stopa inflacije padne za oko 0.1% u prvoj godini te oko 0.37% u drugoj godini. Zatim utjecaj počinje slabiti, ali je nakon 10 godina kumulativan i inak negativan. Impulсни odaziv šoka indeksa tržišta proizvoda u VECM sustavu utječe na smanjenje stope nezaposlenosti od 0.2% u prvoj godini te 0.8% u četvrtoj godini. To je u skladu s teoretskim očekivanjima da bi poboljšanje efikasnosti tržišta proizvoda trebalo pozitivno utjecati na stopu rasta BDP-a i negativno na stopu nezaposlenosti. Pad 10-godišnjeg kamatnjaka u prvih bi se nekoliko godina mogao objasniti monetarnom politikom, odnosno smanjivanjem ključne kamatne stope od strane Europske središnje banke.

Slika 24: Funkcije impulsnog odziva na pozitivan šok indeksa tržišta rada u VECM sustavu

Izvor: EViews 8.1

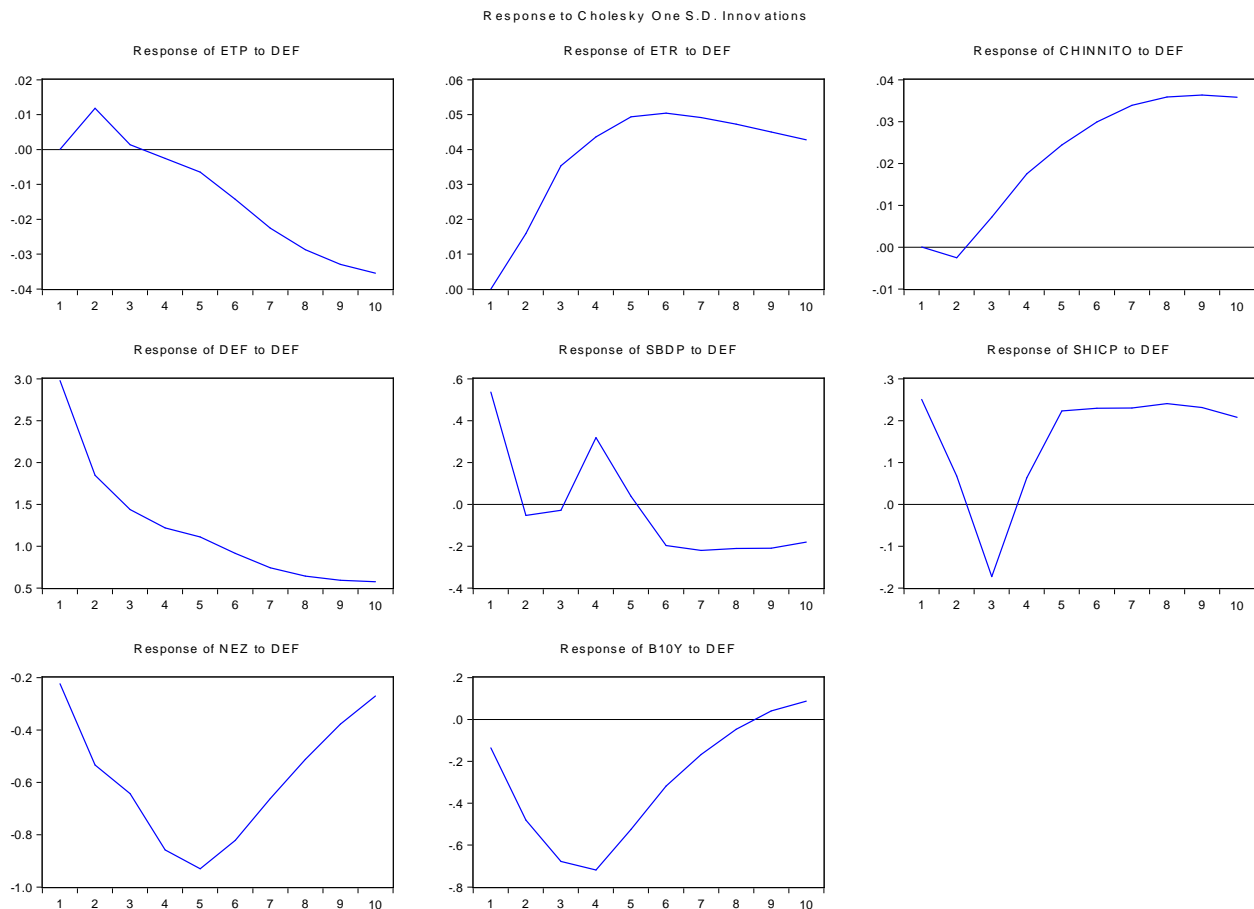
Na slici 24 prikazano je kako impulсни odziv na pozitivan šok indeksa tržišta rada u VECM sustavu pozitivno utječe na stopu rasta BDP-a. Iako taj utjecaj varira, nakon 10 godina utjecaj je šoka indeksa tržišta rada pozitivan. To pokazuje kako liberalizacija tržišta rada ima pozitivnu ulogu na rast BDP-a. Međutim, šok indeksa tržišta rada utječe na povećanje stope nezaposlenosti u prvih 7 godina. Šok u prvoj godini iznosi oko 0.1%, koji zatim raste te dostiže 0.2% u četvrtoj i petoj godini nakon šoka. Zatim utjecaj impulsnog odziva znatno slabi. To je prema teoretskim otkrivanjima da povećanje fleksibilnosti tržišta rada povećava nezaposlenost kada se zemlje nalaze u recesiji i zamci likvidnosti. Zbog toga liberalizacija tržišta rada negativno utječe na zaposlenost, dok se u ostalim vremenima otkriva da liberalizacija tržišta rada povećava zaposlenost. Šok indeksa tržišta rada u VECM sustavu povećava inflaciju za 0.2% u drugoj i trećoj godini nakon šoka. Zatim utjecaj šoka slabi, ali i dalje ostaje kumulativno pozitivan.

Slika 25: Funkcije impulsnog odziva na pozitivan šok financijske otvorenosti u VECM sustavu

Izvor: EViews 8.1

Slika 25 pokazuje kako reagiraju funkcije impulsnog odziva na pozitivan šok financijske otvorenosti u VECM sustavu. Rezultati navode da povećanje financijske otvorenosti značajno utječe na stopu rasta BDP-a. Nakon prve godine taj utjecaj iznosi 0.1%, a nakon druge raste na 0.4%. Međutim, nakon 4 godine taj utjecaj postaje negativan. Ovi rezultati potvrđuju ulogu otvaranja tržišta kapitala i povećanja mobilnosti kapitala na stopu rasta BDP-a u prvim godinama nakon liberalizacije. Financijska otvorenost također utječe na smanjenje stope nezaposlenosti. Šok financijske otvorenosti iznosi oko 0.4% u trećoj godini. Zatim snaga šoka počinje padati, ali kumulativan utjecaj šoka financijske otvorenosti nakon 10 godina značajno utječe na smanjenje stope nezaposlenosti.

Slika 26: Funkcije impulsnog odziva na pozitivan šok deficita u VECM sustavu

Izvor: EViews 8.1

Uloga šoka povećanja deficita na ostale varijable prikazan je na slici 26. Statistiki značajan utjecaj vidljiv je na odgovor stopu rasta BDP-a koja prve godine ima pozitivan predznak i iznosi oko 0.5%. Premda ta varijabla varira nakon šoka, radi se o pozitivnom utjecaju povećanja deficita na stopu rasta BDP-a. Razlog je pozitivnom predznaku utjecaja šoka deficita u tome da se radi o razdoblju nakon financijske krize, odnosno o vremenu kada su vlade zemalja članica europskog područja nastojale stabilizirati ekonomije. Međutim, u idućim godinama zemlje su se okrenule politici štednje. To može objasniti zašto stopa rasta nakon 6 godina od šoka promjene deficita poprima negativnu vrijednost. Funkcije impulsnog odziva pokazuju kako povećanje deficita značajno i kontinuirano smanjuje stopu nezaposlenosti. U prvoj godini nakon šoka deficita stopa nezaposlenosti padne za oko 0.3%, a nakon 5 godina dostiže maksimum od oko 0.9%. Rezultati pokazuju i kako šok deficita blago povećava stopu inflacije. Ovi rezultati

potvr uju kako u godinama ekonomske krize pove anje deficita ima važnu ulogu u promjeni stope rasta BDP-a i pada stope nezaposlenosti. Pove anje deficita uz pretpostavku ceteris paribus, odnosno nepromijenjenost ostalih varijabli, pove ava agregatnu potražnju, što pozitivno utje e na ekonomski rast i pad nezaposlenosti.

Rezultati dekompozicije varijance (Prilog 3) pokazuju kako šok indeksa efikasnosti tržišta rada nakon tri godine može objasniti tek 0.1% varijance stope BDP-a. Taj utjecaj raste na 21.68% nakon 10 godina. Me utim, isti šok može objasniti 1,45% varijance stope nezaposlenosti u prvoj godini nakon šoka. S druge strane, šok deficita može objasniti 4,18% varijance stope BDP-a nakon 10 godina. Ovi rezultati pokazuju kako promjena deficita ima ve i utjecaj na kretanje stope BDP-a nego reforma tržišta rada. Šok financijske otvorenosti može objasniti tek 1.87% varijance stope BDP-a nakon 10 godina. Prema rezultatima, financijska otvorenost ima ve i utjecaj na kretanje stope inflacije te stope nezaposlenosti nego na stopu BDP-a. Nakon tri godine utjecaj šoka financijske otvorenosti može objasniti 1,37% varijance stope inflacije te 2,75% varijance stope nezaposlenosti. Nakon 10 godina taj utjecaj na varijancu stope inflacije raste na 2,63%, a na stopu nezaposlenosti pada na 2.1%. Najve i utjecaj na kretanje varijance stope nezaposlenosti pokazuje utjecaj šoka deficita. Utjecaj šoka deficita na varijancu stope nezaposlenosti nakon tri godine iznosi 7.33%, zatim doseže maksimum od 9.4% nakon 5 godina te zatim polako pada.

Dobiveni rezultati pokazuju kako deficit ima ve i utjecaj na BDP nego indeks efikasnosti tržišta proizvoda, indeks efikasnosti tržišta rada i financijska otvorenost. Jedino je utjecaj indeksa efikasnosti tržišta proizvoda približno jednak utjecaju deficita na stopu BDP-a. Najve e objašnjenje varijance indeksa efikasnosti tržišta proizvoda, ne uzevši u obzir vlastiti šok, dolazi od šoka deficita. Nakon 10 godina taj šok objašnjava 3.4% varijance indeksa efikasnosti tržišta proizvoda. Kod objašnjenja varijance indeksa efikasnosti tržišta rada, zna ajan utjecaj ima indeks efikasnosti tržišta proizvoda s oko 15% nakon dvije godine, a taj utjecaj nakon 10 godina raste na približno 22%. Najve i utjecaj u objašnjenju varijacije prognosti ke pogreške stope BDP-a ima stopa inflacije s 20% nakon 10 godina.

Kako cilj istraživanja nije bio analizirati dugoročnu vezu između u institucijskoga okruženja i rasta BDP-a, nego pokazati njihov odnos nakon financijske krize iz 2008. godine, zaključak se donosi na temelju funkcija impulsnog odgovora iz VAR modela.

H1: Promjena institucijskoga okruženja zemalja europskog područja pozitivno je utjecala na promjenu bruto domaćeg proizvoda nakon financijske krize 2008. godine.

Na temelju provedene analize dekompozicije varijance i funkcija impulsnog odaziva može se zaključiti sljedeće: Pozitivan šok institucijskoga okruženja imao je pozitivan utjecaj na promjenu BDP-a. Zato se hipoteza H_1 prihvaća. Međutim, utjecaj je statistički manji nego pozitivan šok promjene deficita. Prema ovim saznanjima, dolazi se do rezultata kako povećanje deficita u razdoblju nakon financijske krize više utječe na kretanje stope BDP-a nego strukturne reforme. Ovi rezultati podudaraju se s argumentima kako optimalna ekonomska politika ovisi o vrsti šoka. De Grauwe i Ji (2016.) navode kako se trebaju koristiti stabilizacijske politike kada se radi o šokovima koji su rezultat kretanja poslovnoga ciklusa, a reforme s ciljem povećanja fleksibilnosti kada su asimetrični šokovi trajni. Istraživanje iz ovoga rada konzistentno je s njihovom tezom i pokazuje kako je stabilizacijski utjecaj deficita veći od strukturnih reformi nakon financijske krize, koja je nastala kao rezultat kretanja u poslovnom ciklusu. Utvrdila se pozitivna veza između u financijske otvorenosti i rasta BDP-a nakon financijske krize. To implicira kako barijere na kontrolu kapitala mogu usporiti rast BDP-a, što je u skladu s ekonomskom teorijom, na što upućuju Obstfeld (2008.), Kose, Prasad i Terrones (2008.) te Bekaert, Harvey i Lundblad (2001.)³³.

³³ Ovdje je bitno naglasiti kako se radi o godinama nakon financijske krize. Ne ispituje se veza između u privremenog ograničavanja financijske otvorenosti kao odgovor donositelja odluka za vrijeme trajanja krize radi stabilizacije tržišta kapitala i sprječavanja financijske zaraze. U tom slučaju moguće je da bi rezultati bili drugačiji.

H2: Utjecaj institucijskoga okruženja zemalja europa na rast bruto domaćeg proizvoda ovisi o dinamici promjene institucijskoga okruženja.

Rezultati su pokazali kako ne postoji dugoročna veza između uvoza i izvoza (Prilog 4). Rezultati funkcija impulsnog odaziva potvrđuju kako je pozitivan utjecaj poboljšanja financijske otvorenosti na stopu rasta koncentriran u prve četiri godine. Nakon toga postaje negativan. To je u skladu s istraživanjima Fratzschera i Bussiere (2004.), koji su pokazali kako poboljšanje financijske otvorenosti pozitivno djeluje na stopu rasta BDP-a u kratkom roku, ali kasnije njihov odnos može postati negativan. Međutim, istraživanje iz ovoga rada ne podudara se sa Stieglitzovim argumentima (2004.), prema kojima poboljšanje financijske otvorenosti u prvih par godina nakon krize negativno utječe na rast BDP-a, ali pokazuje kako taj odnos može postati negativan nakon određenog vremena.

Rezultati pokazuju kako je utjecaj šoka indeksa tržišta proizvoda veći od šoka tržišta rada na promjenu BDP-a³⁴. Pozitivan utjecaj poboljšanja tržišta proizvoda na stopu rasta sliče na rezultate od Anderson, Barkbu, Lusinyan i Muir (2016.). Istraživanje u ovom radu također potvrđuje kako se koristi od liberalizacije tržišta rada na smanjenje nezaposlenosti vide tek nakon određenog vremena, što je u skladu s Turrini, Koltay, Pierini, Goffard i Kiss (2014.). Negativan utjecaj šoka tržišta rada može se objasniti reformama koje su provele neke zemlje europa nakon krize. Uzrok povećanja stope nezaposlenosti može biti smanjenje zaštite radnika u kriznim godinama, kako pronalaze Duval i Furceri (2018.), negativnog utjecaja deregulacije tržišta rada u kratkom roku, prema Adascalitei i Pignatti Morano (2015.), ili olakšavanja zapošljavanja s ugovorima na određeno, prema Blanchard i Landier (2001.), ali i Alonso-Borrego, Fernández-Villaverde i Galdon-Sanchez (2005.).

³⁴ Utjecaj promjene tržišta rada i proizvoda na promjenu BDP-a ovisi o dinamici reformi i načinu na koji su reforme implementirane. Zato se konačan sud može donijeti tek nakon ispitivanja karakteristika reformi, što nije predmet ovog rada (za više informacija vidjeti u Blanchard i Giavazzi, 2001. te Cacciatore, Duval i Fiori, 2012.).

H3: Promjena institucijskoga okruženja zemalja europodruja ima veći i utjecaj na rast bruto domaćeg proizvoda nakon financijske krize 2008. godine nego rast deficita.

Utjecaj povećanja deficita i poboljšanja tržišta proizvoda na promjenu stope nezaposlenosti veći je nego utjecaj promjene indeksa tržišta rada i financijske otvorenosti. Iz toga razloga hipoteza H3 ne može se prihvatiti. Razlog dobivenim rezultatima može biti kako reforma tržišta proizvoda i povećanje deficita imaju veći i utjecaj u kratkom roku, dok se utjecaj reforme tržišta rada i poboljšanja financijske otvorenosti vidi tek u srednjem roku. Provedeno istraživanje pokazuje kako je bitan odnos poslovnog ciklusa i poboljšanja institucijskoga okruženja, posebice ako utjecaj reforme tržišta rada ovisi o poslovnom ciklusu. To je u skladu s predviđanjima od Banerji et al. (2017.).

5.4. Ograničenja istraživanja i preporuke za daljnja istraživanja

Ako bi se u model uvrstile dodatne varijable, one bi mogle upotpuniti ulogu institucijskoga okruženja u rastu BDP-a. S obzirom na to da rezultati panel VAR metode istraživanja ovise o broju pomaka, moguće je da bi drugačiji odabir broja pomaka doveo do drugačijih rezultata. Dodatno je ograničenje istraživanja u tome što su podaci na godišnjoj razini. Razlog za to je što su indeksi efikasnosti tržišta proizvoda i efikasnosti tržišta rada dostupni samo na godišnjoj razini.

Zbog toga što su podaci u istraživanju upotrijebljeni u kratkom vremenskom razdoblju, istraživanje je ograničeno specifičnostima posljedica financijske krize na zemlje europodruja. Naime, financijske krize razlikuju se po svome intenzitetu i trajanju. Preporuka za daljnje istraživanje jest da se analizira utjecaj institucijskoga okruženja zemalja na njihov BDP tijekom drugih financijskih kriza.

U provedenom istraživanju korišteni su različiti indeksi iz sekundarnih izvora podataka kako bi se približno dobio utjecaj poboljšanja institucijskoga okruženja. Stoga, ograničenja koja su bila

prisutna tijekom stvaranja indeksa prisutna su i u ovom istraživanju. Indeks „Efikasnost tržišta proizvoda“ i indeks „Efikasnost tržišta rada“ sastoje se od podindeksa koji se uglavnom baziraju na „tvrdim i mjerljivim inženjericama“. Međutim, određeni podindeksi barem su djelomično dobiveni na temelju anketnih upitnika te su stoga podložni percepcijama reprezentativnih uzoraka, koji mogu, ali i ne trebaju, odgovarati stvarnom stanju stvari. Preporuka za daljnje istraživanje jest analiza određenih podindeksa te njihov utjecaj na makroekonomske varijable, što bi moglo pridonijeti blagom poboljšanju rezultata istraživanja.

Umjesto korištenja različitih indeksa, istraživanje bi se moglo provesti s ciljem utvrđivanja pojedinih politika i mjera institucija europskog područja. Istraživanja bi se mogla fokusirati na ulogu Europske središnje banke kao zajmodavca u krajnjoj nuždi te analizirati utjecaj njezine uloge u financijskim tržištima, bankarski sektor ili makroekonomske varijable. Dodatno, analiza bi se mogla proširiti istraživanjem utjecaja instrumenata koji su stvoreni kao odgovor institucija europskog područja na financijsku krizu. Analiza uloge instrumenata dodatno bi upotpunila ulogu institucijskoga okruženja. Rezultati takvih istraživanja pomogli bi u oblikovanju stabilizacijske politike te upravljanju kriznim menadžmentom od strane institucija.

Daljnja istraživanja trebala bi se usredotočiti na specifične politike i mjere koje su zemlje europskog područja napravile da poboljšaju svoje institucijsko okruženje nakon financijske krize. Identifikacija tih politika pridonijela bi značajnom razumijevanju uloge institucijskoga okruženja na gospodarstvo neke zemlje. Uz to, pridonijela bi boljem razumijevanju koje politike imaju veći i utjecaj. Osim toga, umjesto korištenja panel podataka moguće je napraviti analizu za svaku zemlju europskog područja posebno. Takvi bi rezultati doprinijeli razumijevanju posebnosti institucijskoga okruženja svake zemlje europskog područja. Na taj način mogli bi se usporediti rezultati istraživanja provedenog za svaku zemlju europskog područja posebno s rezultatima istraživanja provedenog na razini europskog područja. Zbog heterogenih karakteristika europskog područja moguće je da bi došlo do odstupanja rezultata istraživanja.

Institucijsko okruženje europskog područja podložno je odlukama europskih institucija i vlada država članica. Zato je daljnja istraživanja moguće donijeti zaključke o ulozi institucijskoga okruženja te upotpuniti ovo istraživanje.

6. POSLJEDICE FORMIRANJA FISKALNE UNIJE NA PROMJENU INTEGRACIJE EUROPODRU JA

Ekonomске i političke integracije unutar Europske unije, kao ni europodručja, još nisu dovršene. Kako diskusije o budućoj integraciji europodručja još traju, nije poznato u kojem smjeru će se kretati daljnje integracije među zemljama. Kao jedan od mogućih smjerova u kojima bi europodručje moglo biti jest fiskalna unija. Fiskalna unija u pojmovno općenitom smislu predstavlja kooperativnu zajednicu zemalja koje imaju zajedničku fiskalnu politiku, odnosno centralna fiskalna vlast određuje razinu zajedničke potrošnje i poreza. Fiskalna unija podrazumijeva određeni stupanj federalne vlasti koji se bazira na temelju regija ili zemalja.

Sorens (2008.) definira fiskalni federalizam kao skup 5 elementa. Prvo, politički subjekti imaju određenu nezavisnost u određivanju poreza i državne potrošnje. Drugo, države se moraju pridržavati strogih pravila oko proračuna te ne postoji odredba o financijskoj pomoći federalne vlasti koja će omogućiti državama nepridržavanje pravila. Treće, postoji zajedničko tržište koje se bazira na slobodnom kretanju proizvoda i usluga, kao i mobilnosti rada i kapitala unutar fiskalne unije. Četvrto, fiskalni federalizam ima institucijski skup pravila koja države trebaju poštivati, a centralna fiskalna vlast ne ih može proizvoljno mijenjati. Posljednje, zajedničko tržište bazira se na zajedničkoj valuti, odnosno monetarnoj uniji.

Postojanje monetarne unije u europodručju kao preduvjet formiranja fiskalne unije je zadovoljen. Kako bi se zadovoljili ostali uvjeti potrebna je politička volja nacionalnih država i zajedničkih institucija Europske unije. Jedan je od ključnih problema kako izbjeći formiranje visokih deficita na razini članice. Takvi deficiti mogu dovesti do nemogućnosti izvršavanja financijskih obaveza na područnoj razini fiskalne vlasti, kao i moguće insolventnosti. Fiskalna nedisciplina područne fiskalne vlasti može negativno utjecati na centralnu vlast povećanjem kreditnog rizika te višim troškovima zaduživanja.

Rodden (2004.) se ne slaže s argumentima za stroga ograničenja fiskalne politike na područnoj razini fiskalne vlasti kod jedinstvene monetarne vlasti i više fiskalnih vlasti kako bi se izbjegao rizik formiranja visokih deficita. Rodden navodi kako iskustvo ostalih federalnih unija pokazuje da je teško opravdati Pakt o stabilnosti i rastu, koji nameće financijske kazne za zemlje koje imaju prekomjerne deficite. Autor smatra kako se Europska monetarna unija treba oslanjati na disciplinu biranica i kreditnih tržišta bez formiranja ograničenja na sposobnost zemalja članica u provođenju protuciklične fiskalne politike.

U slučaju kada postoji zajednička monetarna politika kao u Europodručju, a odgovornost o fiskalnoj politici ostavljena je zemljama, nacionalna fiskalna politika postaje jedini glavni alat stabilizacijske politike. Kada bi se provođenje fiskalne politike, djelomično ili potpuno, dalo na odgovornost centralnoj fiskalnoj vlasti, nacionalne bi vlasti izgubile taj stabilizacijski alat. Međutim, zajednička fiskalna politika mogla bi kroz transferna davanja ukloniti rizike od gubitka dijela fiskalne suverenosti.

Prema ekonomskoj teoriji, prednost fiskalne unije jest zajednička fiskalna politika koja može kroz transferna davanja pomoći u smanjenju regionalnih nejednakosti. Zajednička centralna vlast mogla bi u kriznim situacijama efikasnije djelovati, osobito kada se radi o nacionalnoj dugovnoj krizi nekih zemalja u Europodručju. Zajednička fiskalna politika implicirala bi formiranje euroobveznica, što bi više pomoglo zemljama članicama sa slabijim fiskalnim kapacitetom. Fiskalna unija također bi omogućila pretvaranje Europodručja u područje optimalnog valutnog područja.

Nedostaci fiskalne unije pretežito dolaze iz političkoga konteksta. Zemlje Europodručja imale bi ograničenu suverenost u određivanju vlastite državne potrošnje i porezne politike. To bi moglo imati za posljedicu ograničenje demokratske reprezentacije biranica kroz odabir razine potrošnje i poreza u državi jer bi fiskalna politika djelomično ili potpuno bila na federalnoj europskoj razini.

6.1. Pregled literature o dosadašnjoj teoriji

Eichengreen (1991.) navodi kako federalni fiskalni sustav može umanjiti asimetrične šokove koji pogode jednu zemlju kroz regionalno osiguranje³⁵. Prema autoru, transferi financijskih sredstava iz federalnih poreza među regijama opravdani su ako tržište ne pruža regionalno osiguranje.

Ekonomska teorija uopćenitom zaključku pozitivno gleda na formiranje fiskalne unije kada već postoji monetarna unija. Glavni argument za takvu tezu je kako fiskalna unija pridonosi poboljšanju funkcioniranja monetarne unije. Međutim, kako bi se to ostvarilo potrebno je zadovoljiti određene uvjete. Bordo, Markiewicz i Jonung (2011.) identificiraju četiri uvjeta potrebna za uspješnu fiskalnu uniju³⁶. Kao prvi uvjet autori navode kredibilna pravila koja ne dozvoljavaju spašavanje regionalnih fiskalnih jedinica jer u protivnom financijska tržišta ne bi efikasno disciplinirala fiskalnu politiku. Kao drugi uvjet navode kako regionalne fiskalne jedinice mogu imati značajnu nezavisnost u određivanju vlastite razine javne potrošnje i porezne politike koje odražavaju njihove preferencije. Treći je uvjet postojanje razvijenoga mehanizma transfera koji se koristi u kriznim slučajevima, a prema autorima, povijest pokazuje kako formiranje zajedničkog tržišta obveznica pozitivno utječe na financiranje javne potrošnje za ublažavanje ekonomskih kriza. Posljednji je uvjet sposobnost prilagođavanja novim političkim i ekonomskim događajima te učenje iz prošlih pogrešaka.

Dijeljenje fiskalnoga rizika među zemljama često se pojavljuje u ekonomskoj literaturi o fiskalnim unijama. Fiskalni se rizik pojavljuje u kontekstu formiranja zajedničkih mehanizama s ciljem ublažavanja ekonomskih i financijskih kretanja u poslovnom ciklusu koji mogu jače biti izraženi u određenim regionalnim dijelovima fiskalne unije, a slabije u drugima. To ima implikacije i za područje europskog područja. Prema Berger, Dell’Ariccia i Obstfeld (2018.), europska monetarna unija zahtijeva fiskalnu uniju kako bi uklonila makroekonomske šokove specifične za

³⁵Eichengreen (1991.) objašnjava pojam regionalno osiguranje na primjeru Sjedinjenih Američkih Država. Naime, Eichengreen navodi kako u slučaju smanjenja plaća za 1 dolar u jednoj saveznoj državi, količina prikupljenih federalnih poreza iz te države padne za 30 centi, a u isto vrijeme transferi iz federalne vlasti porastu za 10 centi. Na taj način smanjen utjecaj regionalnih šokova na razliku u plaćama među pojedinim savezним državama.

³⁶Bordo, Markiewicz i Jonung (2011.) opisuju kako se ovi uvjeti mogu shvatiti kao preporuke za europsko područje. Više o fiskalnim unijama u SAD-u, Kanadi, Njemačkoj, kao i Argentini i Brazilu, razlikama među njima te što čini fiskalnu uniju uspješnom u radu od Bordo, Markiewicz i Jonung (2011.).

pojedinu zemlju. Autori navode kako postoje i valutne unije, koje imaju više regionalnih vlada, uključujući mehanizme automatskoga dijeljenja rizika, što se pokazalo kao najinformativnije na inozemstvu osiguranja od rizika poslovnoga ciklusa.

Osim ublažavanja kretanja poslovnoga ciklusa, dijeljenje fiskalnog rizika može ublažiti i negativan utjecaj asimetričnih šokova u monetarnoj uniji. U slučaju asimetričnih šokova prema jednoj ili više zemalja članica, zajednička fiskalna politika mogla bi pomoći u transferu smanjiti ili poništiti utjecaj privremenog šoka. Međutim, kod privremenog utjecaja šoka argumenti su za korištenje zajedničke fiskalne politike i transfera u fiskalnoj uniji slabiji jer proizlaze iz privremene prirode šoka. U slučaju trajnijeg šoka, zemlje članice fiskalne unije mogle bi trebati fiskalne transfere kroz duži period, što su argumente za fiskalnu uniju snažnijima. Farhi i Werning (2017.) navode kako se efikasno dijeljenje rizika može implementirati pomoću transfera unutar fiskalne unije, što vrijedi neovisno o tome jesu li financijska tržišta potpuna³⁷. Autori pronalaze kako su koristi od fiskalne unije veće i što jače asimetrični šokovi utječu na zemlje članice monetarne unije, što su šokovi trajniji te zemlje manje otvorene.

Kako je europska jedinstven projekt u ekonomskoj povijesti, upitno je koliko bi daljnja fiskalna integracija premostila sadašnje nedostatke. Fiskalna unija u ekonomskoj se literaturi pojavljuje kao jedno od rješenja za ublažavanje budućih financijskih kriza u europskoj uniji. Odrasli autori navode kako je upravo fiskalna unija rješenje dijela makroekonomskih problema koji se pojavljuju u europskoj uniji. Međutim, kako bi se formirala fiskalna unija, potrebna je daljnja zajednička koordinirana politika i integracija u europskoj uniji. Allard et al. (2013.) navode četiri uvjeta koja su potrebna kako bi fiskalna unija ublažila negativan utjecaj budućih kriza i sistemskog rizika u europskoj uniji te u inozemstvu krize koje ima. Prema autorima, prvi su uvjet bolji nadzor i jači poticaji za stabilnu fiskalnu politiku na nacionalnoj razini. Drugo, zajednički sustav privremenih transfera ili pružanja javnih usluga koje je organizirano centralnom proračunom kako bi se osigurala podjela fiskalnog rizika. Treći je uvjet zajednički sustav posuđivanja financijskih sredstava koje je financirano zajedničkim porezima s ciljem boljeg dijeljenja rizika te

³⁷Farhi i Werning (2017.) pokazuju kako su u slučaju nepotpunih financijskih tržišta koristi od pristupa zajedničkom dijeljenju rizika veće za zemlje koje su članice valutne unije. U slučaju potpunih financijskih tržišta privatno je optimalno dijeljenje rizika neefikasno, što znači da postoji uloga državne intervencije u dijeljenju rizika. Više o matematičkom modeliranju koristi od fiskalne unije u Farhi i Werning (2017.).

formiranja novog sigurnog financijskog instrumenta, koji bi smanjio utjecaj velikih i naglih kretanja portfeljnih ulaganja me u nacionalnim zemljama. Autori kao posljednji uvjet navode zajednički sustav potpora bankarskom sustavu na razini cijelog europa jer kako u krizama bankarski sustav ne bi ovisio o nacionalnim vladama.

Furceri i Zdzienicka (2013.) pronalaze kako skoro 70% kretanja BDP-a nije izglaeno s politikama dijeljenja fiskalnog rizika u zemljama europa jer, 20% u Njemačkoj te 25% u Sjedinjenim Američkim Državama³⁸. Furceri i Zdzienicka pokazuju kako je veći broj neizglaenih šokova za vrijeme recesije nego za vrijeme ekonomskog rasta, što je posebice istinito za vrijeme trajnih i neokvanih ekonomskih kriza. Autori kao rješenje problema predlažu supranacionalan fiskalni mehanizam dijeljenja rizika koji se bazira na transferima i automatskim pravilima, što bi pomoglo oporavku dohotka i potrošnje za vrijeme krize u europa jer.

Fiskalna unija može imati ulogu kada su nacionalne fiskalne politike ograničene fiskalnim pravilima ili poremećajima na financijskim tržištima. Fiskalni kapacitet države može biti ograničen visokim kamatama na javni dug ili gubitkom pristupa financijskim tržištima. Fiskalna unija također može koristiti u slučaju ograničene konvencionalne monetarne politike u zamjenu likvidnosti. Međutim, zajednička fiskalna politika za zemlje članice europa jer ne treba nužno poprimiti oblik unije. Arnold, Barkbu, Ture, Wang i Yao (2018.) koriste termin „centralni fiskalni kapacitet“ (engl. *central fiscal capacity*) kako bi objasnili zajedničko fiskalno djelovanje europa jer koje bi povećalo broj dostupnih alata ekonomske politike za vrijeme šokova ili zamke likvidnosti³⁹. Autori navode kako bi se uvođenjem centralnog fiskalnog kapaciteta doprinijelo stabilizacijskoj politici europa jer te bi se smanjila vjerojatnost nastanka budućih kriza, a ako bi krize nastale, bile bi slabijeg intenziteta.

³⁸ U ovom kontekstu pojam izglaenosti (engl. *smoothing*) odnosi se na smanjenje odstupanja kretanja ciklične komponente varijable bruto domaćeg proizvoda od njezine trend komponente. Ovaj koncept neizglaenosti prisutan je u ekonometriji i makroekonomiji. U slučaju da šok izbacuje kretanje BDP-a od trend vrijednosti, a ekonomska politika ne djeluje na smanjenje tog odstupanja, tada se može govoriti o neizglaenom šoku.

³⁹ Arnold, Barkbu, Ture, Wang i Yao (2018.) smatraju kako bi takva politika pojačala otpornost europa jer na šokove, a od toga bi koristile imale sve zemlje europa jer.

Kirkegaard i Posen (2016.) na primjeru Sjedinjenih Američkih Država pronalaze kako centralizirani fiskalni kapacitet pomaže u sinkroniziranju poslovnoga ciklusa. Autori pokazuju kako je bitan razvoj fiskalne unije jer donositelji odluka trebaju procijeniti koje je odluke najbolje donositi na razini središnje države, a koje treba prepustiti nacionalnim državama.

Formiranje fiskalne unije ima svoju političku dimenziju jer zajednička fiskalna politika financirana zajedničkim porezima unutar europskog područja podrazumijeva određeni gubitak nacionalne porezne politike te dijela demokratske suverenosti zemlje. Iz tih razloga moguće je kako ne postoji politički konsenzus za prihvaćanje fiskalne unije sa zajedničkom fiskalnom politikom. Umjesto formiranja fiskalne unije u jednom koraku, proces se može podijeliti na nekoliko manjih koraka koji bi imali političku podršku. U europskom području može postojati supranacionalni stabilizacijski mehanizam unutar fiskalne unije koji ne uključuje zajedničku proračun i euroobveznice. Dolls, Fuest, Heinemann i Peichl (2016.) predlažu ograničeno fiskalno osiguranje s procedurom restrukturiranja dugova nesolventnih zemalja članica. Dolls, Fuest, Heinemann i Peichl objašnjavaju kako bi fiskalno osiguranje imalo ulogu u ograničavanju rizika makroekonomskih i financijskih nestabilnosti koji su dio procedure insolventnosti za zemlje članice europskog područja, a dobro definirane procedure insolventnosti smanjile bi rizik pretvorbe fiskalnog osiguranja iz privremenog sustava u trajni transferni sustav.

U ekonomskoj literaturi može se pronaći ideja o europskom osiguranju od nezaposlenosti. Europski parlament (2016.) opisuje kako bi europsko osiguranje od nezaposlenosti podupiralo nacionalne proračune za vrijeme recesija, a fond za reosiguranje od nezaposlenosti koristio bi se u makroekonomske stabilizacijske svrhe samo za vrijeme velikih ekonomskih kriza.

De Grauwe (2013.) smatra kako je nužno formiranje fiskalne unije u monetarnoj uniji, što je najteži dio procesa, kako bi europsko područje bilo održivo u dugom roku jer postoji ograničena politička volja za prijenosom odluka o državnoj potrošnji i porezima s nacionalne razine na europske institucije. De Grauwe navodi kako bez odluka prema fiskalnoj uniji poput ujedinjenja nacionalnih javnih dugova ili bankovne unije nema budućnosti za euro.

6.2. Metodologija istraživanja

Formiranje fiskalne unije podrazumijeva korištenje zajedničkog europskog proračuna i zajedničke fiskalne politike. Ovo istraživanje samo gleda na moguću ulogu u stabilizacijsku ulogu fiskalne unije u zemljama europskog područja i ne uključuje ulogu zajedničkog europskog proračuna, kao ni ostalo korištenje financijskih sredstava koje može ovisiti o političkom odabiru. Fiskalna unija u europskom području ne postoji.

Pretpostavka je kako svaka zemlja europskog područja uplaćuje financijska sredstva proporcionalna svom bruto domaćem proizvodu u zajednički proračun. Ovaj mehanizam konzistentan je s teorijom o fiskalnoj uniji. Zemlje Europske unije trenutno uplaćuju oko 1% BDP-a. U istraživanju se promatra koji bi bio utjecaj povećanja tog postotka na zemlje europskog područja.

Za simulacije budućih kriza u europskom području, koristi se Monte Carlo simulacija. Monte Carlo simulacije daju širok raspon svih mogućih ishoda, što daje donositeljima politika mogućnost da bolje razumiju prirodu rizika kod promatranog događaja. Za svaki odabrani izbor postoji određeni skup mogućih rezultata, od ekstremnih slučajeva do najsigurnijih ishoda. Metoda se sastoji od izgradnje modela u kojemu je svaki faktor s određenom neizvjesnosti prikazan kao distribucija vjerojatnosti. Tako se dobiti realističiji prikaz nesigurnosti ishoda varijabli u modelu. Rezultat se dobiti kroz velik broj ponavljanja simulacija svaki put s različitim vrijednostima iz distribucije. Rezultat je simulacije distribucija mogućih ishoda.

Cilj istraživanja jest pokazati bi li fiskalna unija poboljšala institucijsko okruženje europskog područja u budućim krizama. Zato se radi Monte Carlo simulacija, koja daje distribuciju mogućih budućih ekonomskih uvjeta. Prema Colonescu (2016.), Monte Carlo simulacija generira slučajne vrijednosti za zavisnu varijablu kada su dani koeficijenti regresije i distribucija slučajne greške.

U određivanju proizvodnog jaza koristi se metoda modeliranja. Za procjenu potencijalnog BDP-a koristi se metoda multivarijatnog filtera. Metoda multivarijatnog filtera bazira se na makroekonomskim teoretskim odnosima. Zbog toga rezultati dobiveni ovom metodom bolje

odražavaju ekonomske odnose među varijablama i strukturne promjene u potencijalnom rastu u odnosu na statističke metode poput Hodrick-Prescott filtera.

Za određivanje potencijalnog BDP-a koriste se tri glavne varijable – stopa rasta BDP-a, stopa inflacije mjerena HICP indeksom i stopa nezaposlenosti. Podaci se mjere na kvartalnoj frekvenciji u razdoblju od 1991Q1 do 2018Q4. Koristi se New Keynesian model koji je sličan modelu predstavljenom u Blagrove, Garcia-Saltos, Laxton i Zhang (2015.)⁴⁰.

U modelu je proizvodni jaz ($y_t - \bar{y}_t$) u razdoblju t definiran kao razlika logaritma realnog BDP-a (y_t) i logaritma realnog potencijalnog BDP-a (\bar{y}_t):

$$y_t - \bar{y}_t = y_t - \bar{y}_t \quad (3)$$

Proizvodni jaz pozitivan je kada je BDP (y_t) veći od potencijalnog BDP-a (\bar{y}_t), a negativan u obrnutom slučaju. Potencijalni BDP (\bar{y}_t) pokazuje trend komponentu BDP-a (y_t), a proizvodni jaz ($y_t - \bar{y}_t$) cikličnu komponentu.

Pretpostavlja se kako stohastički proces za potencijalni BDP ima sljedeći oblik u tri jednadžbe:

$$\bar{y}_t = \bar{y}_{t-1} + g_t + \varepsilon_t^{\bar{y}} \quad (4)$$

$$g_t = \theta g^S + (1 - \theta)g_{t-1} + \varepsilon_t^g \quad (5)$$

$$y_t - \bar{y}_t = \phi(y_{t-1} - \bar{y}_{t-1}) + \varepsilon_t^y \quad (6)$$

Potencijalni bruto domaći proizvod u razdoblju t (\bar{y}_t) ovisi o potencijalnom BDP-u u prethodnom razdoblju $t-1$ (\bar{y}_{t-1}), rastu potencijalnog BDP-a (g_t) i šoku koji utječe na razinu potencijalnog BDP-a ($\varepsilon_t^{\bar{y}}$). Potencijalni rast (g_t) podložan je šoku koji utječe na potencijalni rast (ε_t^g), a utjecaj

⁴⁰ Isti model kasnije je upotrijebljen u Alichii et al (2015.)

šoka postepeno pada ovisno o parametru θ prema stabilnoj vrijednosti stope rasta (g^S). Niža vrijednost parametra θ znači kako je prilagodba rasta prema ravnotežnoj stopi rasta sporija nakon šoka. Vrijednost g^S izražena unata je kao prosječni rast u razdoblju od 1991Q1 do 2018Q4. Na potencijalni rast (g_t) također utječe i potencijalni rast iz prethodnog razdoblja (g_{t-1}). Proizvodni jaz (y_t) ovisi o proizvodnom jazu iz prethodnog razdoblja (y_{t-1}) te je podložan šoku (ε_t^y). Šok ε_t^y može se protumačiti kao šok potražnje.

Radi boljeg objašnjenja šokova, u model je uvrštena Phillipsova krivulja koja povezuje proizvodni jaz (y_t) s inflacijom (π_t)⁴¹:

$$\pi_t = \lambda\pi^e + (1 - \lambda)\pi_{t-1} + \beta y_t + \varepsilon_t^\pi \quad (7)$$

Inflacija u razdoblju t (sadašnja inflacija, π_t) ovisi o inflaciji iz prethodnog razdoblja (π_{t-1}) i budućeg razdoblja (očekivana inflacija, π^e), a njihov odnos određen je parametrom λ . Sadašnja inflacija ovisi i o proizvodnom jazu (y_t), a parametar β pokazuje nagib odnosa proizvodnog jaza i inflacije u Phillipsovoj krivulji. Sadašnja inflacija također je podložna šoku inflacije (ε_t^π).

Model također sadrži jednadžbe koje opisuju kretanje stope nezaposlenosti kako bi se procijenio proizvodni jaz:

$$\bar{u}_t = \varphi\bar{u}^S + \rho\bar{u}_{t-1} + g\bar{u}_t + \varepsilon_t^{\bar{u}} \quad (8)$$

$$g\bar{u}_t = (1 - \iota)g\bar{u}_{t-1} + \varepsilon_t^{g\bar{u}} \quad (9)$$

$$u_t = \gamma u_{t-1} + \delta u_t + \varepsilon_t^u \quad (10)$$

$$u_t = \bar{u}_t - u_t \quad (11)$$

⁴¹Blagrove, Garcia-Saltos, Laxton i Zhang (2015.) pozivaju se na istraživanje Meunarodnog monetarnog fonda (2013.) koje pokazuje kako je nagib odnosa proizvodnog jaza i inflacije u Phillipsovoj krivulji (β) postao ravniji tijekom zadnjih nekoliko desetljeća, a istraživanje od Riggi i Venditti (2014.) sugerira kako je nagib postao strmiji.

Ovdje \bar{u}_t označava ravnotežnu razinu stope nezaposlenosti koja ovisi o stopi promjene nezaposlenosti, koja vodi prema stabilnoj vrijednosti stope nezaposlenosti (\bar{u}^s), ravnotežnoj razini stope nezaposlenosti u prijašnjem razdoblju (\bar{u}_{t-1}), promjenama u rastu stope nezaposlenosti ($g\bar{u}_t$) i šoku na ravnotežnoj razini nezaposlenosti. Vrijednost \bar{u}^s izražava unata je kao prosječna nezaposlenost u periodu od 1991Q1 do 2018Q4.

Jednadžba (9) pokazuje kako trend, odnosno promjene u rastu stope nezaposlenosti ($g\bar{u}_t$), ovise o promjenama iz prijašnjeg razdoblja ($g\bar{u}_{t-1}$) te o šoku na rast stope nezaposlenosti ($\varepsilon_t^{g\bar{u}}$). Šokovi $\varepsilon_t^{\bar{u}}$ i $\varepsilon_t^{g\bar{u}}$ omogućuju trajna odstupanja NAIRU-a (engl. *non-accelerating inflation rate of unemployment*) od stabilne vrijednosti. U ekonomskoj literaturi, koncept NAIRU predstavlja razinu nezaposlenosti ispod koje se očekuje rast stope inflacije. Izraz (10) prikazuje kako je jaz nezaposlenosti u razdoblju t (u_t) funkcija jaza nezaposlenosti iz prethodnoga razdoblja (u_{t-1}), proizvodnog jaza (y_t) i šoka na jaz nezaposlenosti (ε_t^u). Šok ε_t^u omogućuje privremena odstupanja stope nezaposlenosti od NAIRU-a. Jaz nezaposlenosti u razdoblju t (u_t) još se može izraziti kao odstupanje stvarne sadašnje stope nezaposlenosti (u_t) od NAIRU-a (\bar{u}_t). Jaz nezaposlenosti pozitivan je ako je NAIRU veći od sadašnje stope nezaposlenosti, a negativan u obrnutom slučaju. Izrazi (10) i (11) također prikazuju Okunov zakon, odnosno kako promjene u stvarnoj sadašnjoj stopi nezaposlenosti (u_t) ovise o proizvodnom jazu (y_t).

Nakon što su procijenjene vrijednosti potencijalnog bruto domaćeg proizvoda, izražava se proizvodni jaz prema formuli (12). Procjena budućega proizvodnog jaza radi se na temelju autoregresijskog modela (AR) za stacionarne podatke. Autoregresijski model reda p ima sljedeći oblik:

$$y_t = a_0 + a_1 * y_{t-1} + a_2 * y_{t-2} + \dots + a_p * y_{t-p} + \varepsilon_t \quad (12)$$

Idući je korak određivanje distribucije i standardne devijacije proizvodnoga jaza. Zatim se pomoću Monte Carlo simulacija određuje simulirana distribucija proizvodnog jaza. Monte Carlo simulacija ponavlja se 1000 puta.

Zajedni ki prora un u fiskalnoj uniji trebao bi osigurati dovoljna financijska sredstva. Kako bi prora un to postigao, treba pomo u transfera nadoknaditi proizvodni jaz u dva slu aja. U prvom slu aju, kada odre ena zemlja ili skupina zemalja primi negativan asimetri ni šok, prora un bi trebao kroz fiskalne transfere nadoknaditi proizvodni jaz zemlje. U drugom slu aju prora un treba biti dovoljno velik kod negativnog kretanja poslovnog ciklusa u europodru ju. Za odre ivanje zajedni kog prora una europodru ja korištena je matemati ka metoda.

Zajedni ki prora un europodru ja (C_t) jest funkcija upla ivanja financijskih sredstava od zemalja lanica (τ) i prošlogodišnjeg BDP-a europodru ja (Y_{t-4}):

$$C_t = \tau * Y_{t-4} \quad (13)$$

Podaci za fiskalni multiplikator preuzeti su iz publikacije Batini, Eyraud, Forni i Weber (2014.), koja sadrži pregled istraživanja iz ekonomske literature o fiskalnom multiplikatoru koji ovisi o fazi poslovnoga ciklusa. Zato je fiskalni multiplikator u ovom istraživanju izražen kao distribucija vjerojatnosti od najnižeg fiskalnog multiplikatora do najvišeg multiplikatora u prvoj godini nakon promjene fiskalne politike. To omogu ava da se analiza ne temelji samo na specifi nom slu aju nego i da nudi širok raspon mogu ih ishoda. Nakon toga se izra una koliko bi trebao iznositi postotak izdvajanja iz prora una (τ) ovisno o proizvodnom jazu i fiskalnom multiplikatoru (m)⁴²:

$$y_t = \tau * m \quad (14)$$

Posljednji je korak uzeti u obzir asimetri ne šokove i izra unati potrebna izdvajanja ovisno o udjelu BDP-a zemalja. Proizvoljno je odabrana vrijednost 0.25 za udio zemalja na koje utje e negativan asimetri ni šok⁴³. Pomo u Monte Carlo simulacija pokazalo se koliko bi trebala

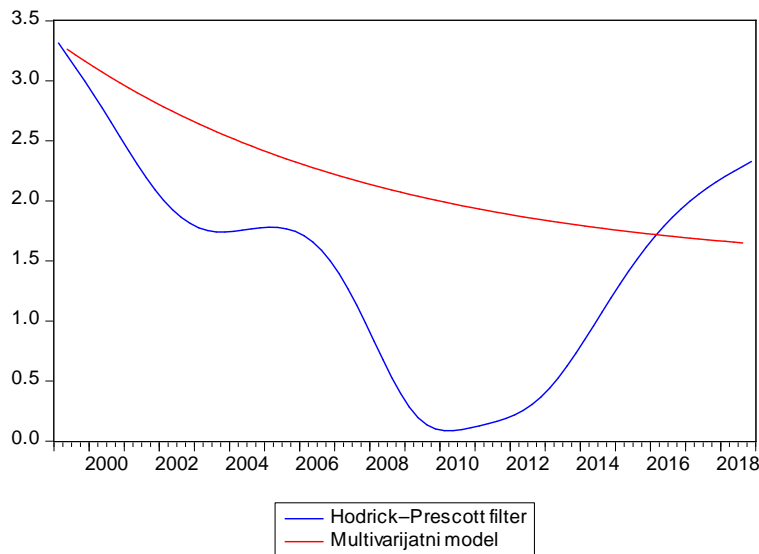
⁴² Metodologija za izdvajanje konstruirana je na sli an na in kao doprinosi za fondove Europske unije. Glavni princip je kako sve zemlje europodru ja izdvajaju isti postotak BDP-a, a primaju doprinose prema potrebi ovisno o odstupanju proizvodnog jaza.

⁴³ Pretpostavlja se kako vrijednosti ve e od 0.25 zbog u inka prelijevanja financijske i ekonomske krize na druge zemlje mogu uzrokovati negativno cikli no kretanje poslovnoga ciklusa. Vrijednost 1 ozna avala bi kako zemlje imaju savršeno uskla ene poslovne cikluse.

iznositi izdvajanja iz nacionalnih proračuna kao postotak bruto domaćeg proizvoda zemlje europskog područja.

6.3. Analiza rezultata istraživanja

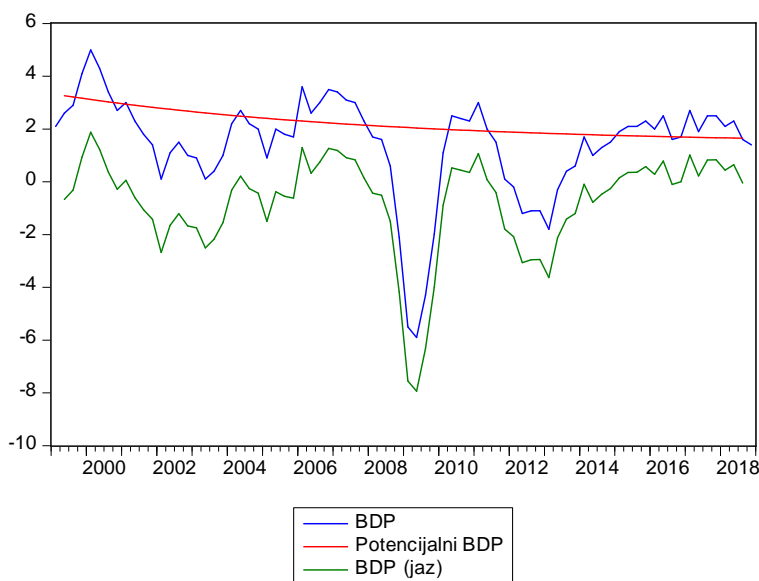
Prije određivanja proizvodnog jaza, izrađena je procjena potencijalnog bruto domaćeg i proizvodnog jaza. Potencijalni bruto domaći proizvod ne može se direktno izmjeriti, nego samo procijeniti različitim metodama. Postoje različite metode procjene potencijalnog bruto domaćeg i proizvodnog jaza (BDP). U istraživanju je korištena metoda multivarijantnog filtera. Koeficijenti su u sustavu ekonometrijskih jednadžbi procijenjeni metodom najmanjih kvadrata. Dinamični model riješen je ponavljanjem Broyden algoritma 1000 puta (vidi prilog 5). Rezultati modela pokazuju kako su svi koeficijenti statistički važni, što su potvrdili i Waldovi testovi na koeficijentima. Portmanteau testovi za autokorelaciju pokazali su kako ne postoji autokorelacija reziduala.

Slika 27: Usporedba procjene stope rasta potencijalnog bruto domaćeg i proizvodnog jaza pomoću Hodrick – Prescott filtera i multivarijantnog filtera

Izvor: EViews 8.1

Na slici 27 prikazana je usporedba procjene stope rasta potencijalnog BDP-a multivarijantnim i Hodrick – Prescott filterom. Obje metode razdvajaju vremenske podatke na trend i cikličnu komponentu. Kako Hodrick – Prescott filter predstavlja statističko izglavljavanje podataka, procjene stope rasta potencijalnog bruto domaćeg proizvoda više su osjetljive na promjene realnog bruto domaćeg proizvoda. Procjena pomoću Hodrick – Prescott filtera pokazuje kako je stopa potencijalnog rasta bila blizu nule za vrijeme financijske krize iz 2008. godine. Međutim, metoda multivarijantnog filtera pokazuje postepeno opadanje stope rasta potencijalnog BDP-a. Procjena rasta potencijalnog bruto domaćeg proizvoda dobivena pomoću multivarijantnog filtera konzistentna je s rezultatima procjene rasta potencijalnog BDP-a od Andersson, Szörfi, Tóth i Zorell (2018.), koji pokazuju kako se rast potencijalnog BDP-a smanjio nakon financijske krize⁴⁴. Ball (2014.) također pokazuje kako je u većini zemalja europskog područja došlo do usporavanja stope rasta BDP-a od trenda koji je bio prisutan prije financijske krize te je došlo do pada stope rasta potencijalnog BDP-a.

Slika 28: Prikaz kretanja bruto domaćeg proizvoda, godišnjeg bruto domaćeg proizvoda i potencijalnog bruto domaćeg proizvoda u europskom području od 1999Q1 do 2018Q4

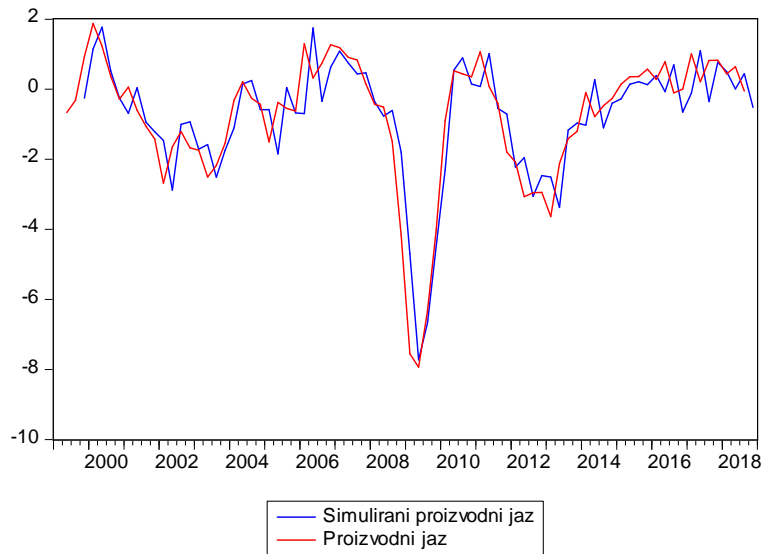
Izvor: EViews 8.1

⁴⁴Andersson, Szörfi, Tóth i Zorell (2018.) koriste multivarijantni filter s Cobb-Douglas proizvodnom funkcijom kako bi povezali potencijalni rast s ponudom rada, kapitala i ukupnom faktorskom produktivnošću. Autori upotrebljavaju model prostora stanja koji koristi Kalmanov filter za razdiobu varijabli (stopa nezaposlenosti, inflacija, realni BDP i rast plaća) u trend i cikličnu komponentu.

Nakon što je određen potencijalni BDP, izrađena je analiza BDP-a (proizvodni jaz). Rezultati jaza predstavljani su na slici 28. Deskriptivnom analizom analizirano se kretanje proizvodnog jaza. Prije financijske krize iz 2008. godine kretanje proizvodnog jaza bilo je u rasponu od oko -2% do 2%. Prije 2000. godine proizvodni jaz bio je pozitivan. Međutim, nakon 2000. godine proizvodni jaz postaje negativan do 2004., a nakon toga raste do financijske krize iz 2008. godine. Kriza je uzrokovala proizvodni jaz od skoro -8%. Nagli oporavak proizvodnog jaza uslijedio je 2010. godine nakon što je Europska središnja banka spustila ključnu kamatnu stopu na povijesno niske razine, a fiskalna politika bila je fokusirana na poticanje gospodarskog oporavka. Nakon kratkog pozitivnog proizvodnog jaza uslijedila je kriza javnog duga u europskoj zoni. Proizvodni jaz opet je postao negativan, ali s manjom amplitudom nego za vrijeme financijske krize iz 2008. godine. Blagi oporavak vrijednosti proizvodnog jaza uslijedio je 2014. godine, a krajem 2018. godine vrijednosti proizvodnog jaza bile su negativne.

Određen je autoregresijski model 2. reda i ne postoji serijska korelacija reziduala prema napravljenom korelogram Q-statistic testu. Rezultati autoregresijskog modela prikazani su u prilogu 6, a u prilogu 7 usporedba procijenjenih podataka u modelu sa stvarnim podacima. Izrađena je prosječna vrijednost i standardna distribucija parametara. Za svaki parametar formirana je normalna distribucija. Izrađene su simulirane vrijednosti zavisne varijable pomoću distribucije parametara. Zatim je izrađena prosjek i standardna devijacija simulirane zavisne varijable.

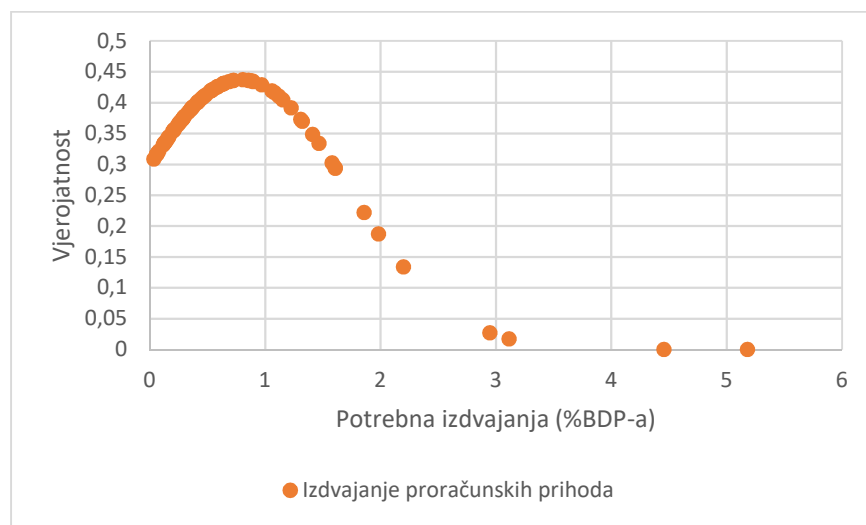
Na slici 29 prikazana je usporedba simuliranog proizvodnog jaza dobivenog pomoću Monte Carlo simulacija i proizvodnog jaza koji se temelji na procjeni potencijalnog bruto domaćeg proizvoda u modelu multivarijatnog filtera. Simulirani proizvodni jaz ima asimetrična odstupanja od prosjeka zbog značajnog negativnog utjecaja financijske krize iz 2008. godine. U ostalim godinama simulirani proizvodni jaz varira oko nule u rasponu od oko -2% do 2%. Prosječni simulirani proizvodni jaz iznosi -0.6%, najveći pozitivan proizvodni jaz 1.9%, a najveći negativan proizvodni jaz -7.6%. Iz ovih podataka proizlazi zaključak kako negativan proizvodni jaz ima značajniji utjecaj nego pozitivan proizvodni jaz.

Slika 29: Usporedba proizvodnog jaza i simuliranog proizvodnog jaza

Izvor: EViews8.1

Pomo u simuliranog proizvodnog jaza i distribucije fiskalnih multiplikatora napravljena je distribucija koliko zemlje europodru ja trebaju izdvajati prora unskih prihoda (izražena kao udio BDP-a) za uklanjanje proizvodnog jaza kod kretanja poslovnog ciklusa (Slika 30).

Slika 30: Distribucija potrebnih izdavanja prora unskih prihoda zemalja europodru ja izražena u postocima BDP-a za uklanjanje proizvodnog jaza kod kretanja poslovnoga ciklusa.

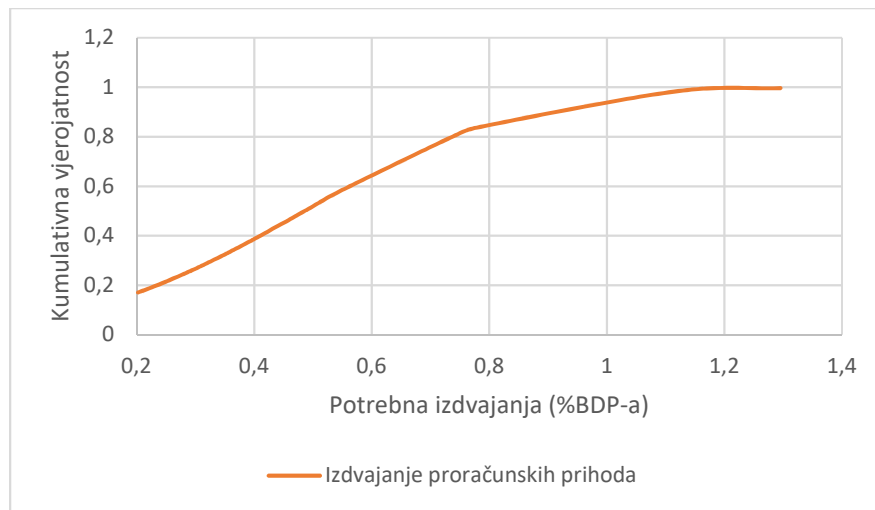
Izvor: EViews8.1

Rezultati analize pokazuju kako u ve ini vremena nisu potrebna velika izdvajanja iz nacionalnih prora una. Prosje na vrijednost potrebnih izdvajanja iznosi 0.8% BDP-a, a medijan iznosi 0.53%. Maksimalna vrijednost iznosi 5.18%. Me utim, potrebna izdvajanja ve a od 2.9% BDP-a javljaju se u manje od 5% slu ajeva. U 85% slu ajeva dovoljno je izdvajati oko 2% BDP-a. To zna i kako su za vrijeme zna ajne ekonomske krize, kao što je bila financijska kriza iz 2008. godine, potrebna ve a izdvajanja kako bi se nadoknadio proizvodni jaz u europodru ju. U vremenima kada realni BDP ne odstupa zna ajno od potencijalnog BDP-a, pa proizvodni jaz ima niske vrijednosti, može se konstatirati kako su dovoljna niska izdvajanja iz prora una zemljama europodru ja s ciljem uklanjanja ciklilih kretanja gospodarstva. U donjih 50% slu ajeva dovoljno je izdvajati 0.53% BDP-a. U preostalih 50% slu ajeva potrebna su ve a izdvajanja zbog asimetri ne distribucije koja proizlazi iz snažnih rijetkih negativnih šokova. Ovakvi šokovi trebaju se analizirati jer ostavljaju velike posljedice na gospodarstvo europodru ja.

Prethodna analiza pokazala je kolika su izdvajanja potrebna kod kretanja poslovnoga ciklusa. Ako bi se izdvajanja koristila samo u slu ajevima asimetri nih šokova, onda se rezultati razlikuju. Proizvoljno je odabrano kako je 25% zemalja europodru ja pogo eno šokom. Vrijednost potrebnih izdvajanja nije nužno etiri puta manja od vrijednosti potrebnih izdvajanja kod kretanja poslovnoga ciklusa. Naime, niske vrijednosti oscilacija proizvodnog jaza mogu se pojaviti i kod zemalja na koje ne utje e asimetri ni šok. S obzirom na to da je deskriptivna analiza pokazala kako se u ve ini slu ajeva proizvodni jaz kre e od -2% do 2%, te su vrijednosti uzete kao referentne vrijednosti na koje se ne odnosi asimetri ni šok. Sve ostale vrijednosti simuliranog proizvodnog jaza koriste se u analizi.

Raspodjela izdvajanja u zajedni ki prora un po zemljama vrši se jednako za sve zemlje neovisno je li rije o asimetri nom šoku ili ciklilih kretanjima. Samo zato što su u prošloj krizi neke zemlje europodru ja bile više pogo ene asimetri nim šokom to ne zna i kako druge zemlje ne e biti više pogo ene u budu im krizama. Mogu e je kako e u slu aju asimetri nog šoka s razli itim amplitudama slabije pogo ena zemlja biti prisiljena najviše izdvajati za zajedni ki prora un i oporavak ja e pogo enih zemalja. Takva politika djelovala bi kao porez na porezne obveznice slabije pogo ene zemlje koji djeluju procikli ki.

Slika 31 pokazuje koliko je nov anih sredstava potrebno izdvajati (izraženo kao udjel BDP-a) za razli ite vjerojatnosti oscilacije proizvodnog jaza kada asimetri ni šokovi zahva aju do 25% BDP-a europodru ja. U 80% slu ajeva asimetri nih šokova potrebno je izdvajati do 0.74% BDP-a kako bi se otklonio proizvodni jaz. Kako bi se otklonio proizvodni jaz, u 99.6% slu ajeva nužno je izdvajati 1.3% BDP-a.

Slika 31: Distribucija potrebnih izdvajanja prora unskih prihoda zemalja europodru ja izražena u postocima BDP-a za uklanjanje proizvodnog jaza kada asimetri ni šokovi zahva aju do 25% BDP-a europodru ja.

Izvor: EViews 8.1

H4: Ve e izdvajanje prora unskih prihoda zemalja europodru ja u zajedni ki europski prora un smanjilo bi pad bruto doma eg proizvoda zemalja nakon budu ih financijskih kriza.

Na temelju provedenog istraživanja zaklju uje se kako dodatno izdvajanje prora unskih prihoda zemalja europodru ja može smanjiti pad bruto doma eg proizvoda zemalja nakon budu ih financijskih kriza. Stoga, hipoteza *H4* se prihva a. Rezultati pokazuju kako je u otprilike 95% slu ajeva nužno izdvajati do 3% BDP-a kako bi se smanjio pad BDP-a. Cjelina od tih izdvajanja išla bi na stabilizaciju kretanja poslovnoga ciklusa i zaštitu od asimetri nih šokova. Izdvajanja od

5.18% bila bi dovoljna da se pokriju svi slučajevi. Međutim, to nije nužno potrebno. Iako se ekstremne vrijednosti potrebnih izdvajanja javljaju u manje od 5% slučajeva, može se argumentirati kako bi visoka izdvajanja bila nepotrebna u većini vremena. Rezultati idu u prilog tezi kako formiranje stabilizacijskog mehanizma u bilo kojem obliku može imati stabilizacijsku ulogu u europskoj uniji. Sličan zaključak donijeli su Kirkegaard i Posen (2016.), koji smatraju kako zajednička fiskalna unija u Sjedinjenim Američkim Državama pridonosi stabilizaciji nakon šokova ili oscilacijama u kretanju poslovnoga ciklusa.

Rezultati prezentirani u ovom istraživanju također idu u prilog tome kako postoje koristi od veće integracije europske unije. To ne treba nužno značiti kako je fiskalna unija ispravno rješenje kao što navodi De Grauwe (2013.). Zagovornici fiskalne unije mogu argumentirati kako je zbog dodatnih izdataka za stabilizaciju poslovnog ciklusa i zaštitu od šokova nužno formiranje zajedničkog proračuna europske unije. Međutim, zagovornici europske unije kao zajednice zemalja koje se nalaze u monetarnoj uniji također mogu argumentirati kako su dodatna potrebna izdvajanja dovoljno mala da fiskalna unija nije potrebna. Umjesto fiskalne unije, može se formirati zajednički stabilizacijski mehanizam koji će koristiti dodatna izdvajanja kao zaštitu od kretanja poslovnog ciklusa i asimetričnih šokova. Konačan sud o tome u kojem obliku će se pojaviti stabilizacijski mehanizam ili hoće li se uopće pojaviti donijet će donositelji odluka na zajedničkoj razini europske unije.

6.4. Preporuke za sljedeća istraživanja

Fiskalna unija u europskoj uniji ne postoji. To je predstavljalo problem prilikom istraživanja jer ne postoje podaci na kojima bi se mogla testirati uspješnost fiskalne unije u europskoj uniji. Kako bi se riješio taj problem, korištena je metoda Monte Carlo simulacija. Iz toga proizlazi kako korištena metodologija preuzima prednosti i nedostatke Monte Carlo simulacija. Korištenje Monte Carlo simulacija jednostavno je i daje približno rješenje za matematičke probleme. Metoda može koristiti determinističku analizu bez vjerojatnosti te stohastičku analizu koja uključuje vjerojatnosti. Monte Carlo simulacije mogu rješavati probleme optimizacije. Za tu svrhu mogu se koristiti lokalni i globalni ekstremi. Međutim, jedna od glavnih prednosti ove

metode jest formiranje statističkog uzorka na temelju podataka. Tako bi se bolje formulirao uzrok na temelju kojeg se određivao utjecaj formiranja fiskalne unije na integraciju europskog područja.

Kod Monte Carlo simulacija potrebno je koristiti veliku količinu podataka. To može predstavljati nedostatak ako se potrebni podaci ne mogu prikupiti. Drugi je nedostatak taj da je potrebno odrediti varijable s određenom distribucijom vjerojatnosti, što može predstavljati problem kod istraživanja jer to u nekim slučajevima ne mora odgovarati teoriji. Kod korištenja normalne distribucije moguće je da korišteni slučajni brojevi u Monte Carlo simulaciji ne uzeti u obzir ili ne podcijeniti ekstremne događaje, odnosno „debele repove“ kod distribucije (engl. *fat tails*). Nedostatak Monte Carlo simulacija može se pojaviti kod kalibracije modela u slučajevima kada se opservacije pojavljuju kao slučajni niske vjerojatnosti. Tada metoda može krivo modelirati vjerojatnost događaja. Treba se također odrediti odnose u varijablama i moguće postojanje korelacije među njim. Ako dođe do pogreške u ovom koraku, moguće je da konačni rezultat neće biti ispravan.

Potrebna izdvajanja u provedenom istraživanju ovise o procjeni fiskalnog multiplikatora. Daljnja istraživanja mogu na temelju drugačijih procjena fiskalnog multiplikatora imati drugačije rezultate. Daljnja istraživanja također bi se trebala usredotočiti na posebnosti moguće fiskalne unije u europskom području. Formiranje europskog područja jedinstven je projekt, te stoga sadrži niz specifičnosti koje mogu, ali i ne trebaju postojati u fiskalnim unijama u SAD-u, Kanadi, Njemačkoj i drugdje. Usporedbom specifičnosti među različitim fiskalnim unijama dobio bi se potpuniji uvid u problematiku fiskalnih unija na teoretskoj, ali i empirijskoj razini. Buduća istraživanja također bi se mogla fokusirati na uvjete formiranja fiskalne unije, odnosno pomoću empirijskih metoda istražiti koji su uvjeti nužni. Prema ekonomskoj teoriji, jedan je od ključnih uvjeta dijeljenje fiskalnog rizika i održavanje otpornosti na šokove. Bankovna unija i kapitalna unija također mogu imati važnu ulogu u formiranju fiskalne unije. Nakon toga bi se istraživanje moglo proširiti na analizu zadovoljenih uvjeta te na temelju toga formirati neekonomske uvjete za fiskalnu uniju.

Fiskalna unija može nastati nakon formiranja političke unije, te bi se zbog toga bilo teško fokusirati samo na ekonomsku dimenziju, a ignorirati političku dimenziju integracija

europodru ja. Daljnje analize mogle bi se usredoto iti na politi ke preferencije bira a o razini potrošnje i poreza u zemljama europodru ja te koliko bi bira i bili spremni izdvajati za zajedni ki prora un Europske unije. Politi ka komponenta istraživanja tako er može obuhvatiti razlike me u percepcijama bira a u zemljama europodru ja o koristima i nedostacima formiranja fiskalne unije. Sli na istraživanja mogu uklju iti odnos demokratskih preferencija bira a u vrijeme ekonomske krize i ekonomskog rasta. Mogu e je kako se sklonost bira a fiskalnoj uniji mijenja ovisno o potrebama za fiskalnim transferima iz centralizirane fiskalne vlasti prema nacionalnim državama. Rezultati tih istraživanja mogli bi pomo i kod donošenja odluka na supranacionalnoj razini u Europskoj uniji, kao i kod donošenja ekonomskih i politi kih odluka na nacionalnoj razini. Fiskalna unija jedna je od ideja daljnje integracije europodru ja. Upitno je ho e li do i do formiranja fiskalne unije i u kojem razdoblju. Ekonomska teorija vremenski je fluidna, pa je mogu e kako e se teorijska podloga o fiskalnoj uniji promijeniti. Nije poznato ni koliko e se institucijsko okruženje europodru ja promijeniti u budu nosti te kakav e utjecaj institucijsko okruženje imati na integraciju europodru ja. Ako do formiranja fiskalne unije uop e do e, bit e potrebno puno vremena kako bi se prikupili podaci potrebni za istraživanje ovoga fenomena. Ako nastane fiskalna unija, dugoro na istraživanja mogla bi se usredoto iti na empirijsku analizu o posljedicama fiskalne unije u odnosu na teoretska predvi anja prije nego što je fiskalna unija nastala. Sli na istraživanja tako er bi mogla pokazati koliko se fiskalna unija u europodru ju razlikuje od drugih fiskalnih unija u svijetu, kao i istražiti koristi i nedostatke razli itih fiskalnih unija. Stoga bi se kona an sud o posljedicama formiranja fiskalne unije na integraciju europodru ja mogao dati u dugom roku.

7. ZAKLJUČAK

Ranjivosti u institucijskom okruženju europodručja postale su jasnije nakon financijske krize iz 2008. godine. Iako su donositelji odluka na europskoj razini ekonomskom politikom stabilizirali financijsku krizu, ekonomski rast u zemljama europodručja bio je sporiji nego u razdoblju prije krize. Kriza javnog duga dodatno je oslabila strukturu europodručja. Zbog neadekvatnog institucijskoga okruženja u europodručju, kriza javnog duga prijetila je samom postojanju europodručja. Premda je kriza prošla, nedostaci u institucijskom okruženju nisu otklonjeni, što znači i kako se u slučaju buduće krize mogu pojaviti isti ili slični problemi.

U ovom radu određen je utjecaj institucijskoga okruženja europodručja na posljedice financijske krize. Istraživanje je napravljeno na uzorku od 19 zemalja europodručja u razdoblju od 2007. do 2017. godine. Procijenjen je panel vektor autoregresijski model s varijablama: stopa rasta bruto domaćeg proizvoda, indeks „Efikasnost tržišta proizvoda“, indeks „Efikasnost tržišta rada“, Chinn-Ito indeks, stopa nezaposlenosti, stopa harmoniziranog indeksa potrošačkih cijena (HICP), proračunski deficit kao postotak bruto domaćeg proizvoda (BDP) te kamatnjak na 10-godišnje državne obveznice.

Rezultati funkcija impulsnog odaziva i dekompozicije varijance pokazuju kako je šok institucijskoga okruženja pozitivno utjecao na promjenu stope BDP-a. Međutim, utjecaj pozitivnoga šoka promjene deficita značajniji je na promjenu stope BDP-a. Iz toga proizlazi kako u razdoblju nakon financijske krize povećanje proračunskog deficita ima veći utjecaj na kretanje stope BDP-a nego povećanje konkurentnosti tržišta proizvoda i fleksibilnosti tržišta rada. Rezultati također pokazuju kako postoji pozitivna veza između stope rasta BDP-a i financijske otvorenosti nakon financijske krize. Naime, pozitivan utjecaj povećanja financijske otvorenosti najveći je u prve četiri godine, a zatim postaje negativan. Nadalje, utjecaj promjene konkurentnosti na tržištu proizvoda veći je nego utjecaj promjene na tržištu rada na promjenu BDP-a.

U radu se također analiziralo kako promjena deficita, tržišta proizvoda, tržišta rada i financijske otvorenosti utječu na stopu nezaposlenosti. Rezultati pokazuju kako je utjecaj povećanja proračunskog deficita i povećanja konkurentnosti na tržištu proizvoda veći nego utjecaj povećanja fleksibilnosti tržišta rada i financijske otvorenosti na promjenu stope nezaposlenosti. To pokazuje kako je utjecaj promjene institucijskoga okruženja različit ovisno o vremenskoj dinamici promjene. Utjecaj poboljšanja financijske otvorenosti i povećanja fleksibilnosti tržišta rada jasnije se može promatrati u srednjem roku, a povećanje deficita i reforma tržišta proizvoda imaju značajniji utjecaj u kratkom roku.

U drugom istraživanju analizirao se utjecaj daljnje fiskalne integracije na promjenu institucijskoga okruženja europskoga područja. Rezultati pokazuju kako bi formiranje zajedničkog europskog proračuna, u koji bi zemlje izdvajale više proračunskih prihoda nego što to rade u postojećem sustavu, moglo smanjiti pad bruto domaćeg proizvoda zemalja nakon budućih financijskih kriza. Provedene Monte Carlo simulacije pokazuju kako zemlje europskoga područja u oko 95% slučajeva nužno trebaju izdvajati do 3% BDP-a kako bi se smanjio njihov pad BDP-a u budućim krizama. Nova sredstva koristila bi se za stabilizaciju kretanja poslovnoga ciklusa i fiskalno osiguranje od asimetričnih šokova. Zemlje Europske unije u zajednički proračun Unije trenutno izdvajaju oko 1% BDP-a. To podrazumijeva kako bi dodatno izdvajanje od 2% moglo pridonijeti značajnoj fiskalnoj stabilizaciji u europskom području. Pomoću provedenih simulacija pokazalo se kako bi nova izdvajanja od 5.18% BDP-a bila dovoljna za stabilizacijsku ulogu zajedničkog proračuna kod ekstremnih slučajeva, kao što je bilo u razdoblju nakon financijske krize 2008. godine. Kako se ekstremne vrijednosti javljaju u manje od 5% slučajeva, u većini vremena ne bi bilo potrebno izdvajati oko 5% BDP-a.

Rezultati u istraživanju pridonose argumentu kako formiranje stabilizacijskog fiskalnog mehanizma može imati stabilizacijsku ulogu u europskom području. Istovremeno, provedena analiza ide u korist tezi da postoje koristi od veće fiskalne integracije u europskom području.

POPIS TABLICA

Tablica 1. Pet konvergencijskih kriterija iz Maastrichta za članstvo u europskoj uniji63

Tablica 2. Dovođenje europske monetarne unije i koraci prema funkcionalnoj fiskalnoj uniji...114

POPIS SLIKA

Slika 1: Usporedba kretanja cijena dionica na indeksima S&P 500 i EURO STOXX 50 izme u 2005. i 2010. godine (2005.=100).....	22
Slika 2: Usporedba realnog BDP-a u Europskoj uniji, europodru ju i SAD-u izme u 2005. i 2015. godine	23
Slika 3: Stopa inflacije u europodru ju i SAD-u izme u 2007. i 2015. godine	24
Slika 4: Relativni jedini ni troškovi rada u zemljama kreditorima europodru ja izme u 2004. i 2015. godine	29
Slika 5: Relativni jedini ni troškovi rada u zemljama dužnicima europodru ja izme u 2004. i 2015. godine	29
Slika 6: Saldo teku eg ra una zemalja kreditora europodru ja izme u 2004. i 2015. godine	30
Slika 7: Saldo teku eg ra una zemalja dužnika europodru ja izme u 2004. i 2015. godine	31
Slika 8: Kamatne stope u postocima na desetogodišnje državne obveznice izabranih perifernih zemalja europodru ja od sije nja 2009. do sije nja 2014.	40
Slika 9: Omjer bruto duga op e države i bruto doma eg proizvoda izabranih perifernih zemalja europodru ja u razdoblju od 2006. do 2015. godine	41
Slika 10: Stope nezaposlenosti u odabranim zemljama europodru ja izme u 2007. i 2017. godine	50
Slika 11: Kamatne stope na 10-godišnje državne obveznice u EU, europodru ju, Njema koj i Francuskoj	52
Slika 12: Promjena regulacije na tržištu proizvoda u odabranim zemljama europodru ja izme u 2008. i 2018. godine	79
Slika 13: Pet scenarija - pregled politika	92
Slika 14: Odnos fleksibilnosti i budžetske unije u europodru ju ovisi o vrsti šoka	101
Slika 15: Predložena uloga europskog ministra financija.....	118
Slika 16: Vremenske serije Indeksa „Efikasnost tržišta proizvoda“ u razdoblju od 2007. do 2017. godine za zemlje europodru ja.....	130
Slika 17: Vremenske serije Indeksa „Efikasnost tržišta rada“ u razdoblju od 2007. do 2017. godine za zemlje europodru ja.....	131

Slika 18: Vremenske serije Chinn-Ito Indeksa u razdoblju od 2007. do 2017. godine za izabrane zemlje europskog područja	132
Slika 19: Funkcije impulsnog odziva na pozitivan šok indeksa tržišta proizvoda u VAR sustavu	133
Slika 20: Funkcije impulsnog odziva na pozitivan šok indeksa tržišta rada u VAR sustavu	135
Slika 21: Funkcije impulsnog odziva na pozitivan šok financijske otvorenosti u VAR sustavu	136
Slika 22: Funkcije impulsnog odziva na pozitivan šok deficita u VAR sustavu	137
Slika 23: Funkcije impulsnog odziva na pozitivan šok indeksa tržišta proizvoda u VECM sustavu	139
Slika 24: Funkcije impulsnog odziva na pozitivan šok indeksa tržišta rada u VECM sustavu	140
Slika 25: Funkcije impulsnog odziva na pozitivan šok financijske otvorenosti u VECM sustavu	141
Slika 26: Funkcije impulsnog odziva na pozitivan šok deficita u VECM sustavu	142
Slika 27: Usporedba procjene stope rasta potencijalnog bruto domaćeg proizvoda pomoću Hodrick – Prescott filtera i multivarijantnog filtera	159
Slika 28: Prikaz kretanja bruto domaćeg proizvoda, jaza bruto domaćeg proizvoda i potencijalnog bruto domaćeg proizvoda u europskom području od 1999Q1 do 2018Q4	160
Slika 29: Usporedba proizvodnog jaza i simuliranog proizvodnog jaza	162
Slika 30: Distribucija potrebnih izdvajanja proračunskih prihoda zemalja europskog područja izražena u postocima BDP-a za uklanjanje proizvodnog jaza kod kretanja poslovnoga ciklusa.	162
Slika 31: Distribucija potrebnih izdvajanja proračunskih prihoda zemalja europskog područja izražena u postocima BDP-a za uklanjanje proizvodnog jaza kada asimetrični šokovi zahvaćaju do 25% BDP-a europskog područja.	164

POPIS LITERATURE

1. Abrigo, M. R.M. and Love, I., (2015.) *Estimation of panel vector autoregression in Stata: A package of programs*, 21. me unarodna panel data konferencija, Central European University, Budimpešta.
2. Adascalitei, D. i Pignatti Morano, C. (2015). *Labour market reforms since the crisis: Drivers and consequences*, Me unarodna organizacija rada, rad u nastajanju br.5, Ženeva. Dostupno na: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---inst/documents/publication/wcms_414588.pdf [15. ožujka 2019.]
3. Alcidi, C. et al. (2010.) *The Future of the Eurozone and Gold*, Centre for European Policy Studies (CEPS), dostupno na: <https://ssrn.com/abstract=1672672> [12. travanj 2017.]
4. Alesina, A. F., Ardagna, S. i Galasso, V. (2008.) *The Euro and Structural Reforms*, Harvard Institute of Economic Research, rad za raspravu, No. 2169., dostupno na: <https://ssrn.com/abstract=1303562> ili <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1303562> [15. travanj 2017.]
5. Alesina, A. F., Barro, R. J. i Tenreyro, S. (2002.) *Optimal Currency Areas*, Harvard Institute Research, Working Paper, No. 1958. dostupno na: <https://ssrn.com/abstract=319761> ili <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.319761> [08. ožujak 2017.]
6. Alesina, A. i Ardagna, S. (2009). *Large Changes in Fiscal Policy: Taxes versus Spending, Tax Policy and the Economy*, Volume 24, Brown. Dostupno na: <https://www.nber.org/papers/w15438> [25. svibnja 2019.]
7. Alesina, A., et al. (2003). "Regulation and Investment", OECD Economics Department Working Papers, No. 352, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/206618567362> [25. studenog 2018.]
8. Alichii et al (2015). *Multivariate Filter Estimation of Potential Output for the Euro Area and the United States*. IMF working paper. Me unarodni monetarni fond. Washington. Dostupno na: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2015/wp15253.pdf> [3. travnja 2019.]

9. Allard, C. et. al. (2013). *Toward a Fiscal Union for the Euro Area*, IMF Staff Discussion Note SDN/13/09, International Monetary Fund, Washington, DC.
10. Alonso-Borrego, C., Fernández-Villaverde, J. i Galdon-Sanchez, J E. (2005). *Evaluating Labor Market Reforms: A General Equilibrium Approach*. NBER Working Paper No. w11519. Dostupno na: <https://www.nber.org/papers/w11519> [15. velja e 2019.]
11. Anderson, D., Barkbu, B, Lusinyan, L. i Muir, D. (2016.) *Assessing the gains from Structural Reforms*, Me unarodni monetarni fond, Dostupno na: <https://www.imf.org/external/np/seminars/eng/2014/eurbook/pdf/7.pdf> [21. srpnja 2018].
12. Andersson, M., Szörfi, B., Tóth, M. i Zorell, N. (2018). *Potential output in the post-crisis period*, ECB Economic Bulletin, Issue 7/2018, Europska središnja banka. Dostupno na: https://www.ecb.europa.eu/pub/economic-bulletin/articles/2018/html/ecb.ebart201807_01.en.html#toc1[27. svibnja 2019.]
13. Andor, L. i Pasimeni, P. (2016). *An unemployment benefit scheme for the Eurozone*, Voxeu.org. Dostupno na: <https://voxeu.org/article/unemployment-benefit-scheme-eurozone> [27. srpnja 2019.]
14. Arezki, R., Cielon, B. i Sy, A. N. R. (2011.) *Sovereign Rating News i Financial Markets Spillovers: Evidence from the European Debt Crisis*, IMF Working paper, Vol. , pp. 1-27, dostupno na SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1802981> [15. travanj 2017.]
15. Arnold, N., Barkbu, B., Ture, E., Wang, H. i Yao, J. (2018). *A Central Fiscal Stabilization Capacity for the Euro Area*. IMF Staff Discussion Note SND/18/03. Dostupno na: <https://www.imf.org/en/Publications/Staff-Discussion-Notes/Issues/2018/03/22/A-Central-Fiscal-Stabilization-Capacity-for-the-Euro-Area-45741>[24. ožujka 2019.]
austerity in the Eurozone, CEPS Working paper. Dostupno na: <https://core.ac.uk/download/pdf/34598107.pdf> [10. kolovoza 2018.]
16. Backé, P. et al. (2004.) *The Acceding Countries' Strategies Towards ERM II i the Adoption of the Euro: An Analytical Review*, ECB povremeni rad No. 10. Dostupno na SSRN: <https://ssrn.com/abstract=748973> [02. ožujak 2017.]
17. Ball, L. (2014). *Long-term damage from the Great Recession in OECD countries*, *European Journal of Economics and Economic Policies: Intervention*, Vol. 11, No 2, pp. 149-160. Dostupno na: <https://www.nber.org/papers/w20185.pdf> [5. srpnja 2019.]

18. Banerji et al. (2017). *Labor and Product Market Reforms in Advanced Economies: Fiscal Costs, Gains, and Support*. IMF Staff Discussion Notes No. 17/03. Dostupno na: <https://www.imf.org/en/Publications/Staff-Discussion-Notes/Issues/2017/03/10/Labor-and-Product-Market-Reforms-in-Advanced-Economies-Fiscal-Costs-Gains-and-Support-44718> [15. ožujka 2019.]
19. Bassanini, A., Scarpetta, S., Hemmings, P. (2001.) *Economic Growth: The Role of policies and institutions. Panel Data Evidence from OECD Countries*, Economics Department Working papers No. 283, Organisation for Economic Co-operation and Development.
20. Batini, N., Eyraud, L., Forni, L. i Weber, A. (2014.) *Fiscal Multipliers: Size, Determinants, and Use in Macroeconomic Projections*, Meunarodni monetarni fond, Washington. Dostupno na: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/tnm/2014/tnm1404.pdf> [25. travnja 2019.]
21. Bauer, C., De Grauwe, P. D. i Reitz, S. (2007.) *Exchange Rate Dynamics in a Target Zone: A Heterogeneous Expectations Approach*, Bundesbank Series 1 rad za raspravu No. 2007,11. Dostupno na SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2785286> [12. travanj 2017.]
22. Beblavý, M., Gros, D. i Maselli, I. (2015). *Reinsurance of National Unemployment Benefit Schemes*. CEPS Working Document 401, Centre for European Policy, Brussels. Dostupno na: <https://www.ceps.eu/system/files/wd401.pdf> [25. ožujka 2019.]
23. Bekaert, G. et al. (2012.) *The European Union, the Euro, and Equity Market Integration*. AFA 2012 Chicago Meetings Paper. Dostupno na SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1573308> ili <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1573308> [18. travanj 2017.]
24. Bekaert, G., Harvey, C. R. i Lundblad, C. (2001). *Does Financial Liberalization Spur Growth?*, NBER Working Paper No. 8245, Doi: 10.3386/w8245, Dostupno na: <https://www.nber.org/papers/w8245> [14. prosinca 2018.]
25. Bekaert, G., Harvey, C. R. i Lundblad, C. (2005.) *Growth Volatility and Financial Liberalization*, EFA 2002 Berlin, Forthcoming. Dostupno na: <https://ssrn.com/abstract=303175> ili <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.303175> [27. srpnja 2018.]

26. Bekaert, G., Harvey, C. R. i Lundblad, C. (2011). Financial Openness and Productivity. *World Development*, Elsevier, vol. 39(1), pages 1-19. Dostupno na: <https://www.nber.org/papers/w14843> [10. prosinca 2018.]
27. Belke, A. (2010.) *Reinforcing economic governance in EMU: the case for a European Monetary Fund*, prezentacija na panelu "Responses to Potential National Insolvency", Global Economic Symposium, Istanbul, rujan 2010. te na ICRIER-INWENT-DIE konferenciji "Policies for growth and financial stability beyond the crisis – The scope for global cooperation", Mumbai, listopad 27.-28., 2010.
28. Bénassy-Quéré, A. et. al. (2018). *Reconciling risk sharing with market discipline: A constructive approach to euro area reform*, Centre for Economic Policy Research, policy insight No. 91
29. Berger, H., Dell'Ariccia, D. i Obstfeld, M. (2018). *Revisiting the Economic Case for Fiscal Union in the Euro Area*. Me unarodni monetarni fond. Dostupno na: <https://www.imf.org/en/Publications/Departmental-Papers-Policy-Papers/Issues/2018/02/20/Revisiting-the-Economic-Case-for-Fiscal-Union-in-the-Euro-Area-45611> [9. ožujka 2019.]
30. Bernanke, B. S. (2010.) *Monetary Policy and the Housing Bubble*, govor na godišnjem skupu Ameri ke ekonomske udruge (AEA), Atlanta, SAD. Dostupno na: <https://www.federalreserve.gov/newsevents/speech/bernanke20100103a.htm> [15. kolovoz 2008.]
31. Billio, M. i Pelizzon, L. (2002.) The European Single Currency and the Volatility of European Stock Markets, EFMA 2002 London Meetings, EFA 2002 Berlin Meetings rad za raspravu, GRETA Associati Venezia Working paper No. 0102. Dostupno na SSRN: <https://ssrn.com/abstract=301829> ili <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.301829> [21. travanj 2017.]
32. Blagrove, P., Garcia-Saltos, R., Laxton D. i Zhang, F. (2015). *A Simple Multivariate Filter for Estimating Potential Output*. IMF working paper. Me unarodni monetarni fond. Washington. Dostupno na: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2015/wp1579.pdf> [2. travnja 2019.]

33. Blanchard, O. J. i Giavazzi, F. (2001.). *Macroeconomic Effects of Regulation and Deregulation in Goods and Labor Markets*, MIT Dept. of Economics Working Paper No. 01-02. Dostupno na SSRN: <https://ssrn.com/abstract=257542> [16. srpnja 2018.]
34. Blanchard, O., Furceri, D. i Pescatori, A. (2014). *A prolonged period of low real interest rates?*, VoxEU.org, CEPR Policy Portal. Dostupno na: <https://voxeu.org/article/prolonged-period-low-real-interest-rates> [25. svibnja 2019.]
35. Blanchard, O. i Landier, A. (2001). *The Perverse Effects of Partial Labor Market Reform: Fixed Duration Contracts in France*. NBER Working Papers 8219. National Bureau of Economic Research, Inc. Dostupno na: <https://ideas.repec.org/p/nbr/nberwo/8219.html> [15. velja e 2019.]
36. Bogdan, Ž., Cota, B., i Erjavec, N. (2017). Current Account Balance and Export Performances: Evidence Based on New EU Countries, *Zagreb International Review of Economics and Business*, 20(2), 33-48. doi:<https://doi.org/10.1515/zireb-2017-0016> [22. srpnja 2018.]
37. Bonnefoy, F. (2010), The argument for a Eurobond: A coordinated strategy for emerging from the crisis, Policy Paper, Institut Montaigne, Paris, February.
38. Booth, P. et al. (2013.) *The Euro – The Beginning, the Middle...and the End?*, Institute of Economic Affairs Monographs, Hobart Paperback 39, 2013; Institute of Economic Affairs Monographs, dostupno na SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2267446> [10. travanj 2017.]
39. Bordo, M. D., Markiewicz, A. i Jonung, L. (2011). *A Fiscal Union for the Euro: Some Lessons from History*. NBER Working Paper No. 17380. Dostupno na: <https://www.nber.org/papers/w17380> [5. ožujka 2019.]
40. Botero J.C., Djankov, S., La Porta, R, Lopez-de-Silanes, F., i Shleifer, A. (2004). *The regulation of labor*. Quarterly Journal of economics. vol. 119, pp. 1339-82.
41. Bourdet, Y. i Persson, M. (2010.) *Completing the EU Customs Union. The Effects of Trade Procedure Harmonization*, IFN Working Paper No. 848, Research Institute of Industrial Economics, Švedska
42. Buiters, W. H. (2005). *To Purgatory i Beyond: When and How Should the Accession Countries from Central and Eastern Europe Become Full Members of Emu?*, Challenges for Central Banks in an Enlarged EMU, Springer, Vienna and New York, 145-186. Dostupno na SSRN: <https://ssrn.com/abstract=536662> [18. ožujak 2017.]

43. Cacciatore, M., R. Duval i G. Fiori (2012), "Short-Term Gain or Pain? A DSGE Model-Based Analysis of the Short-Term Effects of Structural Reforms in Labour and Product Markets", OECD Economics Department Working Papers, No. 948, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/5k9csvgkkr3xn-en> [17. listopada 2018.]
44. Calvo, G. A. (2016.) *Macroeconomics in Times of Liquidity Crises*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England.
45. Canova, F. i Ciccarelli, M. (2013.) *Panel Vector Autoregressive Models: A Survey*, ECB Working paper No. 1507. Dostupno na SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2201610> [17. travanj 2017.]
46. Caporaso, J. A. i Rhodes, M. (Eds.) (2016). *The Political and Economic Dynamics of the Eurozone Crisis*, Oxford University Press, ISBN 978-0-19-875573-9, New York.
47. Carmassi, J. et al. (2018). *Completing the Banking Union with a European Deposit Insurance Scheme: who is afraid of cross-subsidisation?*, Occasional Paper Series, Europska središnja banka. Dostupno na: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpops/ecb.op208.en.pdf> [12. velja e 2019.]
48. Carnot, N., Evans, P., Fatica S. i Mourre, G. (2015). *Income Insurance: A Theoretical Exercise with Empirical Application for the Euro Area*. European Commission Economic Papers 546, Brussels. Dostupno na: http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/economic_paper/2015/pdf/ecp546_en.pdf [25. ožujka 2019.]
49. Caselli, F., Centeno, M. i Tavares, J. (Eds.) (2016). *After the Crisis: Reform, Recovery, and Growth in Europe*, Oxford University Press, ISBN 978-0-19-875468-8, New York.
50. Ching, S. i Devereux, M. B. (2000.) Risk Sharing and the Theory of Optimal Currency Areas: A Re-Examination of Mundell 1973, HKIMR Working papers No. 8/2000. Dostupno na SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1009489> ili <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1009489> [17. travanj 2017.]
51. Chinn, Menzie D. and Ito, H. (2006.) What Matters for Financial Development? Capital Controls, Institutions, and Interactions, *Journal of Development Economics*, Volume 81, Issue 1, 163-192 (October).
52. Chinn, Menzie D. and Ito, H. (2008.) A New Measure of Financial Openness, *Journal of Comparative Policy Analysis*, Volume 10, Issue 3, p. 309 - 322.

53. Cincera, M. i Galgau, O. (2005.) *Impact of Market Entry and Exit on EU Productivity and Growth Performance*, Industrial Organization 0503013, University Library of Munich, Germany.
54. Colonescu, C. (2016). *Principles of Econometrics with R*. Dostupno na: <https://bookdown.org/ccolonescu/RPoE4/> [27. travnja 2019.]
55. Commission of the European Communities (1992.) *Treaty on European Union*, Maastricht
56. Cota B., Erjavec N. i Bogdan, Ž. (2017). *External imbalances in emerging and advanced European countries*, Economic Research-Ekonomska Istraživanja, dostupno na: <https://doi.org/10.1080/1331677X.2017.1340179> [21. srpnja 2018.]
57. Da Costa Cabral, N., Gonçalves, J. R. and Cunha Rodrigues, N. (2017). *The Euro and the Crisis Perspectives for the Eurozone as a Monetary and Budgetary Union*, Sjedinjene ameri ke države: Springer.
58. De Boissieu, C. (2014). *Towards a Banking Union: Open Issues. A report*, Joint Research Centre (JRC) of the European Commission. Dostupno na: <https://ideas.repec.org/p/coe/wpbeep/32.html> [10. lipnja 2019.]
59. De Geus, A. (2014). predgovor u knjizi od Dullien, S. *A European Unemployment Benefit Scheme: How to Provide for More Stability in the Euro Zone*. Verlag Bertelsmann Stiftung, Gütersloh. Dostupno na: https://www.bertelsmann-stiftung.de/fileadmin/files/BSt/Publikationen/imported/leseprobe/LP_978-3-86793-549-4_1.pdf [27. ožujka 2019.]
60. De Grauwe, P, Ji, Y. i Steinbach, A. (2016.b) *The EU Debt Crisis: Testing and Revisiting Conventional Legal Doctrine*, LEQS Paper No. 108. Dostupno na SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2763819> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2763819> [7. sije nja 2018.]
61. De Grauwe, P. (1993.) *The Political Economy of Monetary Union in Europe.*, *The*
62. De Grauwe, P. (2010.b) *What Kind of Governance for the Eurozone?*, CEPS Policy Brief No. 214. Dostupno na SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1688256> ili <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1688256> [07. ožujak 2017.]
63. De Grauwe, P. (2010a). *Crisis in the Eurozone and how to Deal with It*, CEPS Policy Brief No. 204. Dostupno na SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1604453> [21. ožujak 2017.]

64. De Grauwe, P. (2011a). The Governance of a Fragile Eurozone, CEPS Working Documents. Dostupno na SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1898618> ili <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1898618> [05. travanj 2017.]
65. De Grauwe, P. (2011b). A Fragile Eurozone in Search of a Better Governance, CESifo Working paper No. 3456. Dostupno na SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1851324> [18. ožujak 2017.]
66. De Grauwe, P. (2011c). Only a More Active ECB Can Solve the Euro Crisis, Centre for European Policy Studies Policy Briefs No. 250. Dostupno na SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1945766> [07. ožujak 2017.]
67. De Grauwe, P. (2012.) In Search of Symmetry in the Eurozone, CEPS Policy Brief No. 268. Dostupno na SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2060116> ili <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2060116> [02. travanj 2017.]
68. De Grauwe, P. (2013.) Design Failures in the Eurozone: Can They Be Fixed?, LEQS Paper No. 57. Dostupno na SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2215762> ili <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2215762> [22. ožujak 2017.]
69. De Grauwe, P. (2014.) *Economics of Monetary Union*, Oxford University Press, Oxford.
70. De Grauwe, P. (2016.) The Legacy of the Eurozone Crisis and How to Overcome It, *Journal of Empirical Finance*, ISSN 0927-5398.
71. De Grauwe, P. and W. Moesen (2009). *Gains for All: A proposal for a common Eurobond*, CEPS Commentary, CEPS, Brussels, April.
72. De Grauwe, P. i Foresti, P. (2015.) Fiscal Rules, Financial Stability and Optimal Currency Area, CESifo Working paper Series No. 5390. Dostupno na SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2622004> [15. ožujak 2017.]
73. De Grauwe, P. i Gros, D. (2009.) A New Two-Pillar Strategy for the ECB, CESifo Working paper Series No. 2818. Dostupno na SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1488014> [16. velja a 2017.]
74. De Grauwe, P. i Ji Y. (2013a). *More evidence that financial markets imposed excessive austerity in the Eurozone*, Centre for European Policy Studies (CEPS), dostupno na: <https://css.ethz.ch/en/services/digital-library/publications/publication.html/159622> [25. ožujak 2019.]

75. De Grauwe, P. i Ji, Y. (2013b). *The Fragility of Two Monetary Regimes: The European Monetary System and the Eurozone*, National Bank of Belgium Working paper, No. 243. Dostupno na SSRN: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2339955> [10. ožujak 2017.]
76. De Grauwe, P. i Ji, Y. (2016). Flexibility versus Stability: A difficult tradeoff in the Eurozone, European Commission.
77. De Grauwe, P. i Ji, Y. (2012.) Self-Fulfilling Crises in the Eurozone: An Empirical Test, CAMA Working paper No. 37/2012. Dostupno na SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2122899> ili <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2122899> [19. ožujak 2017.]
78. De Grauwe, P. i Ji, Y. (2015.) Has the Eurozone Become Less Fragile? Some Empirical Tests, CESifo Working paper Series No. 5163. Dostupno na SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2555579> [11. ožujak 2017.]
79. De Grauwe, P. i Mongelli, F. P. (2005.) Endogeneities of Optimum Currency Areas: What brings Countries Sharing a Single Currency Closer Together?, ECB Working paper No. 468. Dostupno na SSRN: <https://ssrn.com/abstract=691864> [12. ožujak 2017.]
80. De Grauwe, P. i Schnabl, G. (2004.) Exchange Rate Regimes and Macroeconomic Stability in Central and Eastern Europe CESifo Working paper No. 1182. Dostupno na SSRN: <https://ssrn.com/abstract=542382> [05. ožujak 2017.]
81. De Santis, R. A. (2012.) The Euro Area Sovereign Debt Crisis: Safe Haven, Credit Rating Agencies and the Spread of the Fever from Greece, Ireli and Portugal, ECB Working paper No. 1419. Dostupno na SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1991159> [15. ožujak 2017.]
82. Del Monte, M. i Zandstra, T. (2014). *The Cost of Non-Europe: Common unemployment Insurance scheme for the euro area*, European Parliamentary Research Service, Europski parlament. Dostupno na: http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2014/510984/EPRS_STU%282014%29510984_REV1_EN.pdf [15. lipnja 2019.]
83. DeLong, J. B. i Summers, L. H. (2012). *Fiscal Policy in a Depressed Economy*, Brookings Papers on Economic Activity (Spring): 223–97. Dostupno na: http://larrysummers.com/wp-content/uploads/2012/10/2012_spring_BPEA_delongsummers.pdf [25. svibnja 2019.]

84. Delpla, J. and J. von Weizsäcker (2010), *The blue bond proposal*, Bruegel Policy Brief, Issue 2010/03, Bruegel, Brussels, May.
85. Den Haan, W. J. (Ed.) (2016). *Quantitative Easing: Evolution of economic thinking as it happened on Vox*, A VoxEU.org eBook, ISBN: 978-1-907142-96-3, Centre for Economic Policy Research, CEPR Press, London.
86. Dolls, M., Fuest, C., Heinemann, F. i Peichl, A. (2016). *Reconciling Insurance with Market Discipline: A Blueprint for a European Fiscal Union*. CESifo Working Paper 5767, CESifo Group, Munich. Dostupno na: http://www.cesifo-group.de/DocDL/cesifo1_wp5767.pdf [25. ožujka 2019.]
87. Dolls, M., Fuest, C., Neumann, D. i Peichl, A. (2015). *An Unemployment Insurance Scheme for the Euro Area? A Comparison of Different Alternatives Using Micro Data*. CESifo Working Paper 5581, CESifo Group, Munich. Dostupno na: http://www.cesifo-group.de/DocDL/cesifo1_wp5581.pdf [27. ožujka 2019.]
88. Draghi, M. (2012). *Verbatim of the remarks made by Mario Draghi*, govor na konferenciji Global Investment Conference u Londonu, European Central Bank. Dostupno na: <https://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2012/html/sp120726.en.html> [25. svibnja 2019.]
89. Duval, R., i Furceri, D. (2018.) *The Effects of Labor and Product Market Reforms: The Role of Macroeconomic Conditions and Policies*, IMF Economic Review, Palgrave Macmillan; International Monetary Fund, vol. 66 (1), pages 31-69.
90. Eggertsson, G. B., Mehrotra, N. R. i Summers, L. H. (2016). *Secular Stagnation in the Open Economy*, *American Economic Review*, American Economic Association, vol. 106(5), 503-507. Dostupno na: <https://ideas.repec.org/p/nbr/nberwo/22172.html> [17. svibnja 2019.]
91. Eichengreen, B. (1991.) *Is Europe an Optimum Currency Area?*, NBER Working Paper No. w3579. Dostupno na SSRN: <https://ssrn.com/abstract=226815> [11. ožujak 2017.]
92. Eichengreen, B. (2007.) *The Breakup of the Euro Area*, NBER Working Paper No. w13393. Dostupno na SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1014341> [12. velja a 2017.]
93. Eichengreen, B. i O'Rourke, K. (2010). *What do the new data tell us?*, VoxEU.org, CEPR Policy Portal. Dostupno na: <https://voxeu.org/article/tale-two-depressions-what-do-new-data-tell-us-february-2010-update> [15. svibnja 2019.]

94. Eichengreen, B., Hausmann R. i Panizza, U. (2003.) *Currency Mismatches, Debt Intolerance and Original Sin: Why They Are Not the Same and Why it Matters*, NBER Working Paper No. 10036., Massachusetts, SAD.
95. Enderlein, H. i Haas, J. (2015.) *What Would a European Finance Minister Do? A Proposal*, Jacques Delors Institut, policy paper 145, Berlin
96. Europa (2019). *The history of the European Union*. Dostupno na: https://europa.eu/european-union/about-eu/history_en#eu-pioneers [7. ožujka 2019.]
97. Europska komisija (2009.) *Economic Crisis in Europe: Causes, Consequences and Responses*, dostupno na: http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/pages/publication15887_en.pdf [23. Ožujka 2018.]
98. Europska komisija (2015a). *The Five Presidents' Report: Completing Europe's Economic and Monetary Union*, dostupno na: https://ec.europa.eu/commission/publications/five-presidents-report-completing-europes-economic-and-monetary-union_en [2. svibnja 2017.]
99. Europska komisija (2015b). *Towards a European Deposit Insurance Scheme*, Five Presidents' Report Series, European Political Strategy Centre. Dostupno na: https://ec.europa.eu/epsc/sites/epsc/files/5p_note_edis.pdf [12. velja e 2019.]
100. Europska komisija (2015c). *Ususret dovršetku bankovne unije*. Komunikacija Komisije Europskom parlamentu, Vije u, Europskoj središnjoj banci, Europskom gospodarskom i socijalnom odboru i Odboru regija. COM(2015) 587 final. Strasbourg. Dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015DC0587&from=HR> [12. velja e 2019.]
101. Europska komisija (2015d). *Proposal for a Regulation of the European Parliament and Council amending Regulation (EU) 806/2014 in order to establish a European Deposit Insurance Scheme*, Bruxelles. Dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52015PC0586&from=EN> [10. srpnja 2019.]
102. Europska komisija(2016). *Fact check on the EU budget*, dostupno na: http://ec.europa.eu/budget/explained/myths/myths_en.cfm [23. studenog 2017.]
103. Europska komisija (2017a). *Komunikacija Komisije Europskom parlamentu, Europskom vije u, Vije u i Europskoj središnjoj banci o europskom ministru gospodarstva i*

- financija*. COM(2017) 823 final. Bruxelles. Dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/ALL/?uri=CELEX%3A52017DC0823> [10. kolovoza 2018.]
104. Europska komisija (2019a). *EU Customs strategy*, dostupno na: https://ec.europa.eu/taxation_customs/general-information-customs/eu-customs-strategy_en#heading_1 [17. sije nja 2019.]
105. Europska komisija (2019b). *Convergence criteria for joining*, Dostupno na: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/euro-area/enlargement-euro-area/convergence-criteria-joining_en [15. sije nja 2019.]
106. Europska komisija (2019c). *Dealing with macroeconomic imbalances*. Dostupno na: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/economic-and-fiscal-policy-coordination/eu-economic-governance-monitoring-prevention-correction/macro-economic-imbalance-procedure/dealing-macro-economic-imbbalances_en [20. sije nja 2019.]
107. Europska komisija (2019d). *The common agricultural policy at a glance*. Dostupno na: https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/cap-glance_en [22. velja e 2019.]
108. Europska komisija. (2017b). *Reflection Paper on the Deepening of the Economic and Monetary Union*. Brussels. Dostupno na: https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/reflection-paper-emu_en.pdf [29. ožujka 2019.]
109. Europska središnja banka (2008). *Monthly Bulletin 10th Anniversary of the ECB*. Dostupno na: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/10thanniversaryoftheecbmb200806en.pdf> [22. velja e 2019.]
110. Europska središnja banka (2018.) *Fiscal Policies*, dostupno na: <https://www.ecb.europa.eu/mopo/eaec/fiscal/html/index.en.html> [6. sije nja 2018.]
111. Europska središnja banka. (2015). *Progress with Structural Reforms Across the Euro Area and Their Possible Impacts*. ECB Economic Bulletin, Issue 2, 2015.
112. Europski parlament. (2016). *A Fiscal Capacity for the Euro Area? Options for Reforms to Counter Asymmetric Shocks*. Brussels. Dostupno na: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2016/589774/EPRS_IDA\(2016\)589774_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2016/589774/EPRS_IDA(2016)589774_EN.pdf) [28. ožujka 2019.]

113. Europsko vijeće (2017.) *Europsko vijeće, 14. i 15. prosinca 2017.*, dostupno na <http://www.consilium.europa.eu/hr/meetings/european-council/2017/12/14/> [11. siječnja, 2018.]
114. Eurostat (2018.) *Government expenditure on social protection*, dostupno na: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Government_expenditure_on_social_protection [19. travnja 2018.]
115. Eurostat Database (2018.) *Eurostat: Regional statistics: Reference guide*, Luxembourg, Eurostat.
- F., Poghosyan, T. (2013). *Toward a Fiscal Union for the Euro Area*. IMF Staff Discussion Note SDN/13/09. Washington. Dostupno na: www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2013/sdn1309.pdf. [23. ožujka 2019.]
116. Farhi, E. i Werning, I. (2017). Fiscal Unions. *American Economic Review*, 107 (12): 3788-3834. Dostupno na: <https://scholar.harvard.edu/farhi/publications/fiscal-unions> [21. ožujka 2019.]
117. Fatás, A. (2016). The Agenda for Structural Reform in Europe, *After the Crisis: Reform, Recovery, and Growth in Europe*, Oxford University Press, United Kingdom.
118. Fatas, A. i Mihov, I. (2009). *The Euro and Fiscal Policy*, Europe and the Euro, National Bureau of Economic Research, University of Chicago Press. Dostupno na: <https://www.nber.org/papers/w14722> [25. svibnja 2019.]
119. Favero, C. i Missale, A. (2012). Sovereign spreads in the Eurozone: Which prospects for a Eurobond?, *Economic Policy*, 70, 231-268. Dostupno na: http://www.economic-policy.org/wp-content/uploads/2013/03/favero_missale.pdf [15. srpnja 2019.]
120. Feldstein, M. (1997.) The Political Economy of the European Economic and Monetary Union: Political Sources of an Economic Liability, *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 11, br. 4, 23-42.
121. Frankel, J. A. (1999). No Single Currency Regime is Right for All Countries or at All Times, *Essays in International Finance*, Princeton University. Dostupno na: <https://www.nber.org/papers/w7338.pdf> [30. lipnja 2019.]
122. Frankel, J. A. (2004.) Real Convergence and Euro Adoption in Central and Eastern Europe: Trade and Business Cycle Correlations as Endogenous Criteria for Joining EMU, KSG Working Paper No. RWP04-039. Dostupno na SSRN:

- <https://ssrn.com/abstract=601927> ili <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.601927> [11. ožujak 2017.]
123. Frankel, J. A. i Rose, I. K. (1998.) The Endogeneity of the Optimum Currency Area Criteria, *The Economic Journal*, Volume 108, Issue 449, Pages 1009–1025. [12. ožujak 2017.]
124. Franks, J., Barkbu, B., Blavy, R., Oman, W. i Schoelermann, H. (2018). *Economic Convergence in the Euro Area: Coming Together or Drifting Apart?*, IMF Working Paper WP/18/10, Meunarodni monetarni fond. Washington. Dostupno na: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2018/01/23/Economic-Convergence-in-the-Euro-Area-Coming-Together-or-Drifting-Apart-45575> [10. svibnja 2019.]
125. Fratzscher, M. i Bussiere, M. (2004). *Financial Openness and Growth: Short-run Gain, Long-run Pain?*, working paper series, No. 348. European Central Bank. Dostupno na: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecbwp348.pdf?83ab836b8661b4f76c0a94671c8beb8a> [20. velja e 2019.]
126. Frieden, J. (2016). The Crisis, the Public, and the Future of European Integration u Caselli, F., Centeno, M. i Tavares, J. (Eds.), *After the Crisis: Reform, Recovery, and Growth in Europe*, Oxford University Press, ISBN 978–0–19–875468–8, New York.
127. Furceri, D. i Zdzienicka, A. (2013). *The Euro Area Crisis: Need for a Supranational Fiscal Risk Sharing Mechanism?*, IMF Working Paper WP/13/198. Washington. Dostupno na: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2013/wp13198.pdf> [30. ožujka 2019.]
128. Gabel, M. J. (2019.) *European Union*, Encyclopedia Britannica. Dostupno na: <https://www.britannica.com/topic/European-Union> [22. velja e 2019.]
129. Galariotis, E. C., Makrichoriti, P. K. and Spyrou, S. I. (2015.) Sovereign CDS Spread Determinants and Spill-Over Effects During Financial Crisis: A Panel VAR Approach, dostupno na t SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2720414> [17. ožujak 2017.]
130. Geeroms, H. i Karbownik, P. (2014). *A Monetary Union Requires a Banking Union*, Bruges European Economic Policy Briefings 33 / 2014. Dostupno na: <https://econpapers.repec.org/paper/coewpbeep/33.htm> [1. lipnja 2019.]
131. Gehringer, A. (2012.) *Financial Liberalization, Growth, Productivity and Capital Accumulation: The Case of European Integration*, Center for European Governance and

- Economic Development, Research Discussion Paper, Number 134. Dostupno na: <https://ssrn.com/abstract=2024887> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2024887> [23. srpnja 2018.]
132. Gilchrist, S., Schoenle, R., Sim J. i Zakrajšek, E. (2017.) *Financial Heterogeneity and Monetary Union*, FEDS Working Paper No. 2018-043, dostupno na: <http://economics.mit.edu/files/12664> [12. lipnja 2018.]
133. Góes, C. (2015.) *Institutions and Growth: a GMM/IV Panel VAR Approach*, IMF Working Paper, Me unarodni monetarni fond.
134. Gortsos, C. (2017.) *The Proposed Legal Framework for Establishing a European Monetary Fund (EMF): A Systematic Presentation and a Preliminary Assessment*, Dostupno na: <https://ssrn.com/abstract=3090343> [17. rujana 2018.]
135. Goyal, R. et. al. (2013). *A Banking Union for the Euro Area*, IMF Staff Discussion Note, Me unarodni monetarni fond. Washington. Dostupno na: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2013/sdn1301.pdf> [30. svibnja 2019.]
136. Griffith, R. i Harisson, R. (2004.) *The link between product market reform and macroeconomic performance*, European Economy - Economic Papers 2008 - 2015 209, Directorate General Economic and Financial Affairs (DG ECFIN), European Commission.
137. Griffith, R. i R. Harrison (2004). *The link between product market reform and macroeconomic performance*. European Economy, European Commission, Directorate General for Economic and Financial Affairs, Economic Papers N°209.
138. Griffith, R., Harrison, R. i Simpson, H. (2006.) *Product market reform and innovation in the EU*, Institute for Fiscal Studies, working paper WP06/17, London.
139. Gros, D. i Mayer, T. (2010.) *How to Deal with Sovereign Default in Europe: Create the European Monetary Fund Now!*, CEPS Policy Brief br. 202. Dostupno na: <https://ssrn.com/abstract=1610303> [17. rujana 2018.]
140. Guzzetti, L. (1995.) *A Brief History of European Union Research Policy*, Europska komisija, Brussels.
141. Hahn, J. and Kuersteiner, G. M. (2000.) *Asymptotically Unbiased Inference for a Dynamic Panel Model with Fixed Effects when Both N and T are Large*, MIT Dept. of Economics Working Paper No. 01-17. Dostupno na SSRN:

- <https://ssrn.com/abstract=271728> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.271728> [15. ožujak 2017.]
142. Hansen, L. P. (1982.) Large Sample Properties of Generalized Method of Moments Estimators, *Econometrica*, Vol. 50, No. 4, 1029-1054. [15. ožujak 2017.]
143. Hausken, K. i Ncube, M. (2013). *Quantitative Easing and Its Impact in the US, Japan, the UK and Europe*, SpringerBriefs in Economics, Springer. DOI 10.1007/978-1-4614-9646-5.
144. Hayakawa, K. (2015.) Improved GMM Estimation of Panel VAR Models, dostupno na SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2327425> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2327425> [12. ožujak 2017.]
145. Hodgson, G.M. (2006.) What Are Institutions?, *Journal of Economic Issues*, 40(1), 1-25.
146. Höpner, M i Lutter, M. (2018.) The diversity of wage regimes: why the Eurozone is too heterogeneous for the Euro, *European Political Science Review*, 10:1, 71–96.
147. Horvath, J. (2003.) Optimum Currency Area Theory: A Selective Review, BOFIT Discussion Paper No. 15/2003. Dostupno na SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1015480> ili <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1015480> [09. ožujak 2017.]
148. Jaccard, I. i Smets, F. (2017.) *Structural Asymmetries and Financial Imbalances in the Eurozone*, ECB Working Paper, No. 2076. Dostupno na: <https://ssrn.com/abstract=2989602> [24. srpnja 2018.]
149. Jayaraman, S. and Verdi, R. S. (2013.) The Effect of Economic Integration on Accounting Comparability: Evidence from the Adoption of the Euro, dostupno na SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2286699> ili <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2286699> [12. ožujak 2017.]
150. Jones, E. (2010), A Eurobond proposal to promote stability and liquidity while preventing moral hazard, ISPI Policy Brief No. 180, Istituto per gli Studi di Politica
151. Jovi i , G. (2017). Estimating Potential Growth and Output Gap in Croatia, Surveys S-29, Hrvatska narodna banka, Zagreb. Dostupno na: <https://www.hnb.hr/documents/20182/2112241/s-029.pdf/e5240f74-4114-42ce-9d1f-4b88c52702fa> [30. ožujka 2019.]

152. Kadarmo, Y. (2008.) Is the Euro Zone an Optimum Currency Area?, dostupno na SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1165842> ili <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1165842> [16. ožujak 2017.]
153. Ketenci, N. (2017.) The Effect of the European Union Customs Union on the Balance of Trade in Turkey, *Foreign Trade Review*, 52(4) 219–232, Indian Institute of Foreign Trade SAGE Publications
154. Kirkegaard, J. F. i Posen, A. S. (Eds.) (2016). Lessons For EU Integration From US History, Peterson Institute for International Economics. Washington. Dostupno na: https://piie.com/system/files/documents/kirkegaard-posen_ec-report2018-01.pdf [21. ožujka 2019.]
155. Kobor, A. and Székely, I. P. (2004.) Foreign Exchange Market Volatility in EU Accession Countries in the Run-Up to Euro Adoption: Weathering Uncharted Waters, IMF Working Paper, Vol. , pp. 1-20, 2004. Dostupno na SSRN: <https://ssrn.com/abstract=878839> [18. ožujak 2017.]
156. Kose, M. A., Prasad, E.S. i Terrones, M.E. (2008). *Does Openness to International Financial Flows Raise Productivity Growth?*, NBER Working Paper No. 14558, Doi: 10.3386/w14558, Dostupno na: <https://www.nber.org/papers/w14558> [10. prosinca 2018.]
157. Krugman, P. (2010.) *The Making of a Euromess*, New York Times. Dostupno na: <https://www.nytimes.com/2010/02/15/opinion/15krugman.html>
<http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1776133> [15. srpanj 2018.]
158. Krugman, P. (2012). *Europe's Economic Suicide*, članak u New York Times, New York. Dostupno na: <https://www.nytimes.com/2012/04/16/opinion/krugman-europes-economic-suicide.html> [5. svibnja 2019.]
159. Krugman, P. (2019). *Who's Afraid of the Budget Deficit?*, članak u New York Times, New York. Dostupno na: <https://www.nytimes.com/2019/01/03/opinion/house-democrats-budget-deficit.html> [7. srpnja 2019.]
160. Krugman, P. i Eggertsson, G. B. (2011). *Debt, Deleveraging and the Liquidity Trap*, Meeting Papers 1166, Society for Economic Dynamics. Dostupno na: <https://ideas.repec.org/p/red/sed011/1166.html> [17. svibnja 2019.]

161. Lane, P. R. (2012). The European Sovereign Debt Crisis, *Journal of Economic Perspectives*, American Economic Association, vol. 26(3),49-68. Dostupno na: <https://ideas.repec.org/a/aea/jecper/v26y2012i3p49-68.html> [21. svibnja 2019.]
162. Lin, J. Y. and Treichel, V. (2012.) The Crisis in the Euro Zone: Did the Euro Contribute to the Evolution of the Crisis?, World Bank Policy Research Working Paper No. 6127. Dostupno na SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2104037> [19. ožujak 2017.]
163. Macchiarelli, C. i Koutroumpis, P. (2016). *The current state of financial(dis)integration in the euro area: in-dept analysis*, IP/A/ECON/2016-03, PE 587.314. EuropeanParliament, Policy Department A: Economic and Scientific Policy, Brussels, Belgium. Dostupno na: <http://eprints.lse.ac.uk/68512/> [5. lipnja 2019.]
164. Macchiarelli, C. i Koutroumpis, P. (2016.) *The current state of financial (dis)integration in the euro area: in-dept analysis*, IP/A/ECON/2016-03, PE 587.314. European Parliament, Policy Department A: Economic and Scientific Policy, Brussels, Belgium.
165. Mayes, D. G. and Viren, M. (2004.) Asymmetries in the Euro Area Economy, Bank of Finli Discussion Paper No. 04-09. Dostupno na SSRN: <https://ssrn.com/abstract=535442> ili <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.535442> [17. ožujak 2017.]
166. McQuinn, K. i Whelan, K. (2015). *Europe's Long-Term Growth Prospects: With and Without Structural Reforms*, Papers WP501, Economic and Social Research Institute (ESRI). Dostupno na: <https://ideas.repec.org/p/esr/wpaper/wp501.html> ili <https://www.esri.ie/system/files?file=media/file-uploads/2017-03/WP501.pdf> [17. ožujka 2019.]
167. Me unarodna organizacija rada (2015). *Labour Regulation and Employment Patterns, World Employment and Social Outlook: The Changing Nature of Jobs*, Me unarodna organizacija rada, Geneva, Switzerland. Dostupno na: https://www.spcr.cz/images/MO/wcms_368626.pdf [17. ožujka 2019.]
168. Me unarodni monetarni fond. (2013). *The Dog That Didn't Bark: Has Inflation Been Muzzled or Was It Just Sleeping?*. World Economic Outlook. Washington. Dostupno na: https://www.imf.org/~media/Websites/IMF/imported-flagship-issues/external/pubs/ft/weo/2013/01/pdf/_c3pdf.ashx [4. travnja 2019.]

169. Minford, P. (2002.) Should Britain Join the Euro?, IEA Occasional Paper No. 126. Dostupno na SSRN: <https://ssrn.com/abstract=677429> ili <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.677429> [17. velja a 2017.]
170. Missio, S. and Watzka, S. (2011.) Financial Contagion and the European Debt Crisis, CESifo Working Paper No. 3554. Dostupno na SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1920642> [10. ožujak 2017.]
171. Mongelli, F. P. (2002.) 'New' Views on the Optimum Currency Area Theory: What is EMU Telling Us?, ECB Working Paper No. 138. Dostupno na SSRN: <https://ssrn.com/abstract=357400> [15. ožujak 2017.]
172. Mongelli, F. P. and Vega, J. L. (2006.) What Effects is EMU Having on the Euro Area and its Member Countries? An Overview, ECB Working Paper No. 599. Dostupno na SSRN: <https://ssrn.com/abstract=887091> [16. ožujak 2017.]
173. Moro, B. and Beker, V. A. (2016.) *Modern Financial Crises Argentina, United States and Europe*, Sjedinjene ameri ke države: Springer.
174. Mundell, R. A. (1961.) A theory of optimum currency areas, *The American Economic Review*, Volumen 51, Izdanje 4, 657-665.
175. Murinde, V. and Poshakwale, S. S. (2004.) Exchange Rate and Stock Price Interactions in European Emerging Financial Markets Before and After the Euro, EFMA 2004 Basel Meetings Paper. Dostupno na SSRN: <https://ssrn.com/abstract=493543> ili <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.493543> [15. ožujak 2017.]
176. Nier, E. i Merrouche, O. (2010.) *What Caused the Global Financial Crisis : Evidence on the Drivers of Financial Imbalances 1999: 2007*, papir u nastajanju Meunarodni monetarni fond. Dostupno na: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/What-Caused-the-Global-Financial-Crisis-Evidence-on-the-Drivers-of-Financial-Imbalances-1999-24370> [16. kolovoz 2008.]
177. North, D. (1991.) Institutions, *The Journal of Economic Perspectives*, Vol. 5, No. 1., pp. 97-112.
178. Obstfeld, M. (2008.) *International Finance and Growth in Developing Countries: What Have We Learned?*. Manuscript, University of California, Berkeley. Dostupno na:

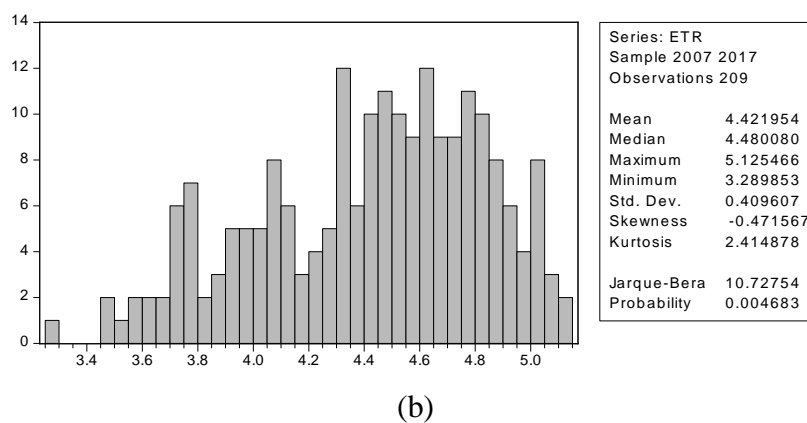
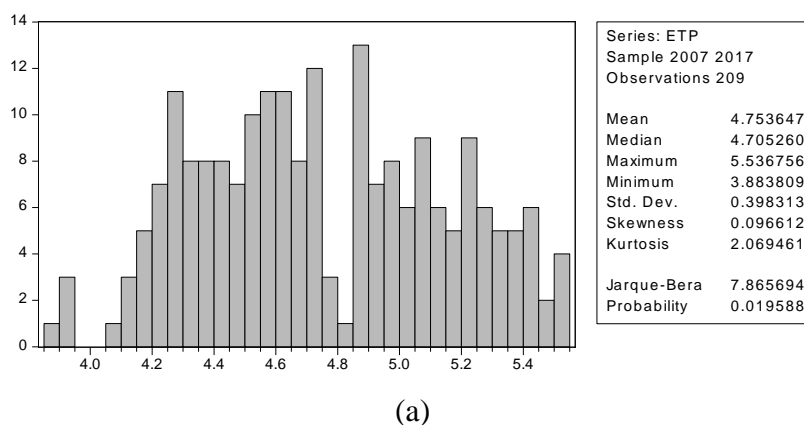
- <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.559.2228&rep=rep1&type=pdf>
[10. prosinca 2018.]
179. OECD Library (2018). *OECD Product Market Regulation Statistics*, dostupno na: https://www.oecd-ilibrary.org/economics/data/oecd-product-market-regulation-statistics_pmr-data-en [27. lipnja 2019.]
180. Oh, Y. (2010.) *Lessons from the Asian Monetary Fund for the European Monetary Fund*, CEPS Policy Brief br. 208. Dostupno na: <https://ssrn.com/abstract=1610265> [17. rujan 2018.]
181. Organisation for Economic Co-operation and Development (2018). *Main Economic Indicators - complete database*, Glavni ekonomski indikatori (baza podataka), <http://dx.doi.org/10.1787/data-00052-en> (Pristupljeno: 21. travnja 2018.)
182. Ottaviano, G. I. P. et al. (2014.) The Costs and Benefits of Leaving the EU, CFS Working Paper No. 472. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2506664> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2506664> [17. ožujak 2017.]
183. Pasimeni, P. (2014.) An Optimum Currency Crisis, *European Journal of Comparative Economics*, Vol.11(2). . Dostupno na SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2555797> [10. ožujak 2017.]
184. Petreski, M. (2007.) Is the Euro Zone an Optimal Currency Area?, dostupno na SSRN: <https://ssrn.com/abstract=986483> ili <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.986483> [15. travanj 2017.]
185. Pierluigi, B. i Sondermann, D. (2018). *Macroeconomic imbalances in the euro area: where do we stand?*, Occasional Paper Series No.211, Europska središnja banka. Frankfurt. Dostupno na: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpops/ecb.op211.en.pdf> [7. svibnja 2019.]
186. Raffo, A., Ferrero, A. i Eggertsson, G. (2012). *Structural Reforms in a Monetary Union: The Role of the ZLB*, Meeting Papers 637, Society for Economic Dynamics. Dostupno na: <https://ideas.repec.org/p/red/sed013/637.html> [17. svibnja 2019.]
187. Reinhart C.M. i Rogoff, K. S. (2009.) The Aftermath of Financial Crises, *American Economic Review*, American Economic Association, vol. 99(2), stranice 466-72.

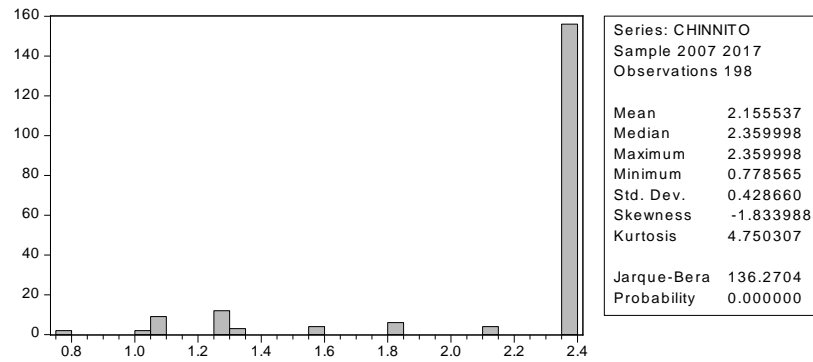
188. Reinhart, C. M. i Rogoff, K. S. (2010). *From Financial Crash to Debt Crisis*, NBER Working Papers 15795, National Bureau of Economic Research, Inc. Dostupno na: <https://www.nber.org/papers/w15795.pdf> [17. svibnja 2019.]
189. Riggi, M. i Venditti, F. (2014). *Surprise! Euro area inflation has fallen*. Banca D'Italia Occasional Paper no. 237. Dostupno na: <http://www.bancaditalia.it/pubblicazioni/qef/2014-0237/QEF-237.pdf>[4. travnja 2019.]
190. Rodden, J. A. (2004). *Achieving fiscal discipline in federations: Germany and the EMU*, paper prepared for "Fiscal policy in EMU: New Issues and Challenges", workshop organized by European Commission, Brussels. Dostupno na: http://ec.europa.eu/economy_finance/events/2004/bx11104/papers/rodde_en.pdf [7. ožujka 2019.]
191. Scarpetta, S., Hemmings, P., Tressel, T. i Woo, J. (2002). *The role of policy and institutions for productivity and firm dynamics: evidence from micro and industry data*, Economic Working Paper (2002) 15, OECD: Paris, Dostupno na: <https://doi.org/10.1787/547061627526>.
192. Schaefer, H.-B. i Bigus, J. (2016.) *Consequences of Different Eurobond Proposals in the Eurozone*, Dostupno na: <https://ssrn.com/abstract=2723450> ili <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2723450> [22. svibnja 2018.]
193. Schwab, D. i Werker, E. (2018.) Are economic rents good for development? Evidence from the manufacturing sector, *World Development*, Volume 112, December 2018, Pages 33-45. Dostupno na: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0305750X18302432> [25. sije nja 2019.]
194. Schwab, K., Sala-i-Martin, X. (2016.) *The Global Competitiveness Report 2016–2017*, World Economic Forum, Ženeva.
195. Scully, G. W. (1988.) The Institutional Framework and Economic Development, *Journal of Potitical Economy*, vol. 96, no. 31, University of Chicago.
196. Sinn, H. W. (2010.) *Reining in Europe's Debtor Nations*, Project Syndicate, dostupno na: <https://www.project-syndicate.org/commentary/reining-in-europe-s-debtor-nations> [8. travnja 2018.]

197. Sinn, H.-W. i Wollmershäuser, T. (2012). Target loans, current account balances and capital flows: the ECB's rescue facility, *International Tax and Public Finance*, Springer; International Institute of Public Finance, vol. 19(4), 468-508. Dostupno na: <https://link.springer.com/article/10.1007%2Fs10797-012-9236-x> [20. svibnja 2019.]
198. Sorens, J. (2008). *Fiscal federalism: A return to theory and measurement*. working paper. Department of political science. University of Buffalo, SUNY. Dostupno na: http://www.acsu.buffalo.edu/~jbattist/workshop/Sorens_s09.pdf [5. ožujka 2019.]
199. Stiglitz, J.E. (2004.) Capital-market liberalization, globalization, and the IMF, *Oxford Review of Economic Policy*, 20, 57-71.
200. Taylor, J. B. (2007.) *Housing and Monetary Policy*, Federal Reserve Bank of Kansas City, simpozij Housing and Monetary Policy, Jackson Hole, SAD.
201. The Council on Foreign Relations (2018). *The U.S. Financial Crisis*, dostupno na: <https://www.cfr.org/timeline/us-financial-crisis> [17. lipnja 2019.]
202. The Directorate-General for Internal Policies of the Union (2016). *Financial market fragmentation in the euro area: state of play*, policy Department A: Economic and Scientific Policy, Monetary Dialogue, Compilation of Notes. Dostupno na: http://www.europarl.europa.eu/cmsdata/116963/COMPILATION_Sept%202016_TOPIC_2_FINAL_online.pdf [5. lipnja 2019.]
203. Turrini, A., Koltay, G., Pierini, F., Goffard, C. i Kiss, A. (2014). A Decade of Labour Market Reforms in the EU: Insights from the LABREF database, *Economic Papers* 522. Dostupno na: http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/economic_paper/2014/ecp522_en.htm [15. ožujka 2019.]
204. Warin, T., Wunnava, P. V. and Janicki, H. (2008.) Testing Mundell's Intuition of Endogenous OCA Theory, IZA Discussion Paper No. 3739. Dostupno na SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1278940> ili <http://dx.doi.org/10.1111/j.0042-7092.2007.00700.x> [15. travanj 2017.]
205. Wihlborg, C. and Willett, T. D. and Zhang, N. (2010.) The Euro Crisis: It Isn't Just Fiscal and it Doesn't Just Involve Greece, Claremont McKenna College Robert Day School of Economics and Finance Research Paper No. 2011-03. Dostupno na SSRN:

PRILOZI

Prilog 1: Histogram vremenskih serija za Indeks „Efikasnost tržišta proizvoda“ (a), Indeks „Efikasnost tržišta rada“ (b) i Chinn-Ito Indeks (c) u razdoblju od 2007. do 2017. godine za zemlje europodru ja (prikaz EViews 8.1)

(c)

Prilog 2: Dekompozicija varijanci varijabli u VAR sustavu (prikaz EViews 8.1)

Variance Decomposition of ETP:									
Period	S.E.	ETP	ETR	CHINNITO	DEF	SBDP	SHICP	NEZ	B10Y
1	0.097954	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.139186	93.76929	0.313769	0.016754	0.435475	1.279861	4.164993	0.010211	0.009643
3	0.172784	86.30595	0.960619	0.024910	0.736498	1.153147	10.75601	0.052110	0.010754
4	0.199463	82.14753	1.523660	0.020803	0.951220	0.870485	14.25831	0.174704	0.053285
5	0.220150	80.52802	1.937018	0.017156	1.121081	0.727922	15.15431	0.409789	0.104710
6	0.236570	80.02916	2.265031	0.015457	1.224962	0.650717	14.93330	0.751841	0.129532
7	0.249965	79.92000	2.557123	0.013923	1.250832	0.601412	14.35416	1.174168	0.128384
8	0.261079	79.92636	2.830252	0.013430	1.216105	0.569953	13.67931	1.646555	0.118032
9	0.270421	79.94151	3.084033	0.017676	1.152098	0.550849	12.99859	2.140430	0.114807
10	0.278386	79.90779	3.314484	0.032315	1.087531	0.538800	12.35956	2.629109	0.130410

Variance Decomposition of ETR:									
Period	S.E.	ETP	ETR	CHINNITO	DEF	SBDP	SHICP	NEZ	B10Y
1	0.115704	13.04990	86.95010	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.157685	17.48676	80.31133	0.061972	0.765329	0.609028	0.060523	0.066767	0.638290
3	0.188962	20.92275	74.67485	0.252169	1.306954	1.094310	0.242236	0.130711	1.376022
4	0.214460	23.88427	69.94457	0.525266	1.546034	1.184964	0.871371	0.190373	1.853149
5	0.235790	26.69283	65.88637	0.833069	1.637060	1.119123	1.478917	0.257169	2.095455
6	0.254052	29.39475	62.31000	1.154873	1.664973	1.031098	1.908147	0.335423	2.200733
7	0.270097	31.93068	59.10445	1.482388	1.660080	0.951906	2.212950	0.424555	2.232988
8	0.284474	34.25481	56.22116	1.809629	1.633977	0.882555	2.449328	0.523099	2.225443
9	0.297502	36.35661	53.63355	2.131448	1.593729	0.820750	2.637473	0.630157	2.196279
10	0.309378	38.24533	51.31754	2.444506	1.544730	0.765779	2.780271	0.745050	2.156794

Variance Decomposition of CHINNITO:									
Period	S.E.	ETP	ETR	CHINNITO	DEF	SBDP	SHICP	NEZ	B10Y

1	0.171244	2.391245	0.067325	97.54143	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.233922	3.102954	0.090406	96.43656	0.024413	0.098542	0.230553	0.005042	0.011528
3	0.276827	3.951454	0.138799	95.18704	0.092118	0.177054	0.397667	0.009358	0.046504
4	0.309218	4.873170	0.191601	93.84135	0.197688	0.209746	0.577259	0.011439	0.097751
5	0.334910	5.823354	0.234589	92.39997	0.323666	0.224585	0.822210	0.011329	0.160295
6	0.355861	6.779283	0.265511	90.90292	0.454532	0.238181	1.118250	0.010094	0.231225
7	0.373206	7.728250	0.286908	89.41384	0.579827	0.255159	1.419823	0.010138	0.306057
8	0.387682	8.658815	0.301284	87.98903	0.692189	0.275088	1.690129	0.014709	0.378756
9	0.399826	9.558966	0.310240	86.66529	0.786269	0.296506	1.912064	0.026976	0.443689
10	0.410053	10.41757	0.314912	85.46204	0.858982	0.318357	2.081793	0.049293	0.497058

Variance
Decomposition
of DEF:

Period	S.E.	ETP	ETR	CHINNITO	DEF	SBDP	SHICP	NEZ	B10Y
1	2.928506	2.625709	0.187120	0.421210	96.76596	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
2	3.542566	2.506516	0.262930	0.368804	91.69836	0.597795	4.363478	0.004776	0.197336
3	3.855666	2.415849	0.628698	0.376580	85.82560	0.507484	9.595638	0.005728	0.644428
4	4.003979	2.455483	0.896058	0.454517	82.89995	0.624005	11.45608	0.055639	1.158268
5	4.068124	2.558187	1.036382	0.573230	81.75262	0.784306	11.57900	0.200214	1.516060
6	4.098206	2.653021	1.117777	0.686841	81.14952	0.867536	11.42703	0.426643	1.671635
7	4.114803	2.713019	1.176809	0.769708	80.67905	0.906175	11.35826	0.692509	1.704468
8	4.126582	2.739630	1.222836	0.818014	80.24354	0.928822	11.39258	0.957788	1.696789
9	4.137727	2.742789	1.256268	0.838251	79.81407	0.943087	11.51692	1.193882	1.694733
10	4.149744	2.732457	1.277935	0.840530	79.38864	0.949680	11.71013	1.384052	1.716573

Variance
Decomposition
of SBDP:

Period	S.E.	ETP	ETR	CHINNITO	DEF	SBDP	SHICP	NEZ	B10Y
1	2.829339	1.074722	0.005433	0.000133	3.933867	94.98585	0.000000	0.000000	0.000000
2	3.670093	0.672192	2.389503	0.014256	2.423623	58.51382	35.90834	0.024517	0.053748
3	3.927162	0.695933	3.141237	0.072395	2.123154	52.45889	40.92009	0.051445	0.536850
4	3.975458	0.938762	3.227675	0.258440	2.118867	52.28293	40.00500	0.249813	0.918510
5	4.005318	1.184097	3.206154	0.420027	2.138443	51.64341	39.87260	0.540711	0.994556
6	4.024065	1.340392	3.204315	0.505974	2.125580	51.16493	39.85552	0.817474	0.985814
7	4.036154	1.425293	3.228328	0.542442	2.120875	50.85914	39.77796	1.049002	0.996957
8	4.046980	1.470179	3.254866	0.553812	2.157222	50.59158	39.70439	1.234202	1.033754
9	4.058157	1.493365	3.270744	0.553497	2.230790	50.31893	39.66837	1.374758	1.089547
10	4.069262	1.504241	3.277228	0.550567	2.325218	50.04722	39.66309	1.473222	1.159219

Variance
Decomposition
of SHICP:

Period	S.E.	ETP	ETR	CHINNITO	DEF	SBDP	SHICP	NEZ	B10Y
1	1.706504	0.095397	0.898768	0.008009	0.621561	1.405088	96.97118	0.000000	0.000000
2	1.854516	0.455260	0.814111	0.317973	0.852081	8.212872	88.23229	0.245429	0.869979
3	1.908185	0.905612	1.486416	0.816914	0.842266	9.479591	84.36189	0.770107	1.337206
4	1.944587	1.126379	2.076309	1.156004	0.833816	9.192590	82.98238	1.269114	1.363410
5	1.961495	1.177385	2.361843	1.351775	0.910877	9.034806	82.16711	1.656192	1.340009
6	1.972267	1.170968	2.496741	1.468785	1.104872	8.944027	81.53048	1.945845	1.338283
7	1.982799	1.160549	2.578689	1.537618	1.374553	8.875735	80.96497	2.156290	1.351598
8	1.993877	1.165454	2.638649	1.571160	1.664891	8.799550	80.48426	2.297041	1.378999
9	2.004561	1.193807	2.683470	1.580175	1.944076	8.715308	80.08389	2.378624	1.420649
10	2.013956	1.247241	2.716179	1.575674	2.196185	8.636685	79.74096	2.415981	1.471097

Variance Decomposition of NEZ:									
Period	S.E.	ETP	ETR	CHINNITO	DEF	SBDP	SHICP	NEZ	B10Y
1	1.171194	5.764631	0.346715	0.179762	7.272650	9.383941	1.646303	75.40600	0.000000
2	2.006212	5.291351	0.312314	0.083901	11.72436	14.74841	18.37562	49.20640	0.257645
3	2.858178	4.953198	0.778445	0.066075	12.55019	9.967797	36.96741	33.61187	1.105014
4	3.546169	5.398334	1.043342	0.241836	13.64549	6.862457	44.51924	25.97603	2.313265
5	4.062920	6.276621	1.158050	0.618134	15.08748	5.279083	46.46529	21.60054	3.514799
6	4.455306	7.290820	1.226867	1.140245	16.41349	4.399292	46.37542	18.67817	4.475697
7	4.755457	8.285957	1.297587	1.746654	17.37710	3.862216	45.67069	16.61315	5.146644
8	4.980623	9.208511	1.382470	2.392348	17.95838	3.522136	44.78916	15.17562	5.571372
9	5.143932	10.04372	1.479282	3.042537	18.23214	3.309745	43.85475	14.23004	5.807780
10	5.258735	10.78093	1.582501	3.664081	18.28410	3.181588	42.93523	13.66620	5.905373

Variance Decomposition of B10Y:									
Period	S.E.	ETP	ETR	CHINNITO	DEF	SBDP	SHICP	NEZ	B10Y
1	1.619210	2.053163	0.712816	0.540656	0.887900	8.603803	5.952764	7.845633	73.40326
2	2.188207	2.833903	1.275809	0.301846	5.846660	5.144671	20.92279	5.684668	57.98966
3	2.536558	3.720025	1.479577	0.316283	9.586302	3.923669	26.01109	4.365353	50.59770
4	2.733651	4.692078	1.533912	0.529436	12.16450	3.633210	26.40325	3.775734	47.26789
5	2.845119	5.584418	1.563674	0.829809	13.67529	3.547692	25.67085	3.683534	45.44473
6	2.908942	6.303276	1.604262	1.131246	14.33414	3.525904	24.90391	3.928314	44.26895
7	2.946418	6.830750	1.654197	1.385428	14.45886	3.541030	24.31047	4.381418	43.43784
8	2.970973	7.180821	1.702407	1.569340	14.33169	3.568735	23.92938	4.930287	42.78733
9	2.990857	7.379221	1.740619	1.677883	14.14315	3.586520	23.77239	5.478989	42.22123
10	3.010137	7.459558	1.766285	1.721445	13.99828	3.583826	23.81037	5.957677	41.70257

Cholesky Ordering:
 ETP ETR
 CHINNITO DEF
 SBDP SHICP NEZ
 B10Y

Prilog 3: Dekompozicija varijanci varijabli u VECM sustavu (prikaz EViews 8.1)

Variance Decomposition of ETP:									
Period	S.E.	ETP	ETR	CHINNITO	DEF	SBDP	SHICP	NEZ	B10Y
1	0.096085	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.147913	94.90478	0.167959	0.392674	0.640122	1.305769	1.472818	0.740286	0.375592
3	0.190081	91.16933	0.310813	0.314928	0.392719	1.872614	3.852267	1.825467	0.261866
4	0.224876	89.77466	0.420344	0.257573	0.293712	2.171047	4.421902	2.419339	0.241424
5	0.253186	89.20820	0.580971	0.248012	0.297422	2.367837	4.177980	2.630193	0.489390
6	0.276682	88.63803	0.840944	0.257904	0.514262	2.370464	3.823641	2.642967	0.911790
7	0.296908	87.89327	1.181408	0.273243	1.022212	2.255710	3.456843	2.530993	1.386319
8	0.314866	86.99667	1.559755	0.293051	1.740537	2.112091	3.113752	2.355729	1.828412
9	0.331197	86.03341	1.939834	0.314509	2.562123	1.973044	2.822993	2.169664	2.184425
10	0.346333	85.11287	2.292941	0.333958	3.393597	1.848734	2.583614	1.998714	2.435569

Variance Decomposition of ETR:									
Period	S.E.	ETP	ETR	CHINNITO	DEF	SBDP	SHICP	NEZ	B10Y
1	0.120176	13.27272	86.72728	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.183456	15.18443	81.49093	0.033577	0.752833	0.743921	0.309604	0.010284	1.474426
3	0.233453	17.15933	76.74957	0.098523	2.759892	0.575429	0.201556	0.018478	2.437228
4	0.276952	19.06249	72.48099	0.171191	4.437139	0.414145	0.143273	0.084499	3.206271
5	0.316366	20.37560	69.07685	0.252961	5.834429	0.317541	0.109894	0.172904	3.859822
6	0.352364	21.18782	66.65983	0.321052	6.750568	0.256809	0.088589	0.258731	4.476601
7	0.385469	21.65968	65.01685	0.373990	7.267502	0.219479	0.074294	0.322885	5.065325
8	0.416138	21.88622	63.92677	0.418291	7.524523	0.198085	0.067197	0.358950	5.619966
9	0.444713	21.93953	63.23778	0.456769	7.613462	0.188162	0.068437	0.372278	6.123578
10	0.471479	21.88548	62.83009	0.489958	7.597907	0.186796	0.076799	0.370747	6.562223

Variance Decomposition of CHINNITO:									
Period	S.E.	ETP	ETR	CHINNITO	DEF	SBDP	SHICP	NEZ	B10Y
1	0.177815	2.603835	1.270153	96.12601	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.267469	4.498156	0.654982	94.57553	0.009135	0.159236	0.067851	0.026120	0.008991
3	0.334894	5.882043	0.479582	93.23847	0.051530	0.218047	0.089842	0.033985	0.006497
4	0.391462	6.933069	0.432636	91.98152	0.237260	0.221724	0.150741	0.026270	0.016782
5	0.442157	7.822744	0.437939	90.70958	0.491093	0.210714	0.268546	0.024608	0.034772
6	0.488831	8.606516	0.466448	89.46649	0.775929	0.192407	0.404170	0.038468	0.049571
7	0.532229	9.280623	0.501018	88.33437	1.059329	0.172823	0.530936	0.064774	0.056126
8	0.572767	9.840657	0.531497	87.37167	1.307209	0.156153	0.639865	0.097159	0.055788
9	0.610726	10.29311	0.554043	86.59917	1.504023	0.143456	0.725333	0.129118	0.051747
10	0.646343	10.64960	0.568403	86.00812	1.650176	0.134541	0.786275	0.156164	0.046715

Variance Decomposition of DEF:									
Period	S.E.	ETP	ETR	CHINNITO	DEF	SBDP	SHICP	NEZ	B10Y
1	2.996141	1.113207	0.020607	0.115832	98.75035	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
2	3.620109	1.795649	0.374263	0.165274	93.62372	0.258415	1.270226	2.399513	0.112943
3	4.073378	1.854690	1.449120	0.562947	86.39404	0.267974	3.958161	5.397490	0.115574
4	4.387999	1.829885	2.596413	0.982116	82.15951	0.278181	4.474910	7.183060	0.495926
5	4.634122	1.668535	3.934447	1.215547	79.40622	0.272963	4.204773	7.990549	1.306967
6	4.829358	1.556776	5.584359	1.389874	76.69061	0.253829	3.903601	8.324812	2.296135
7	4.994453	1.589486	7.429874	1.544637	73.90318	0.289820	3.649862	8.353852	3.239292
8	5.144342	1.761412	9.294801	1.675596	71.21034	0.371416	3.466611	8.191486	4.028335
9	5.284272	2.025476	11.06953	1.790998	68.74026	0.469188	3.338698	7.952070	4.613784
10	5.415341	2.315980	12.69273	1.902911	66.58225	0.563344	3.231933	7.705734	5.005118

Variance Decomposition of SBDP:									
Period	S.E.	ETP	ETR	CHINNITO	DEF	SBDP	SHICP	NEZ	B10Y
1	2.827027	0.547152	0.019224	0.015176	3.603262	95.81519	0.000000	0.000000	0.000000
2	3.436541	1.555379	0.098470	1.288571	2.462524	71.00286	21.38930	1.899478	0.303417
3	3.584726	4.940001	0.106980	1.606742	2.269510	66.14195	21.95360	2.658754	0.322465
4	3.662835	6.322047	0.102483	1.579127	2.932477	64.49052	21.11337	2.702044	0.757926
5	3.689308	6.643371	0.241712	1.635015	2.900997	63.73139	20.81248	2.746353	1.288678

6	3.712728	6.727764	0.544029	1.657885	3.146181	62.94812	20.55284	2.721768	1.701413
7	3.738586	6.715929	0.863592	1.702470	3.451160	62.12247	20.41004	2.708980	2.025356
8	3.763163	6.663967	1.174307	1.767757	3.721599	61.34940	20.34476	2.757576	2.220631
9	3.783474	6.623457	1.456543	1.825953	3.988355	60.73014	20.25120	2.825702	2.298654
10	3.798740	6.622294	1.685265	1.877014	4.181919	60.26759	20.16040	2.888799	2.316724

Variance Decomposition of SHICP:

Period	S.E.	ETP	ETR	CHINNITO	DEF	SBDP	SHICP	NEZ	B10Y
1	1.101676	1.137667	0.209607	0.546970	5.181873	1.441675	91.48221	0.000000	0.000000
2	1.217438	10.28406	3.550459	0.500977	4.550711	1.208891	79.03941	0.479064	0.386427
3	1.305034	12.14178	6.130670	1.378796	5.716934	3.001178	69.57929	1.379303	0.672055
4	1.325358	12.25576	6.992425	1.868799	5.773228	3.163197	67.48034	1.744440	0.721811
5	1.354208	11.86919	7.200201	1.982883	8.237618	3.109339	64.64446	2.263166	0.693144
6	1.390880	11.27264	7.254888	2.136754	10.53799	3.029761	61.65290	3.457892	0.657175
7	1.432010	10.63767	7.210789	2.324974	12.51935	2.928260	58.73708	5.000130	0.641745
8	1.474365	10.04874	7.147229	2.454298	14.47991	2.864521	55.79373	6.484973	0.726607
9	1.514676	9.525606	7.162661	2.546778	16.05269	2.797931	53.13792	7.824544	0.951872
10	1.550795	9.087200	7.297263	2.631459	17.11473	2.710020	50.88219	8.977858	1.299275

Variance Decomposition of NEZ:

Period	S.E.	ETP	ETR	CHINNITO	DEF	SBDP	SHICP	NEZ	B10Y
1	0.978197	1.945811	1.454098	1.799600	5.219441	9.882346	0.266966	79.43174	0.000000
2	2.092216	2.341307	0.468957	2.181874	7.659321	12.44777	9.419897	65.10040	0.380475
3	3.196201	4.253211	0.382267	2.749161	7.336310	10.30021	15.20778	59.60751	0.163556
4	4.163690	6.011543	0.449729	2.677865	8.569394	9.604632	15.18295	57.14206	0.361830
5	4.991193	6.881364	0.446150	2.455914	9.437584	9.271596	14.28049	56.19651	1.030385
6	5.676374	7.172753	0.385462	2.308310	9.393344	8.808997	13.59362	56.33569	2.001821
7	6.232751	7.172817	0.323302	2.224941	8.920362	8.333925	12.92771	56.93123	3.165712
8	6.686313	7.005836	0.283436	2.173145	8.338484	7.923117	12.24816	57.61329	4.414531
9	7.063908	6.753466	0.271291	2.142464	7.757070	7.568688	11.62490	58.25669	5.625435
10	7.387227	6.477221	0.281840	2.128668	7.227398	7.262428	11.08377	58.83164	6.707032

Variance Decomposition of B10Y:

Period	S.E.	ETP	ETR	CHINNITO	DEF	SBDP	SHICP	NEZ	B10Y
1	1.646089	2.763273	0.003743	1.153724	0.680970	7.404085	3.924478	10.38545	73.68427
2	2.189315	5.436696	0.048981	1.647917	5.205684	7.341741	12.52202	10.16648	57.63048
3	2.522831	10.32678	0.338717	1.538549	11.14215	7.126596	13.34324	9.949830	46.23415
4	2.757182	13.51790	0.418055	1.301045	16.12420	7.123942	12.63752	9.830316	39.04702
5	2.887474	15.37127	0.381462	1.186392	18.00696	6.931440	12.49465	10.02450	35.60333
6	2.949975	16.52664	0.440565	1.137028	18.41235	6.722093	12.34994	10.13713	34.27426
7	2.980847	17.12031	0.672467	1.119327	18.34634	6.586539	12.12277	10.06683	33.96542
8	3.002003	17.28776	1.090990	1.117130	18.11374	6.508093	11.97315	9.929238	33.97989
9	3.022979	17.21122	1.645888	1.117943	17.88118	6.478791	11.90607	9.821407	33.93749
10	3.045175	17.03211	2.250169	1.117520	17.70292	6.477699	11.89194	9.787229	33.74041

Cholesky Ordering:
 ETP ETR
 CHINNITO DEF
 SBDP SHICP NEZ
 B10Y

Prilog 4: Procjena koeficijena varijabli u modelu sa zavisnom varijablom stopom rasta BDP-a unutar VECM sustava (prikaz EViews 8.1)

Dependent Variable: D(SBDP)

Method: Panel Least Squares

Date: 04/01/19 Time: 18:15

Sample (adjusted): 2009 2017

Periods included: 9

Cross-sections included: 18

Total panel (unbalanced) observations: 156

$$\begin{aligned}
 D(SBDP) = & C(53)*(ETP(-1) + 0.174179311836*SBDP(-1) + \\
 & 0.461121930755*SHICP(-1) + 0.0619690992488*NEZ(-1) + \\
 & 0.534275004154*B10Y(-1) - 8.3544353202) + C(54)*(ETR(-1) - \\
 & 0.302900784085*SBDP(-1) - 0.33307701311*SHICP(-1) - \\
 & 0.0134344282765*NEZ(-1) + 0.226828069229*B10Y(-1) - \\
 & 4.45772616623) + C(55)*(CHINNITO(-1) + 3.48308499952*SBDP(-1) \\
 & + 1.94737631612*SHICP(-1) + 0.27597010677*NEZ(-1) + \\
 & 3.63018607758*B10Y(-1) - 24.7105885269) + C(56)*(DEF(-1) + \\
 & 0.319794271363*SBDP(-1) - 4.93289273371*SHICP(-1) - \\
 & 0.240235385133*NEZ(-1) + 0.915249758906*B10Y(-1) + \\
 & 11.1336081241) + C(57)*D(ETP(-1)) + C(58)*D(ETR(-1)) + C(59) \\
 & *D(CHINNITO(-1)) + C(60)*D(DEF(-1)) + C(61)*D(SBDP(-1)) + C(62) \\
 & *D(SHICP(-1)) + C(63)*D(NEZ(-1)) + C(64)*D(B10Y(-1)) + C(65)
 \end{aligned}$$

	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C(53)	-0.935577	0.761127	-1.229200	0.2210
C(54)	2.149007	0.519510	4.136600	0.0001
C(55)	0.016200	0.090963	0.178096	0.8589
C(56)	-0.054959	0.064832	-0.847713	0.3980
C(57)	0.591825	2.558784	0.231291	0.8174
C(58)	-0.856981	1.965148	-0.436090	0.6634
C(59)	1.003829	1.311232	0.765561	0.4452
C(60)	0.088937	0.079825	1.114146	0.2671
C(61)	0.109959	0.072589	1.514813	0.1320
C(62)	-0.580576	0.189855	-3.057989	0.0027
C(63)	-0.296247	0.228998	-1.293668	0.1979
C(64)	-0.128612	0.147005	-0.874879	0.3831
C(65)	0.341280	0.258447	1.320502	0.1888
R-squared	0.680367	Mean dependent var		0.346795
Adjusted R-squared	0.653545	S.D. dependent var		4.908471
S.E. of regression	2.889149	Akaike info criterion		5.039456
Sum squared resid	1193.647	Schwarz criterion		5.293611
Log likelihood	-380.0776	Hannan-Quinn criter.		5.142683
F-statistic	25.36566	Durbin-Watson stat		2.039659
Prob(F-statistic)	0.000000			

Prilog 5: Procjena potencijalnog bruto domaćeg proizvoda europske države u modelu pomoću metode najmanjih kvadrata i Broyden algoritma (prikaz EViews 8.1)

System: Multivarijatni model
 Estimation Method: Least Squares
 Date: 09/15/19 Time: 22:28
 Sample: 1999Q2 2018Q4
 Included observations: 79
 Total system (unbalanced) observations 552

	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C(1)	1.000224	1.54E-05	64788.10	0.0000
C(2)	0.003082	0.000137	22.49090	0.0000
C(3)	0.027304	0.010311	2.648116	0.0083
C(4)	0.885964	0.051837	17.09131	0.0000
C(5)	0.303274	0.059888	5.064018	0.0000
C(6)	12.12544	3.501047	3.463375	0.0006
C(7)	-0.111324	0.011841	-9.401653	0.0000
C(8)	-1.003564	0.011750	-85.40805	0.0000
C(9)	0.077564	0.026076	2.974559	0.0031
C(10)	0.856574	0.111273	7.697955	0.0000
C(11)	0.308571	0.091885	3.358211	0.0008
C(12)	-26.39833	4.384405	-6.020961	0.0000
Determinant residual covariance		2.14E-18		

Equation: LOGGDPATREND = C(1) * LOGGDPATREND(-1) + C(2) *
 GDPTREND

Observations: 79

R-squared	0.999957	Mean dependent var	14.62929
Adjusted R-squared	0.999957	S.D. dependent var	0.158742
S.E. of regression	0.001047	Sum squared resid	8.44E-05
Durbin-Watson stat	0.012246		

Equation: GDPTREND = C(3) * GDPAVG + (1 - C(3)) * GDPTREND (-1)

Observations: 79

R-squared	0.991305	Mean dependent var	1.409932
Adjusted R-squared	0.991305	S.D. dependent var	0.857565
S.E. of regression	0.079966	Sum squared resid	0.498779
Durbin-Watson stat	0.017138		

Equation: LOGGDPAGAP = C(4) * LOGGDPAGAP(-1)

Observations: 79

R-squared	0.789239	Mean dependent var	0.000104
Adjusted R-squared	0.789239	S.D. dependent var	0.012473
S.E. of regression	0.005726	Sum squared resid	0.002557
Durbin-Watson stat	1.137364		

Equation: INF = C(5) * EXINF(+1) + (1 - C(5)) * INF(-1) + C(6) *
 LOGGDPAGAP

Observations: 78

R-squared	0.836079	Mean dependent var	1.735897
-----------	----------	--------------------	----------

Adjusted R-squared	0.833922	S.D. dependent var	0.911681
S.E. of regression	0.371535	Sum squared resid	10.49088
Durbin-Watson stat	1.364557		

Equation: UNTREND = C(7) * UNAVG + 1 - C(8) * UNTREND (-1) + C(9) *
UNDIF

Observations: 79

R-squared	0.989691	Mean dependent var	9.377927
Adjusted R-squared	0.989420	S.D. dependent var	1.054016
S.E. of regression	0.108417	Sum squared resid	0.893318
Durbin-Watson stat	0.207739		

Equation: UNDIF = (1 - C(10)) * UNDIF (-1)

Observations: 79

R-squared	0.018785	Mean dependent var	-0.021519
Adjusted R-squared	0.018785	S.D. dependent var	0.470861
S.E. of regression	0.466418	Sum squared resid	16.96856
Durbin-Watson stat	1.863183		

Equation: UNGAP = C(11) * UNGAP (-1) + C(12) * LOGGDPAGAP

Observations: 79

R-squared	0.662864	Mean dependent var	-0.012104
Adjusted R-squared	0.658486	S.D. dependent var	0.585632
S.E. of regression	0.342238	Sum squared resid	9.018790
Durbin-Watson stat	1.824933		

Prilog 6: Autoregresijski model 2. reda procijenjen metodom najmanjih kvadrata (prikaz EViews 8.1)

Dependent Variable: GDPGAP

Method: Least Squares

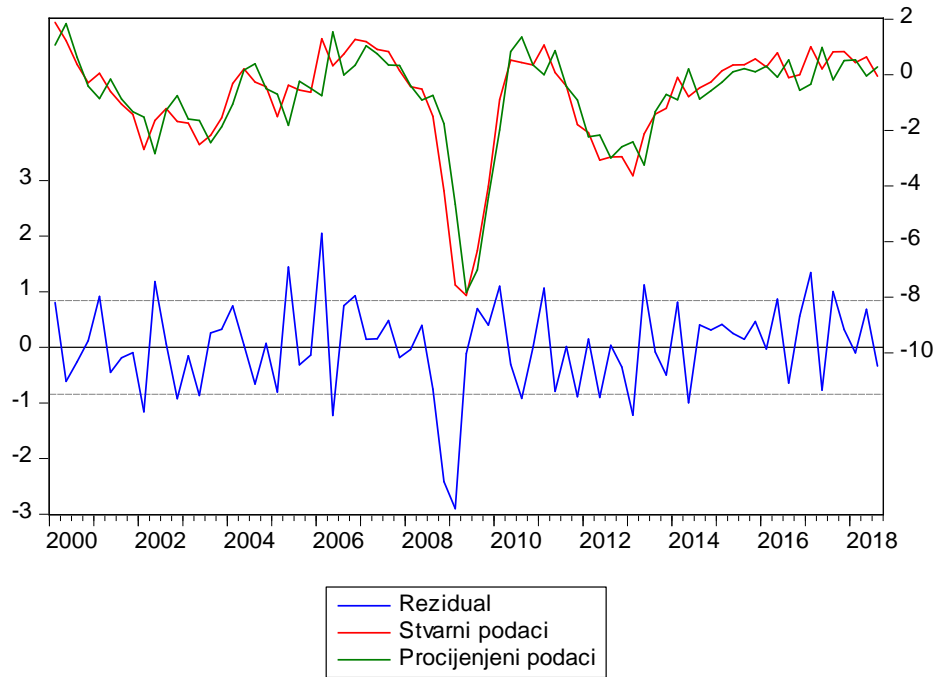
Date: 09/16/19 Time: 09:11

Sample (adjusted): 1999Q4 2018Q3

Included observations: 76 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-0.162715	0.107300	-1.516452	0.1337
GDPGAP(-1)	1.260544	0.103942	12.12743	0.0000
GDPGAP(-2)	-0.463597	0.104343	-4.442996	0.0000
R-squared	0.797645	Mean dependent var	-0.775666	
Adjusted R-squared	0.792101	S.D. dependent var	1.878421	
S.E. of regression	0.856484	Akaike info criterion	2.566712	
Sum squared resid	53.55027	Schwarz criterion	2.658715	
Log likelihood	-94.53505	Hannan-Quinn criter.	2.603481	
F-statistic	143.8758	Durbin-Watson stat	2.155714	
Prob(F-statistic)	0.000000			

Prilog 7: Usporedba stvarnih podataka s procijenjenim podacima u modelu (prikaz EViews 8.1)

ŽIVOTOPIS STUDENTA

Dean Žug i ro en je 15. studenoga 1986. godine u Zagrebu u Republici Hrvatskoj. Završio je XV. gimnaziju u Zagrebu 2005. Zatim je upisao Ekonomski fakultet u Zagrebu te 2012. godine završetkom diplomskog studija postaje magistar ekonomije. Iste godine upisuje poslijediplomski doktorski studij na istom fakultetu. Doktorand je sudjelovao na nekoliko međunarodnih konferencija i znanstveno-istraživačkih radionica. Radio je godinu dana kao novinar u dnevnim novinama Jutarnji List u rubrici Novac. Od stranih jezika govori engleski i njemački. Od programskih jezika koristi C, Python i SQL. Od 2016. godine član je udruge Hrvatska Mensa koja okuplja pojedince s kvocijentom inteligencije u gornjih dva posto populacije.

POPIS RADOVA

1. Žug i , D. (2014.) *Evolution of tax systems in euro area crisis countries and former transition economies that are now members of the EU*, konferencija Tax Reforms: Experiences and Perspectives, zbirka radova s konferencije u izdanju Instituta za Javne financije, Zagreb.
2. Žug i , D. (2020.) The impact of structural reforms and budget deficits on the economic growth in the eurozone, *International Journal of Business Quantitative Economic and Applied Management Research*, Volume 6(8).